
3-4 • 2001

*ROMANO
DŽANIBEN*

ČASOPIS
ROMISTICKÝCH
STUDIÍ

OBSAH

<i>Alena Smutná</i> Zamyšlení nad tragédií ve Svitavách	4
<i>Ian Hancock</i> K upřesnění doby odchodu mluvčích protoromštiny z Indie	6
<i>Ješa Duka</i> Panž naja, panž phrala, panž čhibă - našti te oven jekh Pět prstů, pět bratří a pět jazyků - nemohou být jeden jako druhý	13
<i>Ingrid Antalová</i> Čierne a biele nie je čiernobiele (Štyri dni v rómskych osadách na východnom Slovensku)	32
<i>Hana Šebková</i> Střípky romské tradice v osadě v Hermanovcích	42
<i>Rastislav Pivoň</i> Zákon o potulných Cigánoch z roku 1927	78
Výpovědi Romů o násilných hygienických opatřeních za totality v Maďarsku	87
<i>Meret Brandnerová</i> Děti silnice (Několik poznámek ke švýcarské "cikánské politice")	94
<i>Helena Clark-Jiřincová</i> Pohled na charterovou školu Vivian Banksové v kalifornském vzdělávacím systému	103
SOUČASNÁ ROMSKÁ LITERÁRNÍ TVORBA	110
<i>Magda Hoffmannová</i> Pal e Maria Terezia O Marii Terezii	111
Pal o Jozefos II. O Josefu II.	113
Miri prababa sas drabarňi Moje prababička byla léčitelka	116

Vladislav Haluška

Pal o kachňa, so na džanenas te vakerel

O slepicích, které neuměly mluvit 121

Agnesa Horváthová

Sar e gil'ori le Romen arakh'la

Jak písnička našla Romy 124

Peter Stojka

E legendi andej Vlašika Rom

Legendy Olašských Romů 126

ROMŠTÍ VÝTVARNÍ UMĚLCI 140

Rozhovor s romskou šperkařkou Rosou Taikonovou 140

PORTRÉTY 148

Anna ŽIGOVÁ

K výstavě dr. Evy Davidové: Cesty Romů 148

RECENZE - ANOTACE 156

INFORMACE 169

OHLASY 178

सतो मा सद्गमय तमसो मा ज्योतिर्गमय ।

मृत्युर्मा अमृतं गमय ॥

सर्वेषां स्वस्तिर्भवतु सर्वेषां शान्तिर्भवतु

सर्वेषां मङ्गलं भवतु सर्वेषां पूर्णं भवतु ।

लोकाः समस्ता सुखिनो भवन्तु ॥

Překlad do slovenské romštiny:

Lidža amen andal o chochaviben kijo čačipen,
lidža amen andal e rat kijo d'ives,
lidža amen andal o meriben kijo dživipen.
De, kaj savore te avas saste,
de, kaj savoren te avel o jilo pro than,
de, kaj savore te dživas andre loš,
de, kaj savore te pheras lačhipen andr'amende,
de, kaj e luma te avel bachtali.

Překlad do olašské romštiny:

Ikker ame ando čačimo, niči ando chochajimo,
ikker ame ando lampi, niči ando tuňárikó,
ikker ame ando trajó, niči ando mejrimo.
Tie aven sa sasteveste,
te na avas khonik ando háborúvo,
te trajinas andi vouja,
te avel sakoneske mišto,
te vezetij i bacht intrego luma.

Prosba o mír ze staroindických
spisů Véd, zaznamenaných v sanskrtu
ve 2. století našeho letopočtu, která
zůstala dodnes součástí každodenní
duchovní očisty indických hinduistů.

Přepis do latinky:

Asató má sadgamaja,
tamasó má džjótirgamaja,
mrtjurmá amrtam gamaja.
Sarvéšam svastirbhavatu,
sarvéšam šántirbhavatu,
sarvéšam mangalam bhavatu,
sarvéšam púrnambhavatu,
lókah sinasta sukhinó bhavantu.

Český překlad:

Veď nás od nepravdy k pravdě,
veď nás ze tmy ke světlu,
veď nás ze smrti k životu.
Ať jsou všichni zdraví,
ať všichni žijeme v míru,
ať všichni žijeme v radosti,
ať všichni dojdou naplnění,
ať na celém světě vládne štěstí.



ROMANO DŽANIBEN - VIII - 3-4/2001

Alena SMUTNÁ

ZAMYŠLENÍ NAD TRAGÉDIÍ VE SVITAVÁCH

Z tisku a ostatních médií víme, co se stalo v noci z 20. na 21. července 2001 na diskotéce v hotelu Národní dům ve Svitavách. Dvaadvacetiletý sympatizant hnutí skinheads a vyznavač neonacismu Vlastimil Pechanec nejdříve slovně a poté fyzicky napadl 30letého Roma Otu Absolona, který na následky bodných ran do břicha po převozu do nemocnice zemřel. Zůstala po něm vážně nemocná družka se dvěma dětmi.

Pachatel byl vzat do vyšetřovací vazby. Není to jeho první konflikt se zákonem. Má už za sebou jeden podmíněný trest za podporu a propagaci hnutí směřujících k potlačení práv a svobod občanů a výtržnictví a dvouletý nepodmíněný trest za napadení a vážné zranění romského mladíka - bodl ho do břicha stejně jako Otu Absolona. Vlastimil Pechanec své názory ve vězení nezměnil. Po návratu se stále zúčastňoval nejrůznějších akcí skinheadů, stal se i jejich organizátorem. Opět se dopouští fyzického napadení - tentokrát dvou anarchistů. Za tento čin byl odsouzen k trestu vězení 14 měsíců a v současné době probíhá odvolací řízení. Tolik fakta o pachateli.

Často mě napadá, jestli tihle rádobyvlastenci hlásající, že Česko patří jen bílým Čechům správného původu, se někdy něco dozvěděli o kultuře a historii etnik, kterými tak opovrhují. A nedělám si žádné iluze, že by toho věděli dost o české kultuře a historii. Ale zcela určitě v sobě mají velkou dávku nenávisti, s níž si nevědí rady.

Romové, Židé, příslušníci etnik jiné než bílé barvy pleti a přistěhovalci jakéhokoli původu jsou pro tyto mladíky předmětem zvrhlé nenávisti. Některým stačí jen vykřikovat na ulici nebo v hospodě rasistická hesla, jiní potřebují ke své spokojenosti i fyzické útoky, které mnohdy končí tragicky. Rasově motivované útoky jsou jednou z příčin, proč Romové hledají útočiště v jiných zemích.



A to i v situaci, kdy možnost získat politický azyl je velmi malá.

Podle údajů uvedených ve vládní zprávě za rok 2000 je v České republice asi 6.200 příslušníků hnutí skinheads. Je to málo? Je to hodně? V každém případě to stačí, aby romští spoluobčané měli těžký život, aby se báli o sebe a o své děti. A není snad třeba dodávat, že ne všichni rasisté jsou skinheadi.

Vadí mi, že se v této zemi dosud neujal jeden zvyk běžný v západní Evropě. Tam totiž po rasově motivovaných útocích jdou v čele protestního průvodu občanů kromě městských zastupitelů i politici, včetně členů vlád. Ota Absolon není první obětí rasově motivované vraždy v Česku. Ale co dělat, aby se takové tragédie neopakovaly? Policie a zpravodajské služby monitorují činnost neonacistických skupin, ale není vždycky v jejich silách zabránit útokům.

Podle mého názoru má velký význam prevence.

I když vím, že není všemocná, že se

nedotkne všech, kterých by se dotknout měla. Co kdyby

lidé s prokazatelně rasistickými postoji zatím projevovanými pouze slovně museli povinně navštěvovat výchovně-vzdělávací kurz, kde by si mj. poslechli i hudbu etnika, jehož příslušníkům nadávají a kterým opovrhují. Třeba by to zapůsobilo na ty méně zatvrzelé, kteří se navenek tváří jako drsní muži. Nemám ovšem na mysli skutečné násilníky, na ty alternativní metody neplatí. Ale je třeba vyzkoušet všechny dostupné prostředky, které by mohly ovlivnit mladé lidi, z nichž se ještě nestali ničeho se neštítící násilníci.

Vlastimila Pechance soud jistě odsoudí k dlouholetému trestu odnětí svobody. Některé bojovné mladíky z neonacistických skupin to možná odradí, ale některé jistě ne. Mnoho Romů už ztrácí jakoukoli naději v možnost pokojného života v této společnosti. A společnost - mám na mysli nejrozumnější státní instituce i nevládní organizace - by měla svými postoji a skutky Romům i jiným rasisty napadaným menšinám stále dokazovat, že je považuje za své plnohodnotné spoluobčany, že si jich váží, že jí není lhostejný osud jejich příslušníků.



**SABATO 14
SETTEMBRE**

**FIRMA ANCHE TU
PER MANDARE
VIA GLI ZINGARI**

PUNTI DI RACCOLTA FIRME:

- Piazza Libertà Vinco - Bigo Venezia 13.30 - 18.30
- Via Pisano c/o Supermercato Billa 15.30 - 18.30
- Via Verdi - giardini Santa Croce 15.30 - 18.30
- Piazza Madonna di Campagna 9.30 - 12.30
- Porto San Pancrazio - piazzale della Chiesa 15.30 - 18.30
- Via Ottavia Caccia - angolo via Galassio 9 - 13
- Piazzale Buccari - Montorio 9.30 - 12.30
- Mercato dello Stadio - piazzale Olimpia 9 - 13
- Via Centro - angolo via Redpuglia 9 - 13

**NO AI CAMPI
NOMADI**

Ian HANCOCK

K UPŘESNĚNÍ DOBY ODCHODU MLUVČÍCH PROTOROMŠTINY Z INDIE

Při určování doby, kdy z Indie odešli mluvčí jazyka, ze kterého se vyvinula současná romština, se zpravidla udává období mezi 5. a 9. stoletím. Zastánci tradičního vysvětlení nazývaného Šáh-náme, které se rutinně opakuje i v těch nej-současnejších monografiích o Romech, udávají jako dobu odchodu 5. století.

Kaufman (1984:12) se na základě analýzy slovní zásoby domnívá, že:

Mluvčí romštiny museli do Iránu přijít před 7. stoletím n. l. Jinak by nebylo možné, aby se vyhnuli výpůjčkám z arabštiny. Všechny teorie, které nevycházejí z tohoto vymezení jakožto nezpochybnitelného faktu, je třeba považovat za zcestné. Případné historické důkazy o nepokojích, ke kterým docházelo v Indii a při migracích z Indie okolo roku 1000 n. l., jsou naprosto irelevantní. Už mě nudí stále dokola poslouchat teorie, které odchod Cikánů z Indie kladou do tak pozdního období.

Také Halwachs (2000:5,24) je přesvědčen, že nedostatek výpůjček z arabštiny je při určování doby odchodu Cikánů z Indie rozhodujícím faktorem:

Vzhledem k tomu, že romština neobsahuje výpůjčky z arabštiny, je nutné se domnívat, že mluvčí romštiny odešli z Persie ještě před tím, než se arabizovala,... a následně se přesunuli do sféry byzantského vlivu. Odborníci se o době odchodu "cikánů" ze severozápadu Indie stále ještě dohadují. Výsledkem porovnání všech existujících prohlášení na toto téma je časové rozpětí mezi 5. a 10. stoletím po Kristu. Odchod z Indie ve druhé polovině prvního tisíciletí se zřejmě neuskutečnil najednou, ale proběhl v několika vlnách.

Rovněž Kenrick v jedné ze svých starších monografií tvrdí, že:

Evropští Romové museli projít Iránem před 6. stoletím n. l., tj. před první arabskou invazí. Jedině tak lze vysvětlit značný počet perských a malý (či spíše naprosto zanedbatelný) počet arabských výrazů přítomných v lexiku romštiny.

Ve svém nedávno uveřejněném článku (Patrin, 14:1998:00), který má sloužit jako úvod k připravované knize, ovšem klade přítomnost Cikánů v Iránu do doby o dvě až tři staletí pozdější:

V současné době jsem toho názoru, že evropští Romové jsou v první řadě potomky Zottů ze Zottistánu, poražených v r. 855 n. l. Araby. Ti je rozdělili do dvou skupin. První poslali do Ain-Zarby, kde je brzy vyvraždili byzantští Řekové. Není vyloučeno, že ženy si ponechali jako otrokyně. Druhá skupina šla do Chánikinu a odtud do Evropy. Hlavním

zdrojem jejich obživy byli buvolové (viz Rishiho článek "Rádžputska obliba buvolího mléka"), ale v Zottistánu se zjevně přiučili i jiným řemeslům. Je nám známo, že se tam živilo jako hudebníci. Někteří Indové se k nim přidali a romštinu přijali za svůj jazyk. Docházelo ke smíšeným sňatkům.

Alan Reyniers píše ve své rozsáhlé knize financované organizací UNESCO:

Odchod [Romů z Indie] lze situovat do období mezi 5. a 12. stoletím... Po první zastávce v Persii se Cikáni zřejmě rozdělili do dvou skupin. První se ubírala na Střední Východ a do Egypta, druhá směrem na severozápad.

Jiná velmi současná publikace (Marušiaková & Popov, 2000:5) se staví za tradiční pohled na věc a přítomnost Cikánů v Persii stanoví do doby před 9. stoletím n. l.:

Většina lingvistů je toho názoru, že vznik romštiny se datuje přibližně do doby mezi 6. a 7. stoletím. Přibližně od 8. - 9. století se pod vlivem většinových jazyků té oblasti - perštiny, arménštiny a řečtiny - vyvíjela už jako samostatný jazyk. Cikáni, a tedy i jejich jazyk, se při svém několik staletí dlouhém putování po dnešním Pákistánu, Afghánistánu, Iránu a po oblasti na jih od Kaspického moře, rozdělili do dvou různých větví. Toto stádium, kdy se jazyk Cikánů rozdělil na tzv. "ben" a "phen" dialekty, je pro vývoj tohoto jazyka, jakož i pro celou komunitu Cikánů nesmírně důležitý. Když se ke konci 10. a na počátku 11. století Cikáni dostali na území severní Mezopotámie a k východní hranici Byzantské říše, rozdělili se na tři základní migrační větve. Skupina Domů, hovořící dialektem "ben", se vydala na jih nebo zůstala na Středním Východě. Skupina Lomů, hovořící dialektem "phen", šla severní cestou. A skupina Romů se pustila na západ.

Ve světle analýzy historického vývoje indoíránských jazyků je však třeba všechny dohady kladoucí dobu odchodu z Indie před r. 1000 n. l. považovat za pochybené. Hlavním důvodem k tomu jsou výsledky zkoumání středního mluvnického rodu, který se koncem středoindického období začal z apabhramšů vytrácet. Za konec středoindického období se obvykle považuje rok 1000 n. l. Masica (1991:8) datuje novoinické období následovně:

Rok 1000 n. l. již představuje indoárijské jazyky v jejich moderní podobě a přibližně od této doby bývají nazývány novoindoárijské.

Přechod mezi těmito dvěma jazykovými obdobími byl jasně patrný, a jeho časové vymezení bylo proto dosti významné. Bloch (1965:29) k tomu říká:

Je nesmírně důležité jasně vymežit časové rozmezí, které odděluje novoinické období [od středoindického].

Sen (1960:75):

Staroinický trojí mluvnický rod přetrvává [i ve středoindickém období], ale mužský a střední rod se navzájem připodobňují.

Staroindoárijské neutrum se postupně vytrácelo a tato změna se šířila směrem na severozápad Indie. V této oblasti se i v dnešní době nalézají některé novoindoárijské jazyky, které si zachovávají trojí mluvnický rod. Nicméně Masica (1991:221) tvrdí:

Nejčastěji mají novoindioárijské jazyky systém dvojího mluvnického rodu, ve kterém maskulinum a neutrum splývají. To ovšem neznamená, že staroindoárijský rod nepodléhá příležitostným změnám... např. staroindoárijský výraz agni - 'oheň' je mužského rodu, ale novoindoárijské formy tohoto slova jsou převážně rodu ženského, což je mj. také případ romského jag.

Kdyby mluvčí protoromštiny odešli z Indie před koncem prvního tisíciletí, tj. během středoindického období, tento jazyk by si byl uchoval systém trojího mluvnického rodu. Skutečnost, že dnešní romština má mluvnický rod pouze dvojí, by nás pak vedla k myšlence, že ke ztrátě neutra a k přechodu původních neuter k maskulinu nebo femininu došlo mimo hranice Indie. Tento názor zastává Kenrick (1994:54), který za rozhodující považuje jazykový kontakt s perštinou:

Ve chvíli, kdy Cikáni opouštěli Indii, existovaly ještě tři rody (podobně jako v němčině), ale neutrum se na Středním Východě - nepochybně pod vlivem perštiny - ztratilo.

Kontakt s jinými indickými jazyky by zřejmě způsobil, že přechod původních neuter k maskulinu nebo femininu by byl náhodný. Ovšem porovnání rodu romských substantiv odvozených ze sanskrtských a prákrtských neuter s jejich ekvivalenty v hindštině ukazuje, že v případě maskulin se rody na 98,7% shodují (z 35 porovnávaných párů se pouze jeden lišil) a v případě feminin se shodují na 60%, což znamená 86-ti procentní shodu v obou rodech. Výsledný poměr maskulin a feminin indického původu v romštině je přibližně 2:1, což je v souladu s příklonem původních staroindoárijských neuter převážně k mužskému rodu.

Vzhledem k tomu, že neutrum se začalo vytráčet v době, kdy novoindoárijské jazyky teprve vznikaly, je nepochybné, že protoromština se tehdy ještě musela nacházet na půdě Indie, tzn. stále ještě byla součástí středoindoárijského klastru. Tato teorie platí i v případě, že by - jak já se domnívám - protoromština byla odvozena z různých indických jazyků. Srovnání romštiny se sindhštinou nebo pandžábštinou přináší stejné výsledky.

Domárština

Také příbuznou teorii, která tvrdí, že domárský jazyk a jeho mluvčí opustili indickou půdu o dost dříve než romština a její mluvčí, lze podpořit pomocí kategorie mluvnického rodu. Macalister (1914:9,11) se domnívá, že:

[Domárština] má tři mluvnické rody: mužský, ženský a střední. Poslední jmenovaný není v žádném případě zastaralý, ale rozeznáme jej jedině podle akuzativu singuláru... Po vzoru ostatních árijských jazyků nemají substantiva středního rodu odlišnou formu pro nominativ a akuzativ. V současné době je tato shoda tvaru nominativu

a akuzativu jediným rozlišujícím znakem neuter. Ale i tento znak prochází procesem připodobnění se k mužské nebo ženské deklinaci, v jehož důsledku vznikají analogické akuzativní tvary.

Sampson (1926:125) tuto teorii napadl, i když jeho výhrady se zřejmě týkaly především Macalisterova tvrzení, že moderní domárština má tři mluvnické rody. Je mu pravděpodobně známo, že trojí mluvnický rod existoval v jazyce původního obyvatelstva, které podle něj opustilo Indii již na konci 9. století. Sampson (1926:28-29) říká:

Existence Macalisterova nurijského neutra se nezakládá na historických faktech. Termín je třeba chápat pouze jako označení, které tento sběratel používá pro neživotná substantiva, která - stejně jako v evropské romštině - nemají odlišný tvar pro nominativ a akuzativ singuláru.

Ve svém slovníku domárštiny Macalister naneštěstí rody neuvádí, i když jeho nástin gramatiky obsahuje ke každému rodu seznam příkladů (str. 15 - 16): **béli, záró** - přítel, chlapec, maskulinum; **cóni, júri** - dívka, žena, femininum; **pání, ag - voda, oheň**, neutrum.

Ve svém současném cyklu přednášek o domárštině ovšem Kenrick (2000:2) říká, že:

Některé dialekty také mají tradiční (historický) střední rod zakončený konsonantem.

Nasír z univerzity v Texasu v současné době provádí mezi rodilými mluvčími domárštiny sběr materiálu, který je zaměřen na úplnější kategorizaci mluvnického rodu.

Indoárijské jazyky ztratily kromě neutra také duál, který byl typický pro staroindoárijské jazyky. V romštině zbytky duálu nenalezneme, ale Macalister (citované dílo str. 9) tvrdí, že:

Domárština ještě nese některé znaky, které by mohly být ozvuky duálu, ty jsou ale téměř zcela zastaralé.

Je politováníhodné, že Macalister neuvedl konkrétní příklady, protože pokud v domárštině takové náznaky skutečně existovaly, pak by svědčily pro mnohem časnější odchod Domů z Indie. Masica (1991:226) totiž říká:

Novoindoárijské jazyky mají nanejvýš dvě čísla, a to singulár a plurál. Staroindoárijské jazyky měly čísla tři, ale původní duál se počátkem středoindoárijského období vytratil.

Masica ovšem klade počátek středoindoárijského období do 6. století př. n. l. (citované dílo str. 51), což je příliš brzo na to, aby údaj korespondoval s ostatními lingvistickými údaji, které o Domech máme. Pokud domárština skutečně vykazuje známky duálu, pak jediné pod vlivem arabštiny, která - na rozdíl od perštiny nebo kur-odštiny - duál má.

Substantiva středního rodu

Následuje seznam romských substantiv, o kterých jsem hovořil. Všechna lze vysledovat i ve staroindoárijské (substantiva středního rodu uvedená v levém sloupci). Substantiva, která jsem vynechal, měla buď nejistou etymologii, nebo se v romštině vyskytují jako jmenné tvary odvozené od staroindoárijských sloves nebo přídavných jmen, tzn. původně byly bezrodé.

Maskulinum

1 ánda	a(nr)ro m.	"vejce"	hind.	andá m.
2 agra-	agor m.	"konec"	hind.	aga m.
3 ártá	arro m.	"mouka"	hind.	átá m.
4 dárú-	daro m.	"strom"	hind.	dár m.
5 dravya	drab m.	"lék"	hind.	darb m.
6 dugdha-	thud m.	"mléko"	hind.	dúdh m.
7 dvára-	vudar m.	"dveře"	hind.	duwar m.
8 ghara-	kher m.	"dům"	hind.	ghar m.
9 hrdaya-	ilo m.	"srdce"	hind.	hiyá m.
10 kásta-	kašt m.	"dřevo"	pašai	kašta m.
11 kháta-	xavoj m.	"příkop"	hind.	khawá m.
12 krmi-	kirmo m.	"červ"	kašmírština	kémis m.
			dumaki	kírma m.
13 lánkala	nanári m.	"hřeben"	hind.	nánga m.
14 lávana-, lúni-	luno m.	"srp"	hind.	launi f.
			bihari	launí f.
15 manda-	manrro m.	"chléb"	hind.	mánd m.
			pahari	manda m.
			dumaki	man m.
16 mámsa-	mas m.	"maso"	hind.	más m.
17 mukha-	muj m.	"ústa"	hind.	múh m.
18 mútra-	muter m.	"moč"	hind.	mút m.
			pandžábština	mútar m.
19 nakha-	naj m.	"prst"	hind.	nah m.
20 nakka-(P)	nakh m.	"nos"	hind.	nák m.
			kašmírština	nákh m.
21 náman-	(a)nav m.	"jméno"	hind.	nám m.
22 páníya-	pa(n)i m.	"voda"	hind.	pání m.
23 petta-(P)	perr m.	"břícho"	hind.	pet m.
24 rakta-	rat m.	"krev"	hind.	rátá m.
25 rúpya-	rup m.	"stříbro"	hind.	rúp m.
26 širas	šero m.	"hlava"	hind.	sir m.
27 šringa-	šing m.	"roh"	hind.	sí:g m.
28 sthána-	than m.	"místo"	hind.	sthán m.
29 supna-	suno m.	"sen"	pkt.	suvina-
			sindhština	suhaño m.

30 suvarna-	sumnakaj m.	"zlato"	hind.	sona m.
31 tálu-	taloj m.	"patro"	hind.	tálú m.
32 trišúla-	trušul m.	"kříž"	kumauní	tisúl m.
33 varša-	berš m.	"rok"	hind.	baras m.
34 varšati	brišind m.	"déšť"	hind.	barsá m.
35 yukta	džuto m.	"dvojice"	hind.	jútá m.

Femininum

36 agni	jag f.	"oheň"	hind.	ág f.
37 akxi-	jakh f.	"oko"	pkt.	akkhi
			hind.	á:kh f.
			pandžábština	akkh f.
38 ašru-	asvin f.	"slza"	pkt.	assu
			hind.	á:sú m.
39 busa-	phus f.	"sláma"	hind.	bhus m.
40 cuccuya-	čuči f.	"prs"	hind.	cúcf f.
41 damstra-	thar f.	"stolička (zub)"	hind.	dárh f.
42 dukkha-	dukh f.	"bolest"	hind.	dukh m.
43 hadda	her(oj) f.	"noha"	hind.	haddí f.
			kašmírština	ada f.
			pandžábština	haddí f.
44 madhu	mol f.	"víno"	hind.	mau m.
45 mala-	mel f.	"špína"	hind.	mal m.
46 pattra-	patrin f.	"list"	hind.	pát(tí) m.
			gudžarátština	pátrun m.
47 pubba-	phumb f.	"hnis"	siraiki	pú f.
			maráthština	pú m.
48 récuhati	rril f.	"prd"	hind.	ríh f.
49 šúrpa	suvli f.	"košík"	hind.	súplí m.
			gudžarátština	suprí m.
50 trása-	traš f.	"strach"	sindhština	tráha f.
			kašmírština	trás m.

Pouze maskulinum: ze 35 párů shoda u 34 = 98,7%; pouze femininum: z: 15 párů shoda u 9 = 60%; oba rody dohromady: z 50 párů shoda u 43 = 86%.

Zkratky:

hind. - hindština

pkt. - prákrty

Poznámka k transkripci:

d - cerebrála

á - přízvuk

Odkazy:

- Bloch, Jules: *Indo-Aryan, from the Vedas to Modern Times*. Maisonneuve. Paris 1965.
- Halwachs, Dieter: *Romani: Attempting an introductory overview*. In: *Romani in Austria*. Institut für Sprachwissenschaft. Graz 2000.
- Kaufman, Terrence: *Explorations in Proto-Gypsy Phonology and Classification*. Příspěvek přednesený u Šestého kulatého stolu jihoasijských studií v Austinu. 1984.
- Kenrick, Donald: *A contribution to the Early History of the Romani People*. Příležitostné přednášky Romského institutu č. 3. Londýn 1977.
- Kenrick, Donald: *Les Tsiganes, de l'Inde à la Méditerranée*. Centre de Recherches Tsiganes. Paris 1994.
- Kenrick, Donald: *Leaming Domari: Unit 2*. In: *Kuri-DR Journal*, 1(3):2-5.
- Macalister, R.: *Language of the Nawars or Zutt, the Nomad Smiths of Palestine*. Edinburgh 1914.
- Marushiakova, Elena, & Vesselin, Popov: *Gypsies in the Ottoman Empire*. Interface. Paris 2000.
- Masica, Colin: *The Indo-Aryan Languages*. The University Press. Cambridge 1991.
- Reyniers, Alain, 1998. *Tsigane, heureux si tu es libre!* Editions Unesco. Série Mémoire des Peuples. Paris 1998.
- Sampson, John: *The Dialect of the Gypsies of Wales*. The Clarendon Press. Oxford 1926.
- Sen, Sukumar: *A Comparative Grammar of Middle Indo-Aryan*. Linguistic Society of India. Puna 1960.

Z angličtiny přeložila Karolína Ryvolová

SUMMARY

Ian Hancock: On ascertaining the date of departure of pre-romani speakers from India

By studying the lexical and historical development of the language, scholars have been attempting to determine the date of departure of speakers of pre-Romani language from India. Their findings range from the fifth to the ninth centuries although, on the basis of an examination of the historical development of the Indo-Aryan languages, a pre-1000 AD date of departure, according to the author of this paper, must be challenged.

Historically, the language evolved from three genders to two, the neuter being reassigned to the masculine or the feminine. Scholars believe most of this change in Romani took place outside of India. Kenrick agrees, believing Persian to have been the factor of change. The author claims that this change took place in India about 1000 AD. At the end of this paper there is a list of the Romani nouns under discussion compared to the nonus in Hindi.

There are also studies based on the historical development of the gender in Domari to assess when the Domari language and its speakers left India.

Valerie Levy

Jeta DUKA

PAN3 NAJA, PAN3 PHRALA, PAN3 ČHIBĚ - NAŠTI TE OVEN JEKH

PĚT PRSTŮ, PĚT BRATŘÍ A PĚT JAZYKŮ - NEMOHOU BÝT JEDEN JAKO DRUHÝ

Motho manqe

“Motho manqe, Rrome!a,
kaj si amari phuv,
amare plaja, amare lenă,
amare umala thaj amare veša?
Kaj si amare limòra?”
“And-e lava ‘stale,
and-e lava amare čhibăqere!”

Eslam Drudak (Makedonia)

Řekni mi

“Řekni mi, Rome,
kde je naše zem,
naše hory, naše řeky,
naše pole a naše lesy?
Kde jsou naše hroby?”
“V našich slovech jsou,
v slovech naší řeči!”

Eslam Drudak (Makedonie)

V následujícím příspěvku popisuje autorka své zkušenosti s různými romskými dialekty. Jako rodilá mluvčí mečkarského dialektu (jednoho z olašských dialektů,



kterým mluví Romové v Albánii) se zpočátku setkala nejprve s jinou skupinou Romů žijících v téže městě - Tiraně. Později měla příležitost setkávat se s Romy z celé Evropy.

Zjišťuje, že největší překážkou dobrého a přesného vzájemného porozumění jsou zejména lexikální výpůjčky z různých kontaktních jazyků. Ty jsou někdy nerosozumitelné vůbec (jsou-li kontaktní jazyky nepřibuzné), jindy mají v různých dialektech buď zcela odlišné, nebo alespoň posunuté významy (tak tomu bývá v případě, že kontaktními jazyky jsou dva příbuzné, např. slovanské jazyky).

Naproti tomu mluvnická struktura mnoha romských dialektů příliš ovlivněna nebyla, zůstává "romská", a tudíž vzájemnému porozumění mezi mluvčími těchto dialektů nebrání. Porozumění nebrání ani odlišná intonace, přestože je patrná na první poslech a působí někdy kuriózně až komicky: *vakären xàca po xor...* - mluví tak jakoby hluboko...

Jediný způsob, jak posílit vzájemné porozumění mezi mluvčími různých dialektů romštiny, vidí autorka v nahrazování neromských výpůjček starými romskými výrazy, které se uchovaly pouze v některých dialektech nebo jich užívají jen lidé starší generace. A pokud takové výrazy neexistují, doporučuje užívat výrazů mezinárodních, srozumitelných v celé Evropě. V takovém případě má romština šanci stát se staro-novým "světovým jazykem", srozumitelným v mnoha zemích.

Autorka napsala svůj příspěvek v mezinárodním pravopise, s nímž jsme seznámili čtenáře v minulém čísle našeho časopisu.

Český překlad příspěvku Jety Duky se snaží o maximální doslovnost.

Ûi k-i mòsa deše-beršenqi, bešlom anda jekh pero, kaj sine amen munsì te šunas duj čhibă, na po but: i gazikani, shqip, ta i rromani, sar vakărasas amen khere, domëthënë mečkarce. And-o pero amaro, sine Shiptară ta Rlie, so dëna duma ili on shqip, ta ili amen, o Mečkara.

Thodom sa rëja, kana zasa k-o plaja, për shembull k-i Dibra, so i čhib i gazikani na sine jekhsoj gjithanej, so parudhën sa ili lenqe zakonă, lenqe ačara, sar i čhib, jekhsoj, po rromane, na dikhlom sa ndryshimi ajal.

K-o agor e beršengo 50, kana našlam kotar amaro pero o purano ta astardam kher vaver, averthane, sar phenasa "k-o Kabuzie", othe dikhlom vaver zivipe. Othe, kana dikhlom luva, xera, but melalipa, na luva tamam, phuseça, sar keras sas amen, po sine ucharde plasmasi ta retheperqark koto-ra, sar çadëră, ta dikhindilo manqe sar vaver planëta. Ta puçhlom me dades:

Až do svých deseti let jsem bydlela v prostředí, kde jsme měli příležitost slyšet jen dva jazyky: albánštinu a romštinu, jakou jsme mluvili doma - "mečkarskou". V naší čtvrti totiž žili Albánci a Rlijové⁽¹⁾, kteří mluvili také albánsky, a potom my, Mečkarové⁽²⁾.

Už dříve jsem si všimla, když jsme putovali po horách, a to hlavně v oblasti Dibër, že albánština není jednotná a že podobně jako jazyk se mění i zvyky. V romštině jsem si však neměla příležitost všimnout něčeho podobného.

Koncem 50. let jsme se přestěhovali do jiného domu ve čtvrti, které jsme říkali "u Kabudžů"⁽³⁾, a já jsem si uvědomila, jak odlišný tam je život. Viděla jsem tam chatrče, osly, spousty špíny - nebyly tam domy se slaměnou střechou, jaké jsme si stavěli my, nýbrž chatrče pokryté kusy plastů. Všude kolem byly samé haderové stany a já si připadala jako na jiné planetě.

"Sar andan amen akate, ka isi sad éoxane ta karre?"

Ne fillim na dinom duma ni jekheça, darav sas lenθar. Zàva jekh dives k-i xaing paněsqe, te pherav pani, ta othe sine duj trin éhia, Kabuzike, me kòrkorri Mečkàrka - thaj pučhle man: "Sar si to làfi?". Me phendom: "Sinom éhaj Mečkàrka." Ama on pučhen sas man e navesqe, po me na xavav sas i éhib, se so vakàren sas manqe.

"Po so phenen manqe tumen, sosqe kušena man?" phendom, se filonde te phenen: "Akaja Mečkàrka na zanèla te phenel ili po làfi!"

Po sar te phenav mo làfi, so làfi te dav? Me na zanav, so te phenav tumenqe, na xavav tumari éhib... Pastaj pučhlom: "Sar bučhona tumen?" On palem na dine man anglal.

"Sar si to anav, sar bučhos tu?"

"Ha! Mo anav? Pušuna."

Me na šundom sas nav, te bučhol zuvli Pušuna!

"Pišum bučhoa?"

"Na pišum, Pušuna! Ja tu, sar si to anav?" - se siklili te phenel manqe, sar phendom me.

"Jèta. Mo ánav si Jèta."

Ta otkha pherdom pani, ta gelām khere ta lilam te avas malinā. Kana xulāv sas tele k-i len, te thovav gada k-i len, dav sas vika ili la: "Hajde, Pušune, se ka thovas gada!" Oj phenel sas: "Na

"Proč jsi nás přivedl právě sem, do křoví mezi strašidla?" ptala jsem se tatínka.

Zpočátku jsem se s nikým nebavila, protože jsem se těch lidí bála. Až jednoho dne jsem šla ke studni pro vodu a byly tam dvě nebo tři kabudžské dívky - já sama jsem Mečkarka - a ty se mě zeptaly: "Jaké je tvé slovo⁽⁴⁾?" Povídám: "Já jsem Mečkarka." Jenže ony se mě ptaly na jméno, ale já jsem jejich řeči nerozuměla, nevěděla jsem, co mi říkají.

"Co mi to říkáte? Proč mi nadáváte?" zeptala jsem se, protože se začaly posmívat: "Tahleta Mečkarka neumí říct své slovo!"

Ale jaké slovo jsem měla říct, jaké slovo dát? Já vůbec nevím, co vám mám odpovědět, já vaší řeči nerozumím... A tak jsem se jich zeptala: "Jak se jmenujete?" Ted' zase neodpovídaly ony.

"No jaké je tvé jméno? Jak se jmenuješ?"

"Aha! Moje jméno? Pušuna."

Ještě nikdy jsem takové jméno neslyšela. Jak jen se nějaká žena může jmenovat Pušuna!

"Jakže? **Pušum**⁽⁵⁾ se jmenuješ?"

"Ne **pušum**, Pušuna! A ty, jaké je tvé jméno?" - už si všimla, jak jsem se jí zeptala já.

"Jeta. Moje jméno je Jeta."

Když jsem pak nabrala vodu, šly jsme domů společně, a tak jsme se skamarádily. Kdykoli jsem měla jít k potoku prát, volala jsem na ni: "Pušuno! Jdeme prát prádlo!" A ona

1. Rlijové, jak je alb. Romové ze skupiny Mečkarů nazývají, jsou - podle některých názorů - potomky Egypťanů, kteří dorazili na Balkán ve velkém počtu v letech 306 až 338 v důsledku perzekuce římského císaře Diokleciána. Mluví většinou albánsky a jsou možná příbuzní kosovským Aškalijcům (srov. Zprávu o situaci Romů v Kosovu Mozese F. Heinschinka v čísle 1-2/2001 R. Dž.). Jejich bezstarostný přístup k životu vedl k tomu, že byli často považováni za Romy.

2. odvozeno od sch., bulh. slova *mečka* - medvědice

3. Rodina Dukových se v 50. letech přestěhovala ze čtvrtě Nová Tirana na severní předměstí Tirany.

4. V otázce užila kabudžská dívka slova *lafi*, které znamená v dialektu Mečkarů slovo, zatímco v dialektu Kabudžů jméno.

5. *Pišum*, *pušum* znamená v různých dialektech rom. blecha.

mukhèla man mi daj!" Phendom: "Nane, isi munsia te mukhes la mança te thovas gada duj zene?" Ama oj na zanel sas, so si *munsia*. Odia kustik Kabuzienqi na zanel sas shqip. Vakären sas kafša o dume pesqe tikine.

Pastaj me bešlöm lençar ta k-o trin štar dives siklilöm i čhib, lav sas man kan but šukar lençar.

Sine len dume, te meres asajmasθar; den sas vika e dia: "Ki *nano*, šunes man?" Akana mukhle akia duma, nane but, panz berš isi. O phure na mukhle la. A on kušen sas amen k-o xelä, ka phenen on *inzirä*, ta kana phenas sas *xelä*, on phenen sas *xevä*. Sine ili aver dume: *pirinz*, amen phenas sas *orizi*. Po ili e kaxnäqe, ka phenen sas *khanä*, so amenθe si but bilači duma.

Pastaj siklilam, sad na das sas čhien, na las sas borën lenθar. Prastavas sas len akatar k-i tradita. Na sine problème i čhib. Maras sas pheräs, na sine xoli, amen asas sas lençar, on asan sas amençar - sad i tradita lenqi sine xerani.

Kana zav sas kombinat, othe sine Kabuzie ratvale, Čergärä, lenqe čhibäθe na sine saliväri. Sine but dume, ka na xalövav sas me, ta lenθar darav sas but, k-o kušipe sine artistä. K-o Kabovä i diferenca k-i čhib sine o dume po but, o shqiptimi sine jekh, soj sar amaro. O phure vakären sas xäca po xor sar o Türkä, po na sine probléma.

K-i Myzegea sine ili othe Mečkärä, so den sas amari čhib mečkarçe, ta gati sa o dume sine jekh soj amença. I diferenca sine k-o é - *leče*, *me dadeče* ta ili *lasθe*, *me rromnäθe* ka phenen and-o s othe, kaj nane. Ta othe kaj isi, peraven la: *me gavete*, *me dadete*.

nato: "Máma mě nechce pustit!" A tak povídám staré: "**Nano**⁽⁶⁾, mohla bys ji pustit se mnou? Půjdeme spolu prát prádlo." Jenže jsem použila slovo *mun-sia*⁽⁷⁾ a ona nevěděla, co to znamená. Tahle generace Kabudžů neuměla albánsky. Mluvili lámaně jako malé děti.

Když jsem s nimi byla asi tři čtyři dni, naučila jsem se jejich řeč a už jsem si s nimi rozuměla velmi dobře.

Měli taková slova, že by člověk umřel smíchy: Na matku třeba volali: "**Nano**⁽⁶⁾, slyšíš mě?" Dnes už to slovo neříkají, ale není to tak dlouho - takových pět let - ještě ho říkali. Staří to tak říkají pořád. Oni se nám zase smáli kvůli *fíkům*, kterým říkali *indžira*, zatímco my *chela*. Jim to připomínalo *cheva*⁽⁸⁾. Rýži říkali *pirindž*⁽⁹⁾, zatímco my *orizi*⁽¹⁰⁾. Anebo *slepícím* říkali *khaňa*, což je u nás strašně ošklivé slovo⁽¹¹⁾.

Pak jsme si na sebe zvykli, ale nikdy jsme k nim neprovdávali svoje děvčata ani si nebrali jejich dívky za nevěsty. Nemohli jsme přijmout jejich způsoby. To nebyl problém jazyka. Dělali jsme různé žerty, nebyla mezi námi zlá krev - my jsme se smáli jim, oni nám - ale jejich zvyklosti nám připadaly zaostalé.

Když jsem přišla do čtvrti zvané Kombinát, byli tam takoví krvelační Kabudžové - Čergarové - a ti neměli na jazyku uzdu. Mnoha jejich slovům jsem nerozuměla, a tak jsem se jich strašně bála. V nadávkách byli mistři. Mezi Kabudži a námi jsou rozdíly jen ve slovech, výslovnost máme stejnou. Staří mluvili tak jakoby hluboko - asi jako Turci, ale v tom nebyl problém.

V Myzeqe⁽¹²⁾ byli také Mečkarové, kteří mluvili naším "mečkarským" dialektem a skoro všechna slova měli stejná jako my. Rozdíl byl jen ve výslovnosti, protože říkají: *leče* (místo *leske*), *me dadeče* (místo *me dadeske*)⁽¹³⁾ a také dávají -s- tam, kde

Si len ili ca dume asavne. Na phenen: *Prasta, sigăr!* E çhavesqe phenen: *Gër!* So kerea, gër!

Duj trin diference si lenthe, so aven akatar k-i albanikani dialëkta e thanesqi, on phenen *gjëre*, amen *gjòne*, sar o Rlie, Tiràanse.

Isi ili vaver Mečkàrà, Durrës, o Kavalie, so si lenqi çhib but šukar, but sadi. Šaj te zas k-o phurà, isi len ca dume but gudle so poekhora našti te xaloves, po o terne fiks sar amen vakàrè-na. Hinel tuqe k-o ilo odia çhib lenqi. Nane but dume gazikane andre k-i çhib lenqeràthe.

O Myzeqarà šel fora po but. Phenen: *Akia si mi tòka* - ta on kušen amen, kana šunena te phenas: *Akia si mi phuv*. Lenqe i phuv si i phuv merimasqe. Ama o Kavalie, sar amen, phenen *mi phuv*.

není: *laste* (místo *late*), *me rromňaste* (místo *me rromňate*). A zase tam, kde by mělo být, ho vypouštějí: *me gavete* (místo *me gaveste*), *me dadete* (místo *me dadeste*)⁽¹⁴⁾. Kromě toho mají také pár podivných výrazů. Neříkají: *Prasta, sidar!* - *Utíkej, pospíchej!*, ale volají na dítě: *Gër! So kerea, gër!* - *Gër! Co děláš, gër!*

Jsou také dva nebo tři rozdíly vycházející z místního albánského dialektu: věcem oni říkají *gjere*, zatímco my *gjone*⁽¹⁵⁾, podobně jako Rlijové z Tirany.

A pak jsou ještě další Mečkari v Drači (Durrës) - Kavaliové, kteří mají velice krásnou řeč, takovou jednoduchou. Můžeš si jít poslechnout staré ženy, jak mluví! Mají takové krásné něžné výrazy - některým z nich nebudeš rozumět, ale mladí mluví už stejně jako my. Jejich řeč ti hned padne k srdci. Nemají moc albánských slov.

To Mečkari z Myzeqe jich mají mnohem víc. Říkají například: *Akia si mi toka* - *To je moje zem*. A nám se smějí, když slyší, že říkáme: *Akia si mi phuv*, protože u nich i *phuv* znamená pouze *hlína*, do které se pohřbívají mrtví. Ale Kavaliové říkají *mi phuv* - *moje země* ve stejném významu jako my⁽¹⁶⁾.

6. Kabudžové tehdy oslovovali matku zastaralým výrazem *nano!* (ze sch. *nana*, vok. *nano!*, řec. *μανα*).

7. Mečcarské slovo *munsia* je odvozeno z alb. *mundësi* - možnost.

8. *Chev* (f.), *cheva* (pl.) znamená v mnoha dialektech rom. díra, díry.

9. sch. *pirinač* (z tur.)

10. Téhož výrazu pro rýži se užívá i v rum., bulh., mak. a alb.

11. *Khan-*, *khand-* je kmen slovesa smrdět, v slov. rom. *khand(ipen)* znamená smrad, *khaña* - prdy. Slepice se v mečcarském dialektu i v slov. rom. řekne *kachñi* (f.), *kachña* (pl.).

12. Úrodná rovina jižně od Tirany, tradičně obývaná Romy - Mečkary, kteří se zde zabývají zemědělstvím.

13. V subdialektu těchto Mečkarů došlo k palatalizaci dativního sufixu *-ke* > *če* a *ke* ztrátě koncového *-s* v nepřímém kmeni maskulin: *leče* < *leske* - jemu, *me dadeče* < *m(r)e dadeske* - mému otci.

14. Rovněž v dalších pádech dochází v tomto dialektu ke změně na konci nepřímého kmene. Zatímco u feminin se může objevit *-s* (podle kmenů maskulin): *laste* < *late* - u ní, *me rromňaste* < *me/mra rromňate* - u mé ženy, u maskulin toto *-s* odpadá: *me gavete* < *m(r)e gaveste* - v mé vesnici, *me dadetar* < *m(r)e dadestar* - od mého otce.

15. Věc se řekne v jihoalbánském (toskickém) dialektu *gjera*, zatímco v severoalbánském (gegském) dialektu *gjona*.

16. Rom. slovo *phuv* (f.), které znamenalo původně zemina, hlína, rozšířilo v některých dialektech (zřejmě pod vlivem slovanských jazyků) svůj význam i na země, vlast.

Pal-odova and-o berš 1982, lilom te kerav butĩ jekhe Rromeça kotar-i Frànca. Ov sine les dialèkta but xor, te phenav sar o Čergàrà, po las sas amen kan, se pučhav sas les, so isi akaja duma, ta phenel sas manqe. But fòra phenel sas jekh duma, so amen asjekh fòra na perderonas, po žanav sas la, se šundom me sasaθar, sar *lupunz*, *gudorre*, *gramàda*, *belvel*. Pučhlòm me sasa: "So isi *belvel*?" Ta phenda: "Kurel mo čhavo te dia, na žanes so isi *belvel*? Marro te xas, dārka!"

Ta čačes oj phenel sas ili *belvele* ně darke. "Avel i *belvel* akana, kaj o čhave?" "Avel i balval?" "E avel i balval!!! Avel i dārka, i dārka! *Belvel* isi dārka."

Aver butĩ kerdas manqe përshtyp-je, se ov ca dume phenel sas sar o Kabužie misalage čaro. Amen phenas sas čaro, sad odulesqe kaštunesqe, po o Kabužie phenen ili e saxanënqe ili e pjatenqe, komplet. Amenθe isi: "Thodan o saxanā, o pjāte?" Ta lenθe: "Thodan o saxanā, o čare?" - jekh soj.

Kana kidinōna o gada thojmasqe, amen phenas: "Ka thovav *gada*," a on "ka thovas o šeja". Diferēnca si amenθe, kana phenas *jekh gad*, so si gad žuvlikano, ka urěl i žuvel telal. Ama akava Rrom Francago phenel sas *gad* e muršikanesqe. Kana šundom pë herē te parē, avilo man te asav: "So *gad* kamea, žuvli sinan tu?" Amen o Mečkarā phenas lesqe *štati*, po o Kabužie *mitani*.

Kurse ov čudisājlo, kana phendom lesqe *pika*. "Sosqe phenea *pika*, na phenen tumen *čhurik*?" "Va, phenas, ama na akalage e gužinaqerāqe, i *čhuri* si odia kaštuni, ka phanlōla." A sa

Potom v roce 1982 jsem začala pracovat s jedním Romem z Francie. On měl také takovou hlubokou výslovnost, asi jako Čergarové, ale rozuměli jsme si, protože jsem se ho ptala, co znamená to které slovo, a on mi to vždycky vysvětlil. Často totiž použil slova, která my sice neříkáme, ale která jsem slyšela od své tchyně, jako například *lupunz* - překážka, *gudorre* - nic, *gramada* - hromada, *kupa*, *belvel* - večer, večere. Já jsem se jednou zeptala tchyně: "Co je to *belvel*?" A ona povídá: "Běž do háje, to nevíš, co je to *belvel*? Přece když večer jíš!"

Ona opravdu říkala i *belvele*⁽¹⁷⁾ - večer. Nebo třeba: "Přichází *belvel*, kde jsou děti?" Jenže já rozuměla *balval* - vítr. A tak povídám: "Přichází vítr?" A ona: "Jo, vítr!!! Přichází večer, večer! *Belvel* je večer."

A další, co mě překvapilo, bylo, že jakékoli *nádobě* říkal - podobně jako Kabudžiové - *čaro*⁽¹⁸⁾. My jsme také říkali *čaro*, ale jen dřevěné *misce*, zatímco Kabudžiové tak nazývali všechno *nádobí*. U nás se říkalo: "Umylas *sachaňa*⁽¹⁹⁾ nebo *pjate*⁽²⁰⁾?" U nich ale: "Umylas *sachaňa* nebo *čare*?"

Když se nahromadilo prádlo na praní, říkali jsme: "Jdu prát prádlo - *gada*." U nich se říkalo: "Jdeme prát *šeja*." U nás znamená slovo *gad* kombiné, tedy spodní prádlo, které nosí žena. Francouzští Romové ale říkají *gad pánské košili*. Když jsem to slyšela poprvé, musela jsem se smát: "Jaké kombiné chceš? Copak jsi žena?" My Mečkarové říkáme *pánské košili štati*⁽²¹⁾, Kabudžové *mitani*⁽²²⁾.

On se zase divil, když jsem řekla slovo *pika*⁽²³⁾. "Proč říkáš *pika*, copak neříkáte *čhurik*⁽²⁴⁾?" "Ano, říkáme to, ale ne kuchyňskému noži. *Čhuri* je u nás jen dřevěný zavírací nůž." Jenže

o Rroma avrial phenen *čhurik* ili akalage, ili okulage. Amenθe i purani duma rromani ačhili e purane čhurāča: "Durdinom les čhurāča..." a lilam e gazenθar i nevi duma som e neve pikača. Se po anglal na sine amen pike, sad čhurā, pastaj kana avili i buti, ka përdorondam o pike, ačhili i duma *pika*. Butivar jekh čhumuni nevo anëla vi i duma nevi, gazikani.

Amare čhave, kana dikhen k-o televizòri tate-deriavenqe mačhen - butrangale, karrale, bange, na phenena lenqe *mače*. O *mačo* si odova, so astares, pekes, xas, ama odulesqe k-o televizòri phenena: "Dikh, so lačo *pěški*!"

Butivar si amen duj dume: jekh rromani, but konkrèto, ta i aver gazikani, so sikavela nojekh aver buti. Shqip *laj* phenel pes rromanes *thovàva*. *Laj* dina rromanes *lainàva*, ama anda jekh kuptumi tē caktuar: *Thovàva* me gada, *lainàva* mo borzi. Našti te phenes *lainàva me gada*, ni *thovàva mo borzi*. Ditē pēr ditē niklōna neve dume sar akala.

Pojekhfora kerdōla akava anda jekh familia, duj. Isi Rroma, so na phenēna *amari čhib*, phenēna *amari gjuha*, shqip. Phenēna *čhib* e *čhibāqe*,

ostatní Romové říkají *čhurik* jednomu i druhému. U nás staré romské slovo zůstalo vyhrazeno pouze pro starý nůž: "Zasadil jsem mu ránu nožem..." a od gádžů jsme převzali s novým nožem i nové slovo. Dříve jsme totiž neměli kuchyňské nože, nýbrž jen ty dřevěné zavírací. A když jsme začali používat kuchyňské nože, začali jsme užívat i slova *pika*. Nový předmět s sebou často přinese i nové - gádžovské slovo.

Když naše děti vidí v televizi ryby z teplých moří - takové ty pestrobarevné, ostnaté, všelijak pokroucené, tak už jim neříkají *mače*. *Mačo*⁽²⁵⁾ je to, co se chytá, peče, jí, ale tomu, co vidí v televizi říkají: "Hele, jaká krásná *pěški*⁽²⁶⁾!"

V některých případech máme dvě slova: jedno romské, konkrétnější, a vedle toho ještě jiné - gádžovské, které znamená něco trochu jiného. Tak například albánské *laj*⁽²⁷⁾ se řekne romsky *thovav(a)*⁽²⁸⁾. Z albánského *laj* vzniklo romské *lajnava*, ale toho se užívá jen ve vymezeném významu. *Peru prádlo* se řekne *thovava me gada*, zatímco *splácím dluh* se řekne *lajnava mo bordži*. A není možné říct *lajnava me gada* ani *thovava mo bordži*. A každý den se objevují takovéhle nové výrazy.

Někdy se tak děje jen v jedné nebo dvou rodinách. Jsou Romové, kteří neříkají *amari čhib*, nýbrž albánsky *amari gjuha*. *Čhib* říkají jen *jazyku*, který

17. *belvele* (starý lokativ) - večer

18. *čaro* - rom. slovo označující v některých dialektech (včetně mečkarského i slov. rom.) pouze miskou, zatímco v jiných (včetně kabudžského) nádobu obecně

19. *sachaňa* (z tur. *sahan*) znamená jakékoli kuchyňské nádobí

20. *pjate* (z alb. slova románského původu *pjatē*) - talíře

21. *štati* (z alb. *shtat* - lidské tělo, postava) - pánská košile

22. *mitani* (z alb. *mitan* - košile nebo vesta s dlouhými rukávy) - pánská košile

23. *pika* (z alb. *thikë*, -a) - nůž

24. *čhuri(k)* - romsky nůž

25. *mačo*, pl. *mače* - romsky ryba, ryby

26. *pěški* (z alb. slova románského původu *peshk*) - ryba

27. *laj* znamená v alb. jednak myji, koupu, peru, čistím přeneseně ovšem také likviduji, splácím, *laj borxhin* - splácím dluh

28. *thovav(a)* znamená romsky 1. kladu, pokládám; 2. myji, peru

so si tut and-o muj, ose e bakriaqi, e grumnäqi, so xas, ama i čhib, ka dea duma, phenëna laqe *gjuha*. Palem pobut Rroma na paruvde ta phenëna i *čhib amari, rromani*. E bare-godënqe phenëna *gjuha*, o Rroma ka živëna k-o pero k-o rromano, tamam vakärëna.

Isi ili jekh vaver buti, ka o terne pojekhfora lëna tersi jekh duma. Amen phenas *phivli* ili mukhli akatar k-o rrom, ta ili ka si o rrom mulo. Ta phenas *phivlä* so dujenqe. Ama o terne dikhëna, sad ka mukhla la o rrom, ka sine *kurva*. Ta anda lenqi čhib *phivli* avili *kurva* barabar. Ta akava si but keq, našti! Aver isi *kurva, rospä, buledini*, sar phenen o Kabuzë, bol isi la nava, nane sosqe te phenes laqe ili *phivli*. *Phivli* šaj te phenes jekhe zuvläqe, kaj isi tikinençar. Mukhlä la o rrom ta bešëla k-i famìlia piräthe, baräkärëla pe čhaven. Na kamëla muršes, bešëla pe xurdença, bi kamlo niekhe muršes.

Ajal paruvdöl i čhib, vi andre k-i famìlia.

Pastaj, lilom te phirav k-i Evròpa, pë herë të parë k-i Makedonia, k-i Esmaja, i gilamni. I čhib na sine barabar amaräça, sine dialëkta vaver. But dume na sine sar amare. Na e rromane dume, ka sine jekhsoj ama po but si gazikane dume e thanesqe: *zlato, izvini, more, srce, kola, predsedniko, prodavnica* thaj kola. E vordonesqe phenëna ili *dràmka*, kurse e livnäqe phenëna *soba*, po amenëthe i sòba si, te kiraves. Kana phende manqe: "Ake ti *sòba*!", pučhlòm: "So ka kiravav?" Šundom: "Mi phen si k-i *Nemäčka*." - "Kon isi akia *mäčka*?"

máme v puse nebo jazyku skopovému nebo hovëzímu, který jíme. Ale řeči, jazyku, kterým mluvíme, říkají albánsky *gjuha*. Ale většina Romů to slovo nezměnila a říkají náš romský jazyk - *čhib amari romaňi*. To jen ti nafoukaní, domýšliví říkají *gjuha*, ale Romové, kteří žijí v romské čtvrti, tak nemluví.

A pak je ještě další věc, a to že mladí používají slova jen v jednom významu. My například slovem *phivli* míníme ženu, kterou opustil manžel nebo které manžel umřel. Oběma říkáme *phivli*. Jenomže mladí si vybrali jen tu, kterou opustil muž, protože je kurva. V jejich jazyce se tedy *phivli* používá ve významu *kurva*. Jenomže to je škoda, to by se tak nemělo říkat! Na *kurvu* máme jiná slova: *kurva, rospija, bulediňi*, jak říkají Kabudžiové. Není tedy důvod říkat jí ještě navíc *phivli*. *Phivli* můžeme říkat takové ženě, která zůstala sama s dětmi. Když ji opustil manžel, vrátila se ke své rodině a vychovává děti. Ona nechce mužského, ona je doma s dětmi a po žádném muži netouží.

Zkrátka takhle se mění jazyk, a to i v rámci rodiny.

Potom jsem začala jezdit po Evropě - nejprve do Makedonie k Esmě, té známé zpěvačce. Romština tam není stejná jako ta naše, je to jiný dialekt. Mnohá slova se liší. Ne romská slova - ta jsou stejná, ale slova neromská, místní, jako například: *zlato* (zlato), *izvini* (promiň), *more* (moře), *srce* (srdce), *kola* (auto), *predsedniko* (předseda), *prodavnica* (obchod) atd. Autu říkají také *dramka* a místnost, pokoj označují slovem *soba*⁽²⁹⁾, které však u nás znamená sporák. Když mi řekli: "Tady je tvoje *soba*!", zeptala jsem se: "Co mám vařit?" Nebo jsem slyšela větu: "Moje sestra je v *Nemäčka*⁽³⁰⁾." A já nato: "Kdože je to ta *Mačka*⁽³¹⁾?"

Ně fakt, na vakārèn sas ter jekh soj, misalage, but xàca diferènca si k-i Esma, na sine but, ili k-i čhib ta ili k-i tradita. Ama o vavera, po but gazikane den sa duma sesa rromane. Ta palem phenen sas: "Amaro jaziko si pušukar ukolku tumaro." Ili akana kana šunav len k-i radio, po šukar šaj te xalövel len jekh gazo lenqo sesa jekh Rrom, so na zanel i čhib lenqi, ponabrakha but gazikane dume ka isi andre lenöe.

Ta othe k-i Skopja isi ili Rroma, so zumavèna te užaren i čhib, te našaren e gazikane dume, ama so keren, na roden čacutne purane lãfã k-o phure, ja aver thane and-e aver dialekte, čhiven për kollaj xoraxane dume, sar o Šaipi, ka kerdas pustik, čitanka sar phenèna, pobut si turkikane dume sesa rromane. Me na pinzarav sas, kon isi, ta phendom: "Akava si gazo Tùrko." Pal-odova gilom lesöe për vizitè ta dikhlo but šukaripe and-o kher, barvalo, but užo, ama i čhib na sine jekh amare čhibãça, se ov rodel sas dume k-o Tùrkã ta phenel sas, ka si čacutne rromane.

"Tumari duma si albanikani," phenel sas manqe, "tumen na zanen te den duma rromanes!"

Na zanava, sar pelo o muabèti, ka phenda *samutra*. Pučhlom les, so isi, phenda "o baro paj, o more". Ama phendom: "Rromanes isi amen duma, phenel pes *deriav*."

"Na," phenda, "*deriav* si albanikani, rromane si *samutra*."

Ne všichni mluví stejně - například u Esmy zas nejsou tak velké rozdíly v jazyce ani ve zvyklostech. Někteří jiní ovšem mluví víc gádžovsky než romsky, přestože tvrdí: "Náš jazyk je lepší než váš." (Slova *jazyk* a *než* ovšem řeknou makedonsky). Nebo když je teď poslouchám v rádiu, je mi jasné, že Makedonec jim musí rozumět líp než Rom, který makedonsky neumí. Tolik mají ve své řeči makedonských slov.

Ve Skopji jsou také Romové, kteří se snaží romštinu očistit, odstranit z ní neromská slova, ale nepostupují tak, že by hledali stará, původní slova u starých lidí nebo v jiných dialektech romštiny, nýbrž nahrazují makedonská slova slovy tureckými - jako například Šaip Jusuf, který napsal romskou mluvnici. Je v ní víc tureckých než romských slov. Dokud jsem ho neznala, myslela jsem si: "To je nějaký Turek, gádžo." Pak jsem k němu jednou přišla na návštěvu a viděla jsem u něj spousty nádhery. Má v domě čisto a bohatství, ale jeho řeč se už nepodobá naší, protože si vypůjčuje slova od Turků a tvrdí, že jsou to naše romská slova.

"Vy mluvíte albánsky," řekl mi, "vy už neumíte romsky!"

Už nevím, jak na to přišla řeč, ale on řekl slovo *samutra*⁽³²⁾. Zeptala jsem se ho, co to znamená, a on odpověděl: "velká voda, moře." A tak mu povídám: "My na to máme romské slovo - *deriav*⁽³³⁾."

"Ne," řekl, "*deriav* je to albánsky⁽³⁴⁾, romsky je to *samutra*."

29. Slovo *soba* je románského původu (*stufa, stuba, stupa* < *extufare* vytápět [párou] < *tufus* - pára), které proniklo do germánských jazyků (*stofa, stove, stube, stue*), dále do severních slovanských a baltských jazyků (*istba, izba*), do maďarštiny (*szoba*) a do jihoslovanských jazyků, rumunštiny, řečtiny a turečtiny; v některých jazycích (maď., sch., mak.) má význam vytápěná místnost, světnice, v jiných (tur., alb., řec.) pak sporák, kamna.

30. z mak., sch. *Nemačka* - Německo

31. Slovo *mačka* - kočka se vyskytuje v mak., sch., maď., slov. i v mnoha dialektech rom.

32. *samudra* (ind. slovo) - moře, oceán

33. *deriav* - rom. slovo (z perského *dariab*) - řeka, moře, oceán

34. ve skutečnosti se moře řekne albánsky *det*

"Va," phendom, "te zas sa te mutras amen komplet, éačes si te ovel deriav."

Isi ili jekh Rrom vaver, so kerel dùme, o Muza-fëri, akharëna les Mùzo. Ov na rodela ni k-o Tùrkã, ni k-i India, kòrkorro bianëla e dùme: te phenas *dùma*, isi vàže *vòrba*, *lav*, *làfi*, *xoràta*, *svàto* thaj kola. Lesqe nane bas, nikalda jekh vaver - so bisterdom, se kòrkorro ov pinzarëla le. Ake so lači buti kerëna, kana isi amen jekh but baro mangin lavenqo, ama on na kamëna te khinõn.

K-i Bulgaria sine vaver: niklislom fotogràfia jekhe Rromeça, o Manuš Romanov, lesqe dùme isi tamam sar amari čhib. Menjehere hina manqe k-o kan i čhib lesqi ta therdom loš bari, so šundom mi čhib. Palem lenθe si but gazikane dùme: *xladilnik*, *peranda*, *pěčka*, *kmëtos*, *razvëdos*, *gàra*, *lekakòla*, *spirka*, *sladolëdos* ta but vaver... Me asav sas, se sine man vaver loš, ka dikhlo but phralipe lençar, ta dikhõl sas manqe, sar sinam jekh famìlia. Na thovav sas but rendesia i čhib, pučhav sas duj trin fora ta las sas amen kan.

Pojekhfora isi mbrapshtë: so duj zanas i éačutni *dùma* ta nijekh na phenëla la, se sarkon daràla, so na ka pinzarela o aver. Misalage ili amen, ili on phenen *sumnakaj*, po na pelo o muabëti. So duj zanas sas, so and-i Makedonia bisterde i *dùma sumnakaj*, ta gati jekh berš phendom lenqe *zlato* ta on manqe *flori*, ži kana lilam kan, so theras so duj i *dùma sumnakaj* jekhsoj, so na

"No ovšem," řekla jsem, "když všichni naráz *sa muteraha* - budeme čurat⁽³⁵⁾, tak z toho opravdu bude moře."

A pak je ještě jeden Rom, který vytváří slova - Muzafer, říká se mu Muzo. Ten ovšem nehledá ani u Turků, ani v Indii, ale sám si ta slova vymýšlí: Pro slovo máme například výrazy: *lav*, *vorba*, *duma*, *lafi*, *chorata*, *svato* a další. Jemu to ale nestačí, a tak si vytvořil ještě další slovo - už jsem ale zapomněla, jaké. Zná ho jen on sám. Takže takovouhle "záslužnou" práci dělají, přestože my Romové máme bohatou slovní zásobu. Oni se ovšem nechtějí namáhat.

V Bulharsku je to jiné: Mám fotku s jedním Romem, Manuš Romanov se jmenuje, a ten mluví skoro jako my. Jeho řeč mi zní moc pěkně v uchu a měla jsem velkou radost, když jsem ho slyšela promluvit. I oni mají mnoho gádžovských slov, jako *chladiľnik* - *lednička*, *peranda* - *pračka*, *pečka* - *sporák*, *kmetos* - *starosta*, *razvedos* - *rozvod*, *gara* - *nádraží*, *lekakola* - *auto*, *spirka* - *zastávka autobusu*, *sladole-dos* - *zmrzlina* a mnoho dalších. Připadala mi směšná, ale na druhé straně jsem měla radost, když jsem u nich cítila velkou blízkost - zdálo se mi, že jsme jedna rodina. A tak jsem ani nevěnovala velkou pozornost jazyku, dvakrát třikrát jsem se na něco zeptala a už jsme si rozuměli.

Někdy se stalo i to, že přestože jsme oba znali správné romské slovo, žádný z nás ho nepoužil, protože se bál, že mu ten druhý nebude rozumět. Tak například jak my, tak oni říkají *zlatu sumnakaj*, ale žádný z nás to slovo v rozhovoru nepoužil. Oba jsme totiž věděli, že v Makedonii slovo *sumnakaj* Romové zapomněli, a tak jsem po celý rok říkala *zlato* a oni zase *flori*⁽³⁶⁾,

bisterdam la, sad and-i Makedònia ko maškar xasàjli.

Lenðe sine jekh dùma, ka avel sas lenqe sofora k-o muj - *vèrno*, so phenas amen *čačes*. *Vèrno* si lenqe sar marro kiraleça. Vaver interesànto buti si, sar phenèna e gazenqe *dasa*. Sa e gaze si *dasa* lenqe, ama kana phenèna *gazo*, akava si manuš e Bulgariaqo. Šaj te ovel ili Rrom, šaj te phenel pesqe jekh Rrom Bulgariaqo, so si ov *gazo* - sar xatàrena on akaja dùma, ama našti te phenel, ka si *das*, se lenðe *das* si, so phenas amen *gazo*. Sa, so si Bulgariaqo, si *gazikano*: *gazikane love*, *gazikano čas*, ili *gazikane Rroma*. Sar and-i Serbia, so phenen e trine-najenqe Rromenqe, so si *gazikane Rroma*. And-i Kosòva phenena gaze sad e Serbènqe ta *čibane* e Škiptarenqe. Sarkon dives šunasa akava maškar-e Kosovaqe Rroma k-o Parizi. O Škiptàrà lenqe nane gaze, si *čibane*. Lenqe amen phenas gaze ta o Kabuzie *xoraxaja*. Vi and-o nav e manušenqo si but bari turlia.

Pal-odova bešlom jekh masek k-i Rumunia, k-o Bukurešt - Bukurešanðe, sar phenen on, ta othe lenqi čhib, lenqi dialèkta ta lenqi tradita komplet sine ndryshe. Dikhloim ili kana lena borèn, dèna čien, ili ka parunena manušen, so tradita si len. Kana kerèna biav, na sar biav rromano, sar biav borgezenqo. Muzika te kašukòn dešupanž pere, na

dokud jsme si nevšimli, že oba známe slovo *sumnakaj*, že jsme ho nezapomněli, že se ztratilo jen v Makedonii.

V Bulharsku mají také jedno slovo, které mají stále na jazyku - *verno*⁽³⁷⁾. My říkáme *čačes* - *opravdu*, *doopravdy*, *fakt*. *Verno* je pro ně chleba s tvarohem. A co je ještě zajímavé - *Neromùm* říkají *dasa*⁽³⁸⁾. Všichni *gádžové* jsou pro ně *dasa*, ale když řeknou slovo *gadžo*, mají na mysli bulharského občana. A může jím být i Rom. Bulharský Rom o sobě může říct, že je *gadžo* - a všichni tomu budou rozumět, ale nemůže o sobě říct, že je *das*, protože u nich je *das* ten, kterému my říkáme *gadžo*. Všechno bulharské je pro ně *gádžovské*: *gádžovské peníze* (tj. bulharské leva), *gádžovský* (tj. bulharský) *čas* nebo *gádžovští Romové*. Tak jako v Srbsku, kde říkají *gádžovští Romové* "tříprstým" Romům⁽³⁹⁾. V Kosovu říkají *gádžové* pouze Srbům, zatímco Albáncům říkají *čibane*. To můžeme slyšet každý den mezi kosovskými Romy v Paříži. Albánci pro ně nejsou *gádžové*, nýbrž *čibane*. My jim ale říkáme *gádžové* a Kabudžové *chorachaja*⁽⁴⁰⁾. I mezi jmény osob vládne velký zmatek.

Pak jsem zůstala měsíc v Rumunsku, v Bukurešti - *Bukurešande*, jak říkají tamní Romové, kteří mají nejen zcela odlišný jazyk, dialekt, ale i odlišné tradice. Byla jsem svědkem toho, jak si vybírají nevěsty, jak vdávají dcery i jak pohřbívají mrtvé, poznala jsem jejich zvyky. Když strojí svatbu, není to romská svatba, ale

35. *romsky le muterel* - močit, čurat, *sa muteraha* - všichni budeme močit

36. z alb. *florí* - zlato, zlatá mince

37. *verno* - v bulh. velmi časté slovo, zvláště při konverzaci v otázkách: *Verno?* - Opravdu? Vážně?

38. Indické slovo *dása* znamená otrok. Romy tak byli původně označováni křesťané, některé skupiny Romů tak označují *Neromy*, případně příslušníky nějaké konkrétní neromské národnosti

39. pravoslavní, kteří se žehnají třemi prsty (na rozdíl od katolíků, kteří se žehnají dvěma prsty, a muslimů, kteří při modlitbě v pozici *kijám* drží dlaně s roztaženými prsty u spánků a palci se dotýkají ušních boltců)

40. *chorachaj* - původně muslim, u Kabudžiů *Nerom* obecně

jekh kher, deşupan3 nantoparlântă bare, ta gilamne deş, biş, sarkon vaver gili, te sikavem ka isi len love, ta xatarde but bare love, borgèză. Asjekh gili rromani na sine, sad gazikane gilă, ili maškare pumenŋe den sas duma gazikane k-o biav. Mançar vakăren sas rromane, ka na xalövav sas i čhib lenqi e thanesqi.

Jekh rromni mangel sas love k-o drom, ta lilas kan, ka sinom rromni, kana pučhlom la me: "So sinan tu, Rromni?" Ta oj: "De man love, te *ažutil* tut o Del!". Ta me phendom laqe: "Sar te žutil man o Del, te žutil tut andre k-i čik!" O Marseli asandilo, phendas manqe: "Duz k-o kušipe, tu. Na kušela tut i rromni, phenela, te nimonel tut o Devel." Palem na sine manqe šukar: "Sosqe na phenel: Te dikël tut o Devel! Te brakhel o Devel. Te dikhel o Devel tuča!?"

Čačes akala dumača si amen but problème k-i čhib, kon ta kon phenela gazikane *nimonèla*, *pomožinèla*, *ažutil*, *voithinèla* ta ili but vavera. Rromane šaj te phenes *del tut vast*, ka te xalön ter o manuša.

K-o Puša ta k-i Viorika, ka bešlom jekh kurko, sar ilo lačo isine len, po i čhaj na zanel sas rromane. E panəsqe, o dad i daj phenen sas *paj*, nane probléma, ili amenŋe isi Rroma, ka phenen *paj*, o Čergără, ama i čhaj ka sine deşerberşenqi, phenel sas *apa*. Jekh duma rromani bāza fare, sar *o pani* ta *o marro*, na zanel sas - a laqo dad, laqi daj den sas šukar duma. Duj trin dume na xalövav sas, komplet i čhib xadom (i angluni duma, so siklilom, sine *preşedinte*, ka si

taková měšťácká svatba. Hudba ohlušuje ne jeden dům, nýbrž patnáct vesnic. Nainstalují patnáct amplionů a deset nebo dvacet zpěváků zpívá každý nějakou jinou píseň. A to všechno jen proto, aby ukázali, že mají hodně peněz, že patří k místní honoraci. Neslyšela jsem ani jednu romskou písničku, jen samé rumunské. I mezi sebou mluvili o svatbě rumunsky. Se mnou mluvili romsky, protože jsem jejich jazyku nerozuměla.

Jednoho dne poznala jedna romská žena, která žebrela u cesty peníze, že jsem Romka, protože jsem se jí zptala: "Ty jsi Romka?" Ona na to: "Dej mi peníze, ať tě Pánbůh *ponoří*⁽⁴¹⁾!" - aspoň tak jsem jí rozuměla. A tak jí povídám: "Cože? Kam ať mě Pánbůh ponoří? Tebe ať ponoří do bláta!" Marcel, můj muž, se smál a řekl mi: "Proč ji proklínáš? Ta žena ti nenadávala, řekla ti jen, *ať ti Bůh pomáhá!*" Stejně jsem to moc nechápala: "Proč mi tedy neřekla: *Ať na tebe Bůh shlíží!* nebo *Ať tě Bůh ochraňuje!* nebo *Ať je Bůh při tobě!?*"

Jenže se slovem *pomáhat* jsou vážně problémy, když ho někdo řekne neromsky, neboť se dá říct mnoha způsoby: *pomožinel*, *ažutil*, *žutil*, *ažutinel*, *nimonel*, *voithinel* a pod. Romsky se ale dá říct *del tut o vast* - *podá ti (pomocnou) ruku*, a tomu rozumí každý Rom.

U Puši a Vioriky⁽⁴²⁾, kde jsem zůstala týden, byli velice dobrosrdeční, ale jejich dcera neuměla romsky. *Vodě* říkali rodiče romsky - *paj*, což je v pořádku - i u nás jsou Romové - Čergarové, kteří říkají *paj*, ale jejich desetiletá dcerka říkala rumunsky - *apa*. Úplně základní romská slova, jako *voda* a *chléb*, a ona je neznala! A přitom její rodiče mluvili dobře romsky. Nerozuměla jsem jen asi dvěma nebo třem slovům, jinak jsem jejich řeči

sa prešedinte othe), ama akatar k-i tradita, xasardom ili o patäpe e éhibäqo. Ta dikhöl sas manqe, so nane éhib rromani. Čačes, vakären sas rromane, ama akatar k-i tradita dikhön sas manqe sar gaze.

Othe k-i Rumunia avile ili Rroma akatar k-i Polonia ta k-i Slovakia. Sine jekh Poläko, jekh dives bi kamlo durdin-da man, ka sine but zene, ta phenda manqe: "Pšemangav tut!" Ta me éudi-sajlom: Sar mangel man akava Rrom, as na pinzarav les? Ta mothovde manqe pal-odova, ka na mangel man, sad phenel *Mě fal*. Šukar ka na sine jekh Rrom ziläno paše manthe, se ka mardö-vav sas! Šaj te ovel but bari beläja, kana na vakärdöla pes i éhib čacutni rromani.

Ili jekh éhaj drabavda amenqe jekh poezia, so kerda, sa phenel sas "miro *nipo*, kamav tut, miro *nipo*"... Ta phen-dom: "Sar phenel akia éhaj? *Miro nipo*? Prandime nane, éhave nane la, ta phenel *miro nipo*!" Po o *nipo*, k-i éhib gazikani lenqi, si *manuša*, kurse amenthe si o *unuko*. Ili akate si xäca probléma e unukosqe, ka rromanes ka phenes *me éhiaqo éhavo, me éhavesqo éhavo*, šaj te phenes ili o *éhavo miro*, ama o gaze thode lesqe etiketa: amenthe *nip*, k-i Jugoslavia *unuk*, k-i Rumunia *nepot* thaj kola. Ta o Rroma siklile te phenen xarnes, gazikanes, *nipi*, *unuko*, *nepoto*. Phenena k-i Rumunia *nepot*, *nepoata* ili k-o xurde e *éhavesqe* ta e *éhiaqe*, ili k-o xurde e *phralesqe*, e *phenäqe*, sar amare

rozuměla dobře (první slovo, které jsem se tam naučila, bylo *prešedinte*, protože tam jsou všichni *prezidenti*), ale kvůli těm jejich zvykům jsem ztratila důvěru i v jazyk. Zdálo se mi, že to není romština. I když mluvili romsky, svými zvyky mi připadali jako gádžové.

Do Rumunska přišli také Romové z Polska a ze Slovenska. A jeden polský Rom mi jednou, když do mě nechtěně vrazil, protože tam bylo mnoho lidí, řekl: "*Pšemangav tut!*"⁽⁴³⁾ A já jsem se nestačila divit: Jak mně může tenhle Rom říkat, že mě miluje, že mě chce, když ho vůbec neznám? Pak mi ale vysvětlili, že mi neříká, že mě miluje, ale že řekl jen *pardon, promiň*. Ještě štěstí, že se mnou nebyl nějaký žárlivý muž, který by mě za to zbil! Když se nemluví správně romsky, mohou nastat různá nedorozumění.

Jedna mladá dívka nám četla svou báseň, ve které pořád opakovala - alespoň jak jsem tomu rozuměla - "můj *vnuku*, miluji tě, můj *vnuku*"... A tak povídám: "Jak může ta holka říkat *můj vnuku*, když ani není vdaná? Děti nemá, tak jak to, že říká *můj vnuku*?" Jenomže slovo o *nipo*, které se podobá našemu o *nipi*⁽⁴⁴⁾ u nás znamená *vnuk*, v jejich místním jazyce znamená *lid*, *národ*⁽⁴⁵⁾. S *vnukem* jsou ale ještě další problémy. V romštině můžeme říct *syn mé dcery* nebo *syn mého syna*, ale můžeme také říct jednoduše *moje dítě*. Gádžové však na to mají zvláštní slovo: u nás *nip*, v Jugoslávii *unuk*, v Rumunsku *nepot* atd. A Romové, aby si to zjednodušili,

41. Žena užila obratu *Te ažutil tut o Dell*; sloveso *ažutil* (které může mít obměny *žutil*, *žitij*, *ažutinel*, *ažuti-sarel*, *mažutil*...) je z rum. a *ajuta* a znamená pomáhat; může být však chápáno na základě alb. dial. *zhut*, jako ponoří, utopí, nebo podle sch. *žititi* jako (na)žlutit.

42. v Râmnicu Vâlcea v Rumunsku

43. *mangav tut* znamená v některých dialektech rom. miluji tě, chci tě, *zalímco* rom. výraz *pšemangav tut* je doslovný překlad pol. *przepraszam* - prosím za prominutí, s využitím pol. slovesné předpony *prze-* a rom. slovesa *te mangel* - prosit, žádat, chtít, žebrot.

44. z alb. *nip* - vnuk, synovec

45. z maď. *nép* - lid, národ

gaze k-i Shqipëria ka phenëna *nip*, *mbesë*, kurse rromanes phenas po kãrt, se kasqo si o çhavo, kasqi si i çhaj, zanëla pe, kana si e phralesqo, e phenãqo, e çhiaqo thaj kola. Ili othe ka phenena *kuşeria*, amen phenas xur-dikanes *kakosqo çhavo* ja *bibiaqo çhavo*, ka nane jekhsoj.

Ili e Rumuniaqe Rroma therëna vaver dikhpa k-i duma gaze. Lenqe gaze si sad e gaze e Rumuniaqe. Jekh dives, phendom jekhe rromnãqe Rumuniaθar, so mangel sas and-i Gare de Lyon, te na mangel love manθar, veç e gazenθar. Ta phenda manqe: "O gaze si ñke maj çorre amenθar."

"Sar?" phendom. "Akala si çorre?"

"Na, akala nane gaze, si Francuzura." Gaze si lenqe gaze, xaca sar e Bulgariaqe Rroma.

Othe k-i konferënca sine ili jekh Rrom phuro Moskvaθar, sar phenel sas. Sofora ka phenas sas jekh duma, ov uştel sas xolãça ta phenel sas: "Na, gasavi vërba naj ame." Jekh fora sine drakha, ta phendom lesqe te lel drakha, te xal pesqe, ama ov dikhla man banges ta phenda: "So si *drakha*, katar ikaldan gasavi vërba gazikani? Si albanski, mi phej! E çacutni rromai vërba si *struguri*." Ta sa e Rroma asandile, ka *struguri* si i çhib gazikani e thanesqi, and-i Rumunia. Palem na kamel sas te patãl amen, ka *drakha* si rromanes. Lençar nane sar te reses k-o agor.

Avere Rromença sine man but kon-tãkti and-e verver konferënca, nilajesqe şkoie, kana phirdom te kerav lenqe vizita k-o kher, ta ili ka keras amen buti

to řikajĩ podle gãdžovskẽho vzoru: *nipi*, *unuko*, *nepoto*. V Rumunsku řikajĩ *nepoto*, *nepoatã* jak dẽtem syna nebo dcery, tak dẽtem bratra nebo sestry, podobnẽ jako naři gãdžovẽ v Albãniĩ řikajĩ tẽmto dẽtem *nip*, *mbesë*. V romřtinẽ se vyjadřuje přesnẽji, čĩ je kdo syn nebo dcera. A tak se vĩ, zda je to dĩtẽ bratra, sestry, dcery apod. Anebo řikajĩ *bratranec*, zatĩmco my řikãme *strýcũv syn* nebo *tetĩn syn*, protože to nenĩ totẽž.

Rumunřtĩ Romovẽ majĩ jeřtẽ dalřĩ zvlãřnost v souvislosti se slovem *gadžo*. Jejich *gadže* jsou totiř jen gãdžovẽ z Rumunska. Jednou jsem řekla jednẽ rumunskẽ Romce, kterã žebrala u Lyonskẽho nãdrařĩ, aby nežebrala penĩze ode mne, ale od gãdžũ. A ona mi řekla: "Gãdžovẽ jsou jeřtẽ chudřĩ neř my."

"Coře?" povĩdãm. "Tihle ře jsou chudĩ?"

"Ne, tihle ne, to nejsou gãdžovẽ, to jsou Francouzi." *Gadže* jsou pro nẽ jen jejich gãdžovẽ, tak jako pro Romy z Bulharska.

Na konferenci byl takẽ jeden starĩ Rom z Moskvy. Kdykoli jsme řekli nẽjakẽ slovo, vřdyccky zlostnẽ vstal a řekl: "Ne, takovẽ slovo my nemãme." Jednou bylo na stole hroznovẽ vĩno, a tak mu řikãm, aby si dal hroznõ - *drakha*, ale on se na mẽ nevrařivẽ podĩval a řekl: "Co je to *drakha*? Kdes vzala takovẽ gãdžovskẽ slovo? To je albãnsky, sestro! Sprãvnẽ romskẽ slovo je *struguri*." Vřichni Romovẽ se dali do smĩchu, protože *struguri* je z mĩstnĩho neromskẽho jazyka - z rumunřtiny. Stejnẽ nãm ale nechtẽl věřit, ře *drakha* je to romsky. S tẽmihle lidmi je zkrãtka nẽkdy tẽřkẽ pořĩzenĩ.

Byla jsem v kontaktu s mnoha jinĩmi Romy na rũznũch konferencĩch, na letnĩch vzdělãvacĩch kurzech, byla jsem na nãvřtẽvẽ i u nich doma, a takẽ kdyř

lenqe poeziençar, sar i Papùša, o Leksa Manuš, si sine Rroma kotar-i Polònia ta i Rùsia. Šukar isi, ka drabaras lenqe poèzie, šunèna sa o manuša, o gazia o gaze, so isi ili amen literatùra. Ama andre k-o pustika lenqe nane čhib khetani, sar vakärdöl pe k-i Evròpa. O Lèksa Manuš xàla pes, palem, ka dikhòla, so rodèla, so po but te ačhol p-i čhib, p-i rromani, sad ka lesqe tëme si but dur amare živipnasθar, ta but žene nane sikle. No i Papùša, sar kerda po anglal pi poèzia, kana na xavàva me, ka sinom rromni, ta phirdom, so phirdom k-o verver thema ta šundom i čhib bute monθar. Sar ka xaven o studentä, ka si maškar lenθe but gaze?

Kana dea dùma Rromençar, so kerèna literatùra, xavea šukar, nane but problèma, isi xàca problèma. Duj trin dùme lenθar na xavèa, ama po but dùme xavèa. Kana kerèna on jekh poèzia, kana dèna on jekh paramisa, k-o štar dùme isi trin e themesqe, gazikane, te na e themenqe, lèna e vavere themenθar. Pučhèna nojekhe Rromes, ka ov na zanèla i čhib ni rromani, ni pire thanesqi, ta čhivèla jekh čhib, ka na ekzistonèla ni lesθar, ni akatar. Ta odolesqe isi problèma, ka o poèzie, ka keren akala Rroma, ta o paramisa lenqe na kamèna o terne te drabaren len. Mukh ka bisterde o terne but dùme, ama kana dèa len jekh literatùra, ka isi but avrutne dùme gazikane andre, so ka siklön po anglal: o čáce dùme bisterde, ja o xoxavne dùme?

But pharo si akava drom, ka vavere rigaθe, isi ili gaze, ka phenen e Rromenqe: "Ma roden purane čáce dùme rromane, i čáci dùma si odia, ka phenas amen". Sar k-i Bulgària si gaze, ka phenen e Rromenqe: "Nane šukar te phenen *amal*, tumen si te phenen *priatelös*, so si tumari čácutni akanutni čhib!" Ajal phenèna ili k-i Čekia, ka i čáci rromani dùma nane *amal*, isi

jsme pořádali četby z romské poezie, jako například básně Papuszi z Polska nebo Leksy Manuše z Ruska. Bylo to moc hezké, když se četla jejich poezie a všichni přítomní gádžové viděli, že i my máme svou literaturu. Jenomže jejich knihy nejsou psány společným jazykem, kterým se nyní mluví v Evropě. Leksa Manuš - to ještě ujde, protože je vidět, že se snaží co nejvíc zachovat náš romský jazyk, ale náměty jeho básní jsou dost vzdálené našemu každodennímu životu, a tak na to lidé nejsou zvyklí. Ale pokud jde o Papuszu, tak té její prvotině nerozumím ani já, Romka, která prošla mnoho zemí a slyšela romštinu z mnoha úst. Jak jí můžou rozumět studenti, mezi nimiž je mnoho gádžů?

Když se bavíme s Romy, kteří píšou literaturu, dobře si rozumíme, nemáme mnoho problémů. Dvěma třem slovům nerozumíme, ale většinu z nich chápeme. Když ale začnou psát poezii nebo prózu, tři slova ze čtyř jsou místní neromská, a pokud ne místní, tak z jiného neromského jazyka. Zeptají se nějakého (cizího) Roma, který ani nemusí umět dobře romsky, a napíšou věci, které neexistují ani tam, ani tady. A proto ty jejich básně a prózu mladí nechtějí číst. Oni totiž nejenže zapomněli mnoho slov, ale když dostanou literaturu, kde je množství neromských slov, co se naučí dřív: stará správná zapomenutá slova, nebo ty nesprávné výrazy?

Cesta společného jazyka je ovšem těžká, protože na jedné straně jsou gádžové, kteří říkají Romům: "Nehledejte stará zapomenutá romská slova - skutečná živá slova jsou ta, která používáme my." V Bulharsku třeba říkají někteří gádžové Romům: "Neměli byste *příteli* říkat *amal*, nýbrž *priatel(os)*, protože to tak v dnešní době říkáte." A v České republice říkají,

kamaratos. O Rroma na šunèna len but, ka žanèna šukar, so si rromano, so si gazikano, ama maškar lenθe savaxt isi duj trin, so kamen te vazden pumen and-e gazenqe jakha ta vakären pala k-o gaze. Sar kamèla o gazo, ov ka phenel "va". Sosqe kànden but akale gazen, so kamen te xasaren i čhib i rromani, akava na xalövava. Sosqe si akaja problèma maškar amenθe, žanàsa, ka o gazo avèla tuqe kovlimaça, lel tut laçhimaça, ta kamel te uštavel i čhib, te na vakàras amen avere Rromença and-i Evròpa, ačhovas ulavde ekhav khavresθar, phàndel amen sad gilènça sar folklòro bipinzardo, čudavno, na sar themutne and-i Evròpa. E gazen šaj te šunes len vavere butènqe, ka šaj te siklòs but lenθar, ama na, kana kerèna marifètä te xarnären aj te tasaven i čhib. Anda sa e thema si but gazikane dume k-o Rroma ta šaj te oven duj politike - jekh ka phenèla: "Dikären, Rroma!len, sa akala dume, ka si on akana ili tumare", i vaver phenèla: "Rroma!len, k-o than e gazikane dumenqo po šukar te len palem o čáce rromane purane, ta kana nane, te len dume pinzarde anda sa i Evròpa, ka te xalöven tumen sa e vavera Rroma". I jèkhto čhinèla to drom, čhinèla i komunikàcia e avere Rromençar. Ta kana dèna duma Rroma ekhav khavreça pal-o kher, i inrri ta o sastipa, sa si šukar, ama kana nakhèna k-o butä po seriòzo, sar politika, manušíkane xakaja, krisipen, amministràcia, tergtia, si, sar kaj te den duma duj lalorre: kafš i čhib nane rromani, ta sarkolesqe si aver kafš.

Ama i dùjto politika mangèla but buti. Kamlöla pe o manuša, te ròden anda sa e dialèkte, so isi, so nane. Aj kana rodèna, te ovel len xàca godi k-o

že romsky se *přítel* neřekne *amal*, ale *kamaratos*. Romové tyto hlasy moc neposlouchají, protože dobře vědí, co romské je a co není, ale přesto se mezi nimi vždycky najdou dva nebo tři, kteří se chtějí před gádži blýsknout a dají na to, co jim napovídají. Dělají přesně to, co jim řeknou gádžové. Proč ale poslouchají gádže, kteří chtějí zničit romský jazyk, tomu nerozumím. Proč je mezi námi tento problém? Vždyť víme, že gádžo k nám přijde nenápadně, po dobrém, a přitom chce zničit náš jazyk, chce zabránit tomu, abychom se domluvili s jinými Romy v Evropě, chce, abychom zůstali navzájem odděleni jeden od druhého, chce předvádět jen naše písně jako neznámý, zajímavý folklor, ale nikoli jako občany Evropy. Gádže můžeme poslechnout v mnoha jiných ohledech, můžeme se od nich leccos naučit, ale ne, pokud chtějí omezit a zahubit náš jazyk. V každé zemi mají Romové ve své řeči mnoho neromských slov a jsou možné dvě politiky - jedna, která říká: "Romové, uchovejte si všechna tato slova, protože jsou už vaše"; a druhá, která říká: "Romové, nahrazujte neromská slova starými romskými výrazy, a pokud romské výrazy neexistují, užívejte takových slov, která jsou známá v celé Evropě, aby vám rozuměli i ostatní Romové". První politika ti zatarasí cestu, zabrání ti v komunikaci s ostatními Romy. Když si Romové povídají o tom, co je doma, o rodině či o zdraví, všechno jde dobře, ale když se mají bavit o vážných věcech - o politice, o lidských právech, o soudnictví, o administrativě, o obchodu apod., pak je to jako když se spolu baví dva němci: z poloviny to už není romština, a ani ta polovina není pro oba stejná.

Druhá politika vyžaduje velké úsilí. Bude zapotřebí, aby lidé hledali ve všech dialektech, které existují, chybějící slova, aby o nich přemýšleli.

šero, te den godi šukar, te zan po dur te pučhen phuren godača k-o šero, ta ili te roden k-o purane lila ta te kiden sa sa o materiàli. Ili me ka phirdom, šundom purane dume, ka nane pinzarde and-i Albània, niekh na pinzarèla len: *dud*, *mišto*, *goj*, *trušalo* thaj kola.

Kana našti te xalovas khav khavres, sinam sikle te phenas: "Rroma sinam, kan na las amen," ta patàsa, so si akaja problèma sad amari. Čačimasθe ili o gaze phenen: "Shqiptar jemi, vesh nuk mirremi," so si lenθe provèrba purani. Po šukar isi te phenas amen: "Rroma sinam, kan na las amen, kana das duma gazikanes." Akaja si sa i dukh e čhibăqi: Kana alosaras k-i komunikàcia rromane dume ta isi amen biraipè, te siklòvas lençar, sa si šukar, ama kana dikăras zorăča e gazikane, athòska našti te xalòvas amen, tamam sar o gaze, kana dèna sarkon pi čhib e thanesqi.

A když je nenajdou, aby se vydali za starými lidmi, aby hledali ve starých dokumentech, sháněli materiály. Já také, když jsem cestovala, zapamatovala jsem si stará slova, která u nás v Albánii nikdo neznal, jako: *dud* - světlo, *mišto* - dobře, *goj* - střevo, *te chuťel* - skákat, *trušalo* - žíznivý a další.

Když se nám nedaří se dohodnout, máme ve zvyku říkat: "Jsme Romové, ale nerozumíme si." A jsme přesvědčeni o tom, že je to jen náš vnitřní problém. Jenže ono tomu tak není: I Albánci říkají: "Jsme Albánci, ale nerozumíme si." Je to takové jejich staré přísloví. My bychom si ale spíš měli říkat: "Jsme Romové a nerozumíme si, jen když mluvíme gádžovsky." A v tom je ten jazykový problém: Když si při komunikaci dáváme pozor na to, abychom užívali romských slov, všechno jde, ale když se zuby nehty držíme neromských slov, pak si nemůžeme rozumět - stejně tak jako gádžové, když každý z nich mluví jazykem své země.

Přeložila HŠ

Autorka se narodila l. 4. 1948 v Golemu (nedaleko Lushnje) v Albánii v rodině Romů-Mečkarů. V letech 1956 - 1959 chodila do školy v Tiraně, přestože v prostředí, ve kterém žila, to bylo považováno za ztrátu času. V albánské venkovské muslimské společnosti nebylo žádoucí, aby dívky chodily do školy a byly v kontaktu se stejně starými chlapci.

V roce 1960 (tj. ve 12 letech) ji rodiče proti její vůli provdali.

V letech 1962 - 1970 pracovala jako dělnice na Státním statku Jiřího Dimitrova.

Od roku 1982 se účastní nejrůznějších terénních výzkumů mezi albánskými Romy a působí v oblasti zdravotnictví a osvěty. Od roku 1990 spolupracuje s řadou mezinárodních romských i neromských organizací a institucí (IRU, nadace Rromani baxt, UNICEF, Institut pro rodinu a dětství v Paříži, společnost Gamma, asociace Lékaři světa atd.) a účastní se různých mezinárodních konferencí.

Od roku 1997 vede kursy konverzace pro studenty romštiny na pařížské univerzitě.

RROMANI UNIA RROMANO MAŠKARTHEMUTNO KHETANIPE



VIËNA
AUSTRIA

Non-Gov. Organization - Consult. mb. in UNO/Bi-gav. Organizácia - Konsult. status and-I OUTH

- ✶ Bica d. Rado Djund, Makedonska 31/12 YU-11000 BEOGRAD tel. 011/327.616
- ✶ Bica ind. Sax Balic, Romonijaa 1/11 YU-18300 NIS tel. 018/328.177
- ✶ Bica ind. Stanislaw Stankiewicz, ul. Gajowa 78/30 PL-15-794 BIALYSTOK tel. 885/510.009
- ✶ Off. ul. Warszawska 43 pda 212 PL-15-062 BIALYSTOK tel. 885/417.454 ext. 255
- ✶ Bica ind. Victor Farnulson, Nordmarken 27 S-12351 FARSTA STOCKHOLM SVIDIN 08/944.925
- ✶ Bica ind. dr. Emil Štuka, Podstránská ulice 8, CS-10000 PRAHA 10 tel. 02/774.388

Varšava/Warszawa, d. 21.I.1991

nr 9/1991



LEGITIMÁCIA

Akaja legitimácia si te konfirmisarel so i Rani JETA DUKA, sh. i be...
Tirana rruga Halil Bega nr 125, lagja 10, Demikani Socialist...
Albania, reprezentinel permanent e Rromen e Albaniaqe and-e Rrom...
qoro Prezidium [bigav. org. and-o kons. status k-o ECOSOC e OUTH-...
nr D 9424], kotar-o 21 Januara 1991 zi k-o avutno Rromano Kongreso. Akava
lii nal savorre institucienqe, vi rromane vi gazikane.



LETERNJOFTIM

Ventetohet me ane te kësaj letre qe Sh. JETA DUKA, me banim ne Tirane rruga
Halil Bega nr 125, lagja 10, Republika Popullore Socialiste e Shqipërisë,
përfsheson përhene Rromet e Shqipërisë ne prezidiumin e org. Romani Union
[org. joqeveritare me status konsult. ne ECOSOC te OKB-se nen Nr D 9424],
duke filluar ne 21 janar 1991 e deri ne Kongresin e ardhshem te Rromëve. Ky
letërnjoftim vlen per te gjitha institucionet, rrome dhe jo-rrome.

APPOINTMENT RECORD

This is to confirm that Mrs JETA DUKA, res. in Tirana, Halil Bega street
nr 125, lagja 10, People's Republic of Albania, is the permanent represen-
tative of the Romanis of Albania at the Presidium of the Romani Union [NGO
with Consultative Status in the ECOSOC of the UNO under Nr d 9424], since
January 21, 1991 and until the next Romani Congress. This record is valid
for Romani and non-Romani Institutions.

The President
of the International Romani Union

Rajko Djuric
dr Rajko Djuric



The General Secretary
of the International Romani Union

Emil Štuka
dr Emil Štuka

Zkratky:

alb. - albánský, albánština
bulh. - bulharský, bulharština
ind. - indický
lat. - latinský, latina
mad. - maďarský, maďarština
mak. - makedonský, makedonština
něm. - německý, němčina
pol. - polský, polština
rom. - romský, romština
rum. - rumunský, rumunština
řec. - řecký, řečtina
sch. - srbochorvatský, srbochorvatština
slov. - slovenský, slovenština
tur. - turecký, turečtina
vok. - vokativ

RÉSUMÉ

Jeta Duka: Cinq doigts, cinq frères et cinq langues - mais chacun est différent

Le document présenté ici exprime comment un locuteur natif perçoit et gère l'apprentissage de la diversité dialectale en situation d'éparpillement géographique. Il met en évidence un paradoxe essentiel touchant à la diversification dialectale (soit interne, soit sous influence étrangère): même si telle divergence ponctuelle - lexicale et/ou sémantique en particulier - ne remet pas en question la structure de la langue, elle peut fausser la communication par un contresens total.

Certains autres mécanismes sont aussi illustrés ici, comme l'abandon d'un mot en rromani dans une paire lexicale (par exemple *rukħ* - *kašt* - *arbre* - *bois*, ou *musl* - *vast* - *bras* - *main*) dans un entourage linguistique qui n'a qu'un seul signifiant pour les deux (par exemple slave du sud: *drvo* et *ruka* > rromani *kašt* et *vast*), puis emprunt du signifiant perdu à une nouvelle langue de contact qui, elle, distingue les deux notions (par exemple roumain *copac* - *lemn*, *braț* - *mână* > rromani *kopàci* - *kašt*, *bràco* - *vast*). Un autre scénario important est l'introduction d'un terme nouveau en même temps qu'un objet nouveau, avec

maintien du mot ancien seulement pour désigner l'objet homologue traditionnel - la disparition de ce dernier entraînant celle du mot le désignant.

La persistance des unités lexicales à long terme dépend de la manière dont elles sont perçues: le fonds ancien (pré-balkanique) est partout bien conservé, mais les éléments intégrés par la suite localement sont les premiers à être abandonnés et remplacés par de nouveaux mots, dès le passage à une nouvelle aire linguistique, ceci bien plus facilement que le fonds ancien - en tout cas tant qu'ils sont perçus comme des emprunts. S'ils se maintiennent au delà de cette période critique, ils acquièrent la même solidité que le fonds ancien - n'étant plus perçus comme allogènes, comme par exemple les éléments roumains en kelderash hors de Roumanie ou les éléments germaniques en sinto hors de l'aire germanique.

En tout état de cause, le lexique emprunté est le plus mauvais indicateur qui soit pour la structure dialectale, car deux dialectes génétiquement différents (et même deux langues minoritaires) partagent un important lexique commun s'ils sont implantés dans une même aire linguistique; à l'inverse ce lexique sera différent pour les locuteurs d'un même parler dès lors qu'ils vivent de part et d'autre d'une frontière linguistique.

Marcel Courthiade

Ingrid ANTALOVÁ

ČIERNE A BIELE NIE JE ČIERNOBIELE

(Štyri dni v rómskych osadách na východnom Slovensku)

S nápadom dať možnosť študentom vidieť rómske osady na východnom Slovensku prišla Petra Lukšíková z Inštitútu judaistiky, externá spolupracovníčka Pedagogickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre.

19. až 23. júna sme spolu s ňou a Ingrid Repovou z nadácie Inforoma, a najmä so skupinou jedenástich študentov druhého ročníka odboru sociálnej práce so zameraním na rómske etnikum katedry rómskej kultúry spomínanej fakulty strávili niekoľko dní v obci Svinia (okr. Prešov). Projekt sa pracovne volal "S batohom po osadách" a jeho cieľom bolo ukázať študentom, ktorí sa majú v budúcnosti profesionálne venovať sociálnej práci, ako vyzerá rómska osada. Ako vyzerajú rómske osady. Ako nie je možné aplikovať jeden recept na riešenie spolužitia majority s minoritou plošne. Ako má každá z osád odlišné charakteristiky a dynamiku a ako treba ku každej pristupovať individuálne a citlivo. Ako je treba v tej ktorej obci pracovať nielen s rómskou komunitou, ale aj s komunitou majoritnou. Majoritnou na Slovensku, minoritnou v početných východoslovenských obciach.



Jarovnice (1995)

Foto Lorenzo Armendáriz

Nadácia Milana Šimečku sa snaží napomôcť rómsko-nerómskemu spolužitiu malými projektmi s priamym dopadom na konkrétnu komunitu v konkrétnom regióne. Spolupracujeme s Osobitnou školou v Zohore, pripravujeme semester celouniverzitných prednášok na Univerzite Komenského, na jeseň sériu demografických seminárov pre odbornú i laickú verejnosť, rýchlokurz rómskeho jazyka pre študentov a pracovníkov mimovládnych organizácií, projekt "oral history" na tému rómskeho holokaustu atď.

Čierny obchod, biely obchod

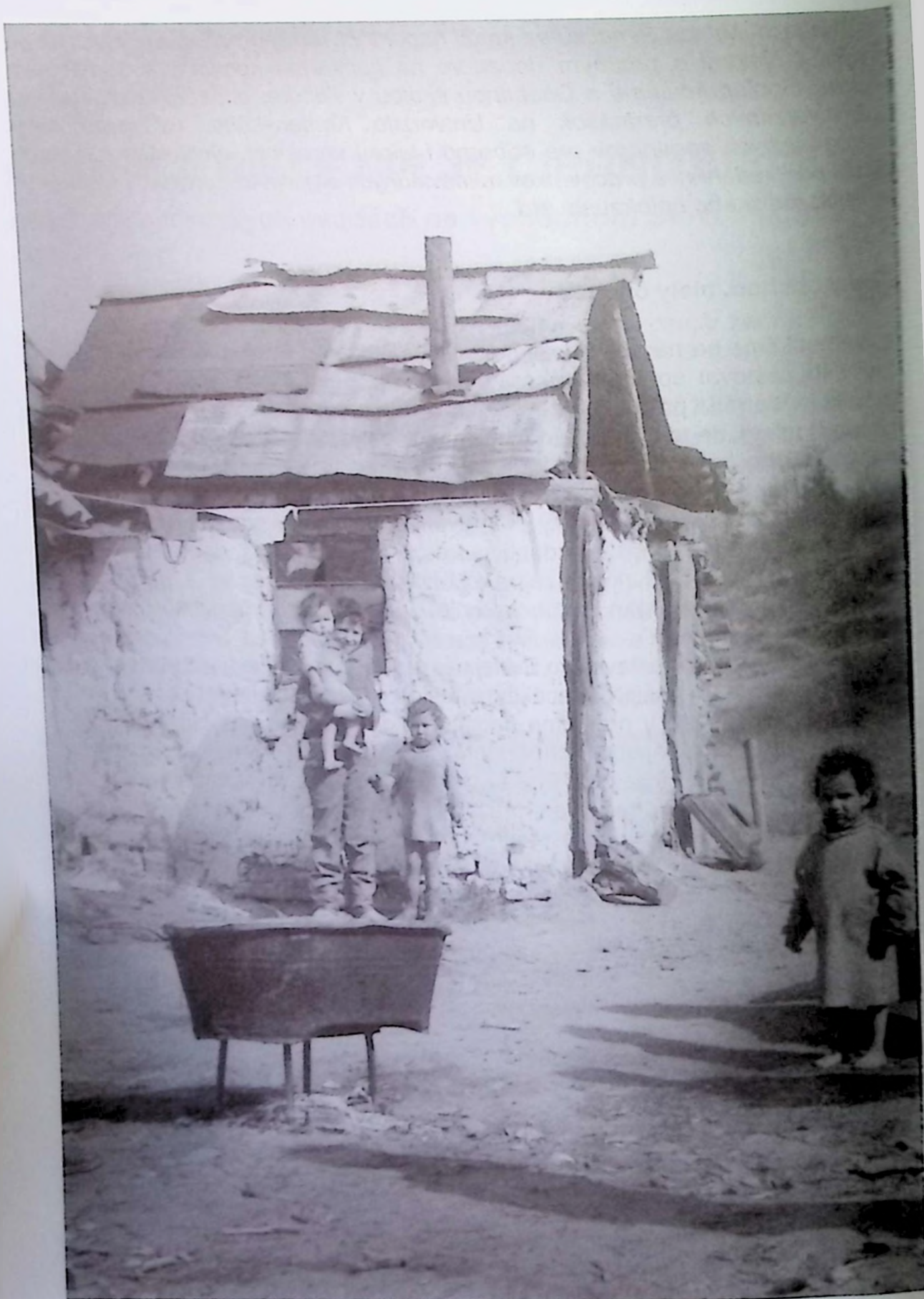
Stretli sme sa na autobusovej stanici v Prešove. Spojom do Svinej zhodou okolností cestoval spolu s kamarátmi Ignác z osady vo Svinej, ktorého som niekoľkokrát stretla pri svojich návštevách. Tak sme si pokecali o tom, čo je nové a čo naši mladí. Je to človek, ktorý bol v minulosti za rôzne delikty šesťkrát súdne trestaný. Toho času je v rámci kanadského projektu v osade Svinia tzv. poriadkovou službou, ktorá sa stará o poriadok v osade. Okrem toho hrá výborne na gitare, maľuje obrázky a je celý potetovaný. Pravdu povediac, na prvý pohľad nevzbudzuje veľkú dôveru a študenti sa trochu zdráhali si prisadnúť. Rozprával mi okrem iného aj o tom, ako si zajtra vyzdvihne sociálne dávky a pôjde niekde zakúpiť elektronický organ na obohatenie svojej osadovej hudobnej produkcie. A fakt ich v stredu kúpil.

Po vystúpení na zástavke vo Svinej nás obklopilo tridsať detí, ktoré sa šialenou rýchlosťou zmocnili našich spacákov a tašiek a pomáhali nám ubytovať sa na starej fare, toho času v prenájme nadácie Inforoma, kde sme plánovali stráviť niekoľko dní. Spontánnosť a ochota detí pomáhať bola dojemná a pre mladých ľudí to bol hneď na začiatok veľmi silný zážitok. Obsadili s nami celý priestor, a keďže sme chceli začať hneď pracovať, museli sme ich vykázať na dvor. Nasledujúce dve hodiny potom vytrvalo zvonili zvončekom na dverách. Ubytovanie bolo trochu dobrodružné: jeden záchod bez svetla, sprcha bez svetla, kuchyňa bez chladničky - napchávali sme sa celý týždeň bielymi rožkami s maslom z "rómskeho" obchodu. Vo Svinej je totiž čierny obchod, biely obchod, čierna krčma, biela krčma, takisto ako oddelené školy a rozdelený cintorín.

Kanadský projekt vo Svinej

Prvé spoločné sedenie za permanentného zvonenia zvončeka a odháňania detí bolo na tému, kto sme a prečo sme tam, kde sme. Študenti hovorili o dôvodoch štúdia a veľmi úprimne sa viacerí z nich priznali, že sú tam dosť náhodou a že celé štúdium je pre nich dosť odtrhnuté od reality. Celkom som sa tešila, že sme to práve my, ktorí sa pokúsime im ukázať niečo zo skutočného života Rómov. Hneď potom sme absolvovali debatu s etnológom Alexandrom Mušinkom, koordinátorom "kanadského projektu" v osade Svinia, ktorý nám podrobne popísal históriu a súčasnosť existencie rómskej komunity vo Svinej.

"Kanadský projekt", iniciovaný Davidom Sheffelom, je jedným z mála projektov založených na každodennej práci priamo v osade. Jeho realizátorom je



Bývalá osada vo Svinej (1987)
Foto Hana Šebková

Spoločnosť Minoritas a je zameraný na zlepšenie životných podmienok Rómov v osade Svinia. Aktivity projektu sú rozdelené na aktivity vzdelávacie (materská škola s rómskou asistentkou priamo v osade) a aktivity v oblasti sociálnej (vytvorenie jednoduchých pracovných dielní, budovanie unimobuniek, výstavba kurínov a chov sliepok, starostlivosť o spoločné priestory).

Obec má 1.300 obyvateľov. Pomer Rómov k Nerómom je asi pol na pol. Z komunity 650 Rómov je 400 mladších ako 18 rokov a traja starší ako 60. Spolu asi 120 rodín žije v štyroch bytovkách, štyridsiatich štátnych unimobunkách, dvadsiatich štyroch holandských unimobunkách a jedenástich chatrčiach. Svinia patrí spolu s Jarovnicami, Chminianskymi

Jakubovanmi a Hermanovcami do štvorky sociálne najslabších osád na Slovensku. Zo všetkých obyvateľov osady nemá ani jeden ukončenú učňovskú školu, je tam v podstate stopercentná miera nezamestnanosti, len jedna žena pracuje v Prešove - vo firme, ktorá sa stará o poriadok na uliciach. Predpokladá sa 25 percentná miera negramotnosti, najmä sekundárnej, a komunita plne spĺňa kritériá sociálnej retardácie.

Realizácia projektu začala v apríli 1998, t.j. dva mesiace pred povodňami v júni 1998, v súvislosti s ktorými bol štát nútený do komunity vstúpiť. Aj iniciátori projektu mali možnosť projekt prepracovať a znovuzvážiť možnosti jeho realizácie. Ako prvé urobili to, čo je snom každého starostu: Vyhотовili súpis obyvateľov osady a každého odfotili. Teraz vedia, kto je kto. Základnými charakteristikami projektu je to, že to nie je projekt podporujúci, ale pomáhajúci. Vyžaduje aktívnu participáciu obyvateľov osady a nie je to projekt pre všetkých, ale iba pre tých, ktorí chcú. Po viac ako dvoch rokoch fungovania projektu môžeme pozitívne odpovedať na otázky, či sa dá s rómskou komunitou niečo robiť a či sa dá robiť lacno. Áno, ak sa chce, tak sa dá.

Škola, bývanie, úžera

Deti z osady chodia do základnej školy vo Svinej, kde sú vytvorené triedy s osobitným režimom vyučovania. Ani jeden z učiteľov nemá kvalifikáciu špeciálneho pedagóga. Štandardný vzdelávací systém nepozná spôsob, ako nevyžadovať od detí domácu prípravu. Faktom je, že v mnohých komunitách podobných komunite v osade vo Svinej je spolupráca s rodičmi nulová a domáca príprava detí na vyučovanie vylúčená. Deti školu nezvládajú, prepádávajú.



Jarovnice (1990)
Foto Hana Šebková

Momentálne je takmer nemožné zamestnať človeka s ukončeným základným vzdelaním, a už vôbec nie s nedokončeným. Na trhu práce takéto možnosti úplne absentujú, odhliadnuc od toho, že každé dieťa chce byť nezamestnané, pretože nepozná alternatívu. Rodičia vo veku približne do 25 rokov nikdy nepracovali.

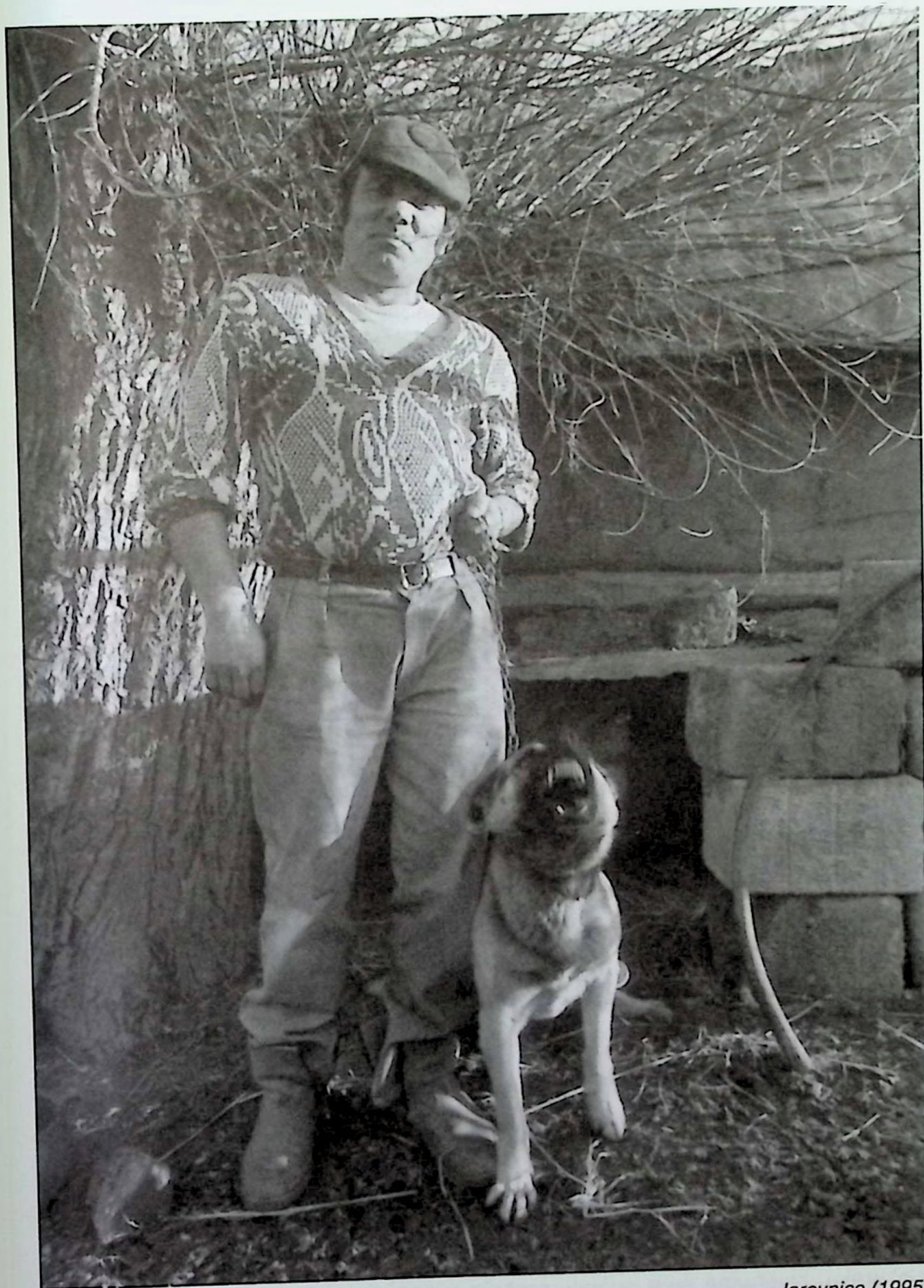
Dvanásť rodín žije v holandských unimobunkách. Pred nasťahovaním museli tieto rodiny súhlasiť s na miestne pomery striktnými a tvrdými podmienkami. V štátnych unimobunkách platia nájomné vo výške 50,- Sk mesačne, v holandských 400,- Sk, z čoho 300,- Sk je mesačným sporením na vkladnú knižku na nový stavebný projekt. Niektoré rodiny neboli schopné platiť takúto sumu a vzdali to. Tie, čo zotrvali, pochopili, že je to spôsob, ktorý je pre nich užitočný, a momentálne nie je medzi nimi neplatič - na rozdiel od tých, ktorí platia sumu niekoľkonásobne nižšiu. Kontroluje sa čistota, robia sa brigády, sú služby v spoločných priestoroch.

Tak ako mnohé iné osady, ani Svinia nie je výnimkou, čo sa týka úžery, ktorá je v podstate nepostihnuteľná. Úžerníkmi sú ľudia, ktorí sú šikovnejší. Nemôže byť úžerníkom niekto, kto si nevie spočítať, koľko na kom zarobí. Jedným zo spôsobov, ako úžeru eliminovať, je nevyplácať sociálne dávky jednorázovo. Ak nemá rodina peniaze desať dní pred vyplácaním dávok, požičia si, ak jeden alebo dva dni, nejako sa pretlčie.

Deti, deti, deti

Po vstupnej prednáške sme sa všetci spolu vybrali do osady. Deti akoby cítili, že prichádzajú hostia, nám prišli naproti takmer k fare. Rómovia vo Svinej sú zvyknutí na návštevy cudzincov, študentov, radi každému poukazujú osadu i príbytky zvnútra. Je to pohľad a skúsenosť nepopísateľná a nesprostredkovateľná. Kultúry šok v pravom slova zmysle. Stovky detí. S planúcimi očami. Špinavé od prachu, so zlepenými vlasmi umytými bez šampónu, v šedivých tričkách vypraných bez pracieho prášku. Ani jedno necumle cukrík a nežuje žuvačku. Všetky sú zvedavé, všetky chcú niekoho z návštevníkov držať za ruku, nieť mu ruksak. O chvíľu prinášajú darčeky: sklenené guľôčky, kvety. A ďalšie deti v bruškách mladých žien. Deti, deti, deti. Videli sme stolársku dielňu, škôlku, to, čomu hovoria dielňa krajčírska - časť unimobunky s jedným šijacím strojom, alebo dvoma? Chatrče, Ignácovu izbičku s obrázkami, kuríny a tú nešťastnú maličkú riečku, ktorá pred dvoma rokmi spôsobila také trápenie. Hodina nám stačila na to, aby sme boli kompletne vyčerpaní. Cestou späť nás odprevádzalo tentoraz asi sto detí a my sme neboli schopní poslať ich späť. Tak som len dúfala, že sa bezpečne dostanú domov. Unavení, plní takých silných dojmov, že sa nám o nich ťažko hovorilo, sme sa zastavili v krčme, kde nás vítal nenávisným pohľadom krčmár. Napriek tomu, že sme boli evidentne nevítanými hosťami - *bieli v cigánskej krčme* - asi pol hodinu vydržal, že s nami prišlo asi dvadsať detí. Po pol hodine ich s veľkým krikom z krčmy vykázal.

Napriek tomu, že bolo 19. júna, deň vyplácania sociálnych dávok, bolo v krčme len niekoľko chlapov, s ktorými sme si pokecali o živote a vypili pár čapovaných pív. Pred deviatou nás krčmár zasa s krikom vyhodil a prvý deň bol takmer za nami. Už sme si len povyberali spacáky a pokúšali sa so zmätkom v hlave zaspáť.



Jarovnice (1995)
Foto Lorenzo Armendáriz

Jagori a maľujúci žiaci

V utorok ráno sme o siedmej nastúpili do autobusu a dovezli sa do Jarovnic. V miestnych potravinách sme si dali s rómskymi deťmi raňajky - biele rožky s trojuholníkovým syrom - a vyštartovali na stretnutie s riaditeľom a deťmi základnej školy. Je to podľa slov pána riaditeľa Bugnu najväčšia čisto rómska škola na Slovensku a pravdepodobne aj v širokom európskom regióne. Uplynulý školský rok ju navštevovalo 682 detí rozdelených do 32 tried, v škole s kapacitou 16 tried. Dvojsmenná prevádzka. Riaditeľ, ktorý na škole učí 18 rokov, nám hneď na začiatku so smútkom v hlase i očiach vyhlásil, že *"ten, kto tvrdí, že na Slovensku sa rieši rómsky problém, klame - rómsky problém sa na Slovensku nerieši"*. To, o čo sa momentálne pedagógovia školy usilujú, je *"boj o prežitie školy"*. Najmä z kapacitných dôvodov nie je možné začať s výučbou malých detí v nultých ročníkoch. Učitelia nie sú schopní realizovať doplnkové aktivity, alternatívne vyučovanie. Okrem toho, že nie je kde a kedy, aj preto, že nie sú dostatočne ohodnotení a často si hľadajú aj iné možnosti pokrytia životných nákladov svojich rodín. Nedarí sa im nadviazať spoluprácu so školou *bielou*. Deti sa vlastne vôbec nestretávajú. Aj tu narážame na nedostatočnú evidenciu obyvateľstva. Učitelia nevedia, koľko detí v skutočnosti do školy nechodí, koľko by malo byť na začiatku roka prvákov. Škola už v tejto chvíli prečerpala rozpočet na rok 2000. Len vakcína proti epidémii žltáčky, na ktorú sa im podarilo získať sponzora, stála 96.000,- Sk.

Len na okraj, Jarovnice majú 77 % rómskeho obyvateľstva.

Pravdu povediac, po tak pesimistickom a nemotivujúcom popise práce v škole sme neboli schopní klásť takmer žiadne otázky, a tak sme sa hneď vybrali medzi deti do tried. Takéto návštevy sú pre mňa vždy emocionálne takmer nezvládnuteľné. Nesmierny smútok pri pohľade na to, ako to vyzerá, a nemuselo by, keby sme všetci troška chceli, a nesmierny obdiv pri pohľade na ľudí, ktorí napriek všetkému stále nestratili energiu a snažia sa asi o nemožné. Príkladom sú samozrejme všetci pedagógovia a výsledkom sú aktivity, ako detský tanečno-spevácky súbor *Jagori - Ohníček*. Deti nám zaspievali, zatancovali, pani učiteľka Simona Štefanská zahrála na akordeón. Veľkým úspechom je tiež v tejto chvíli už svetoznámy učiteľ Ján Sajko a jeho maľujúci žiaci. Pán riaditeľ niekoľkokrát zdôrazňoval, ako veľmi škole pomohli a stále pomáhajú.

Hneď po skončení návštevy školy sme sa vybrali do osady - najväčšej na Slovensku a tej, ktorá najviac utrpela povodňami v roku 1998. A tak sme najskôr zamierili k pamätníku 50 obetí povodní, väčšinou maličkých detí. Pochodili sme si osadu, poobzerali murované domy územíkov, pokusy dokončiť murované domy ľudí, ktorí sa usilujú a chcú bývať lepšie, až po chatrče tých, ktorí nevládzu, nie sú schopní alebo na to kašlú. Obzreli sme si kostol, na ktorom *domáci* - odkedy som tam bola naposledy - urobili kus práce: Dokončili priestor, kde prebiehajú bohoslužby a vyučovanie prvoprijímajúcich, birmovancov a tých, ktorí sa chcú zosobašiť. Vybudovali tiež izbu, kúpeľňu a sociálne zariadenie pre budúceho kňaza, ktorého spolu so *Saleziánmi* z bardejovskej Poštárky iste nájdú. K Poštárke a pastoračnému centru sa ešte dostanem. Nechali sme sa uhostiť kávou a chlebikom vo vajíčku u Červeňákovcov a skoro sme sa nechali nahovoriť na detskú diskotéku. Našťastie sme odolali, pretože v opačnom prípade by sme sa odtiaľ zrejme do večera nedostali.

Po návrate do Svinej, sme sa rozhodli zadať študentom úlohu, ktorá spočívala v príprave žiadosti o finančné prostriedky na konkrétny projekt v rómskej osade. Celé popoludnie sme pracovali a výsledok bol skvelý.

Rasizmus v krčme

V prestávke sme si odskočili do krčmy na pivo a zažili rasovú nenávisť v pravom slova zmysle. V čiernej i bielej krčme. V čiernej nám krčmár nedovolil sadnúť si s pohármi von na schody. Keď sa nás miestny Róm Miro zastal a požiadal pána krčmára, aby na nás nekričal, že len chceme do záverečnej vypiť pivo na čerstvom vzduchu, vyhrážal sa privolaním polície a vypočuli sme si, že aj tak sme jedna banda. Veľmi radi by sme si to pivo dali inde - nie pri špinavých stoloch s umelohmotnými obrusmi - akurát veľmi nebolo kde. Jedinou ďalšou možnosťou bola *biela* krčma, kde sa v tom istom čase druhej skupine študentov stalo niečo podobné. Prichádzali so skupinkou rómskych detí. Jedno s nimi vošlo. Miestne osadenstvo nešetrilo nadávkami a vyhrážaním. Deväťročné dievčatko sa rozplakalo. Dve zo študentiek s ňou za výkrikov *"To sú tí, čo zarábajú na našich Rómoch"* a *"Chodte si do svojho valala"* z krčmy odišli a pripojili sa k nám, kde teda atmosféra nebola ani náhodou príjemnejšia. Pre mladého človeka študujúceho sociálnu prácu ďalší kultúrny šok: *"Ako mohli voči takému malému dieťaťu?"*

Mohli a deje sa to neustále. Akurát že kým to nevidíme na vlastné oči, tak tomu veľmi neveríme.



Obyvatelia osady v Hermanovciach (2000)
Foto Hana Šebková

O deviatej sme mali prezentovať projekty. Ich realizácia sa zdala všetkým podstatne komplikovanejšia ako pred nešťastným pivom v miestnych pohostinských zariadeniach.

Nadšenec Molčan

V stredu sme vyrazili do Bardejova. Čakala nás Ingrid Repová z Inforomy a stretli sme sa v prešovskej kaviarni s entuziastickým mladým mužom, tentoraz riaditeľom Základnej školy pre deti do štvrtého ročníka v Petrovej - osade s 589 obyvateľmi, z toho 376 Rómov.

Martin Molčan nastúpil na školu, ktorú v uplynulom roku navštevovalo 70 detí a niekoľko škôlkárov, hneď po skončení štúdia v auguste 1998. Snaží sa o zázraky. A po tom všetkom, čo sme stihli vidieť, sa nám naozaj zdalo byť všetko, čo urobil, úžasné: Zaviedol, aby každé dieťa malo katalógový list, upozorňuje každého rodiča, že 60 ospravedlnených hodín je maximum, ak nechcú mať znížené sociálne dávky, počas epidémie žltacky zvolal do školy všetkých rodičov, aby im lekár vysvetlil, ako sa majú správať (výsledkom je, že si deti doteraz po návšteve toalety umývajú ruky!), spolu so starostom vymyslel pre Rómov projekt malých záhradiek, v ktorých si dorábajú zemiaky, pomáhal s projektom *"Varím so svojou mamou"*, ktorý bude viesť sám starosta, vyučený kuchár. Od septembra bude škola fungovať ako integrovaná škôlka, dokonca aj pre deti zo susednej dediny. Od septembra na školu príde učiť aj jeho priateľka.

Skrátka - budeme sa tam musieť prísť pozrieť inokedy. A určite to bude zasa úplne iný zážitok. A zasa raz budeme vidieť, ako sa dá, keď sa chce.

Rómovia a gadžovia spolu v kostole

Po tom, čo sme do seba narýchlo dostali obloženú bagetu, sme sa 35stupňovom teple vybrali peši na sídlisko Poštárka, do pastoračného centra vedeného saleziánskym kňazom Petrom a jeho spolupracovníkmi, medzi ktorých patrí už asi tiež svetoznáma sestra Atanázia. Na sídlisku býva v bytovkách asi 1.000 Rómov. Pastoračné centrum si vybudovali sami a je nádherné. Jeho súčasťou je kaplnka, telocvičňa, dielňa, kuchynky, spoločenská miestnosť, malé miestnosti určené na *"stretká"*. Otec Peter tu pôsobí jedenásty rok. Jedenásť rokov drobnej, pipľavej práce s deťmi, rodičmi, s celou komunitou. Skromne svoju prácu hodnotí slovami: *"Nič nevyriešim, ale pomôžem niektorým jednotlivcom, ktorí chcú, ktorí sa o niečo usilujú."* Výsledok, ktorý sme mohli vidieť na vlastné oči, je bohoslužba, na ktorej sú prítomní pol na pol Rómovia a gadžovia. Ešte pred pár rokmi tam gadža nikto nezahliadol, teraz ich je občas viac ako Rómov. Ďalším výsledkom práce Otca Petra a jeho kolegov je kostol v Jarovniciach. A ďalším zážitkom je byť svedkom bohoslužby. Vo štvrtok o piatej sa tam zišli rodiny deviatich novorodeniatok. Nezabudnuteľný spev detí, slovenčinu strieda rómština. Už som to zažila niekoľkokrát, ale zakaždým ma výnimočná atmosféra priam zadúša.

V piatok sme ešte dopoludnia pozreli, ako funguje vo Svinej škôlka, a strávili niekoľko hodín v ďalšej blízkej osade - v Hermanovciach. Bez akéhokoľvek teore-

tického vstupu sme sa rozptýlili uličkami po celom ostrovčeku, na ktorom sa osada rozprestiera. Ostrovček obmývaný vodou prinášajúcou nešťastie. Nechali sme sa pozvať na kávu, pokolísali niekoľko batoliat, a najmä dohodli spoluprácu s miestnymi učiteľkami na príprave denného tábora pre deti z osady. Konkrétny výsledok pobytu na Východe? Našlo sa zopár študentov ochotných stráviť časť letných prázdnin s deťmi v Hermanovciach. Dúfam, že sa to podarí.

Bol to skvelý zážitok

Posledný večer sme sa troška odviazali. Všetci spolu sme naposledy navštívili svinskú osadu a spolu s niekoľkými ďalšími dievčatami sme zostali tančovať takmer do rána. Vytancovali sme všetky deti, nás vytancovali všetci mladí muži. Dostali sme najesť posúchov zvaných *marikľa*, vypili sme zopár kalíškov nejakej pálenky a - odprevádzané skupinou chlapcov - sme sa nad ránom dostali do fary. Na hodinku si zdriemnuť a vo vlaku späť - ja do Bratislavy, ostatní kade tade po Slovensku.

A na otázku, ako študenti hodnotia celú akciu, neboli mladí ľudia schopní odpovedať inak, ako: "Bol to skvelý zážitok." Pochopiteľná reakcia na zažitie niečoho, čo si dovtedy nevedeli predstaviť. Dúfam, že sa nám podarí stretnúť sa hneď začiatkom školského roka a s odstupom času vyhodnotiť, čo to každému z nás prinieslo, či neprinieslo. A najmä - či sme schopní chcieť poznávať a podľa možností prispievať k nevyhnutnému spolužitiu. Lebo vraj: Ak sa chce, tak sa dá.

*Autorka je riaditeľkou
Nadácie Milana Šimečku v Bratislave.*

Kaj naj, či o Dejl či lel.

Kde není, ani Bůh nevezme.

Ká sas, mindík avla, ká nás, šoha čavla.

*Kde bylo, bude vždycky, kde není,
nikdy nebude.*

Hana ŠEBKOVÁ

STŘÍPKY ROMSKÉ TRADICE V OSADĚ V HERMANOVČÍCH

Předcházející reportáž z cesty slovenských studentů oboru sociální práce na Pedagogické fakultě UKF v Nitře po romských osadách východního Slovenska barvitě vylíčila emoce, které se studentů i jejich průvodců při této cestě zmocňovaly, a vznesla otázky, které je cestou napadly. Viděli několik "typických" a dnes již mediálně proslulých osad a zažívaly "kulturní šok".

Já všechny zmíněné osady dost dobře znám, mám tam několik přátel - a mám je moc ráda. Měla bych také velkou potřebu podělit se o emoce, které prožívám, kdykoli se do některé z těchto osad vracím. Mám však obavy, že by se mi to nepodařilo. Jsou pro mne slovy nesdělitelné - věřím proto v sílu fotografie. A v sílu autentické folklorní tvorby, kterou chci v tomto příspěvku představit.

Osady ve Svini a v Jarovnicích jsem poprvé navštívila asi před sedmnácti lety. Tehdy byly ve Svini osady tři, v Jarovnicích jen jedna, zato velmi rozlehlá a sociálně a kulturně diferencovaná. I já jsem tehdy prožívala "kulturní šok".

Ten už však mám dávno za sebou a dnes se tam vracím - pokud mi to čas a finance dovolí - co nejčastěji. Vždycky se tam velmi těším.



Jokar

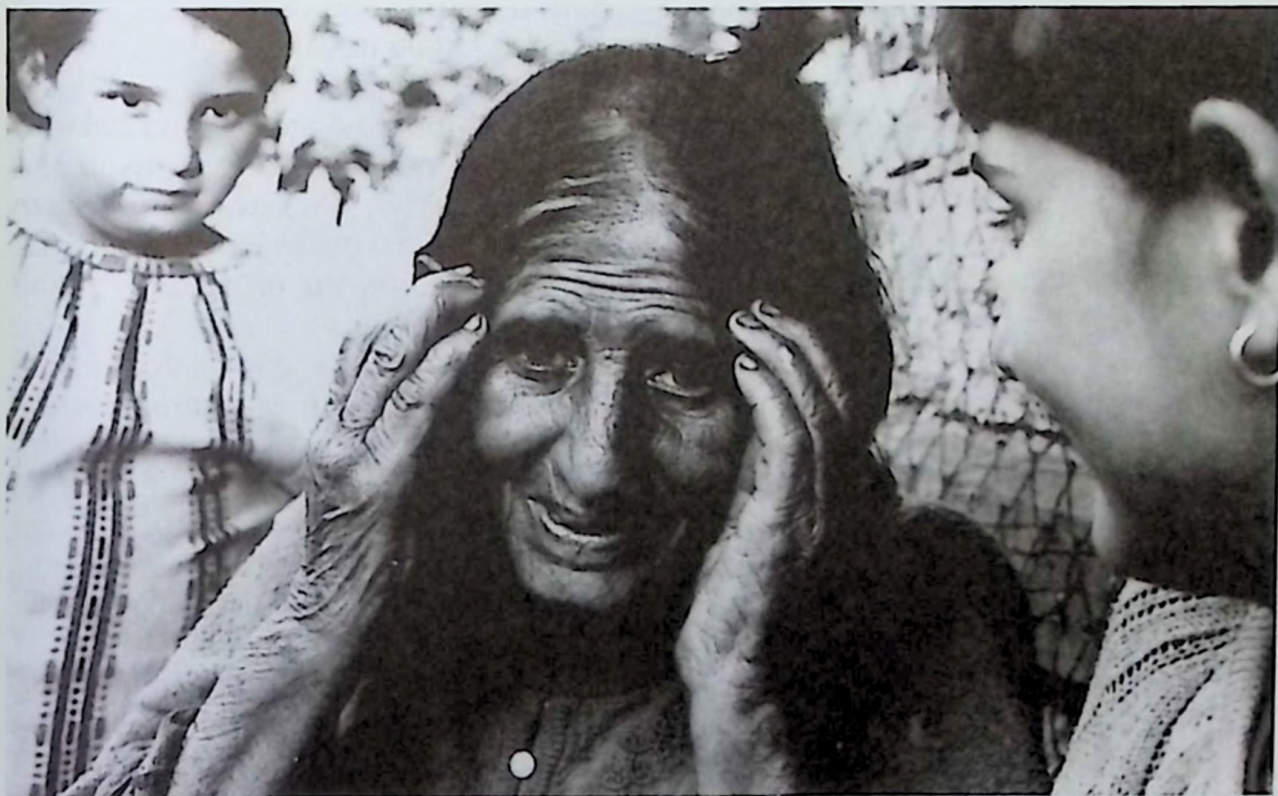
Foto Dominique Henry

Loni jsem měla příležitost strávit celý jeden měsíc v romské osadě v Hermanovcích, kterou znám poměrně krátce (tři nebo čtyři roky). Nahrála jsem asi desítku audiokazet a několik minidisků - pohádek, legend, vyprávění, rozhovorů, písní - a nafotila několik filmů. Znovu jsem se mohla přesvědčit, že specifická romská tradiční kultura je v osadách stále živá a že staré romské tradice stále ještě poskytují kulturní zázemí, regulují chování příslušníků komunity a jejich vzájemné vztahy a dávají životu smysl a řád. Navzdory televizi, která dnes ovládá mladou generaci a vytlačuje ústní tradici. Navzdory mnohým novým a v dohledné době těžko řešitelným problémům, jakými je stále větší izolovanost od neromského světa, téměř stoprocentní nezaměstnanost, klesající úroveň vzdělání v důsledku segregace ve školách, u mladé generace pak čichání toluenu a jiných omamných látek...

Při pohledu zvnějšku návštěvník tyto hrozné problémy nemůže přehlédnout, je šokován a klade si otázku, co s tím. Zdá se mu, že řešení neexistuje.

Když má člověk ale příležitost zůstat v romské komunitě delší dobu, navázat s jejími příslušníky přátelské vztahy, besedovat s nimi o životě, o světě kolem nás, o všem, co nás těší a co trápí, a navíc v romštině, která je v jejich každodenním životě nejpřirozenějším a stále více jediným komunikačním prostředkem, pak ho postupně napadají způsoby, jak by se daly některé problémy řešit. Musely by se ale řešit v úzké součinnosti Neromů s Romy, a s co možná nejhlubší znalostí romské kultury, způsobu myšlení a nepsaných zákonů romské komunity. S respektem ke všemu lidskému, které se v romské komunitě v tak velké míře uchovalo.

Následující úryvky z natočených rozhovorů jsou jen malými střípky živé romské tradice. Tradice, na které by se snad ještě dalo stavět. Muselo by se ale začít co nejdříve. Možná je to poslední šance. Pokud se jí nevyužije, hrozí nebezpečí, že



Vozaraña
Foto Dominique Henry



Osada v Hermanovcích (r. 2000)
Foto Dominique Henry

komunita upadne do naprosté apatie, nezájmu a že ztratí i poslední zbytky své tradiční kultury a etiky, aniž by si osvojila kulturu a etiku svého okolí.

Okolí je totiž k Romům - a to nejen těm z osad - stále nevšimavější.

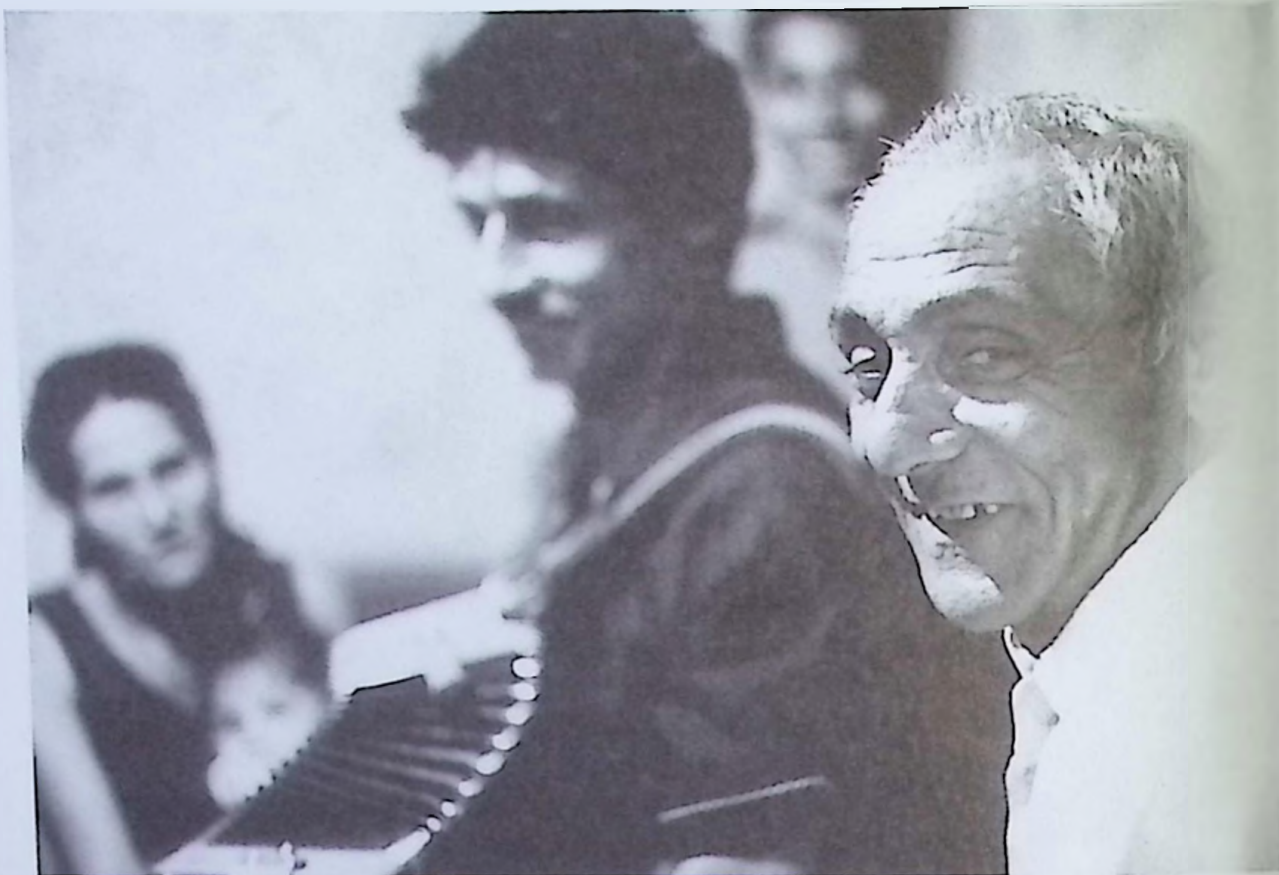
Obec Hermanovce leží v okrese Prešov, má 1.450 obyvatel, z toho asi 400 romských. Převážná většina Romů žije v malé osadě mezi dvěma rameny potoka Malá Svinka. Sociálně se Romové v osadě dělí na tři "kasty", které ovšem navzájem komunikují, obchodují a prokazují si úctu. Jediná bariéra je v odlišných hygienických a stravovacích zvyklostech. Proto mezi nimi platí - pro Romy tak příznačný - zákaz společného stolování.

Největší přirozené autoritě v osadě se těší Berty Kaleja, zvaný Vozar, loni pětasedmdesátiletý kovář a harmonikář, a jeho nevlastní syn Mačkaris, rovněž hudebník. Ze střední generace se pak o autoritu dělí Vozarův syn Jokar (Michal Červeňák), který hraje také na harmoniku, ale ovládá i jiné klávesové nástroje, a Mičis (Mikuláš Červeňák), který je jakýmsi oficiálním "vajdou" komunikujícím s vesnickými autoritami. Mnoho zajímavých historek, pohádek, příběhů o "mulech" a písniček jsem ale nahrála i mezi dvacetiletými a ještě mladšími příslušníky komunity.

K nejznámějším žánrům romské lidové slovesnosti patří pohádky. Těm jsme na stránkách Romano džaniben věnovali již hodně pozornosti (*např. celé číslo 4/1996*). Při svých cestách za Romy na Slovensko jsem nabyla dojmu, že zlatá éra pohádkových seancí, kdy se - v létě u ohně, v zimě v jedné z chatrčí - vyprávěly pohádky, které mohly trvat i několik hodin, skončila s nástupem televize. Přesto



Vozar
foto HŠ



Mačkaris

Foto Dominique Henry

jsem se tu a tam setkala s nějakým starým vypravěčem, který si na "pohádkové" časy rád zavzpomínal a ochotně mi nějakou "perlu" ze svého repertoáru navyprávěl na magnetofon - vždy za přítomnosti seběhnuvšího se davu dětí i dospělých. Většinou to byli ale příslušníci starší generace.

V Hermanovcích patřil k nejlepším vypravěčům pohádek samozřejmě pan Kaleja - Vozar. Dnes už příliš často pohádky nevypráví - osadě skutečně vládne televize. Vozar ji nemá rád. A tak jedním z jeho oblíbených žertíků je vypínání proudu celé osadě právě ve chvíli, kdy všichni napjatě sledují osudy Esmeraldy nebo Cassandry z oblíbeného seriálu.

Na to, kdy a jak skončilo období pohádek, jsem se zeptala Vozara a jeho syna Jokara:



*Mičis ovládá nejen harmoniku,
ale i vyjednávání s úřady*
Foto HŠ

Tu, Jokar, sar salas cikno čhavo, šunehas o paramisa?

Jokar: Le dadestar, amenge o dad vakerlas... But Roma avenas andro kher, bešenas a jov vakerlas paramisa.

Ta jov sas nekfeder parami-saris?

Jokar: He, nekfeder, lebo ňiko na vakerlas sar jov paramisa.

Dži keci berš vakerlas?

Jokar: No tak mek has terneder, avka šesdzešec šaj leske uľa, šesdzešec tri.

Tu pametines varesave paramisa, so o dad vakerlas? Sikhlilal lestar te phenel paramisa?

Jokar: Na. Sar terno somas, ta malo so khere somas, bo me phiravas le raklenca te bašavel. A te raŕi vakerlas, ta takoj zasovás. Ale he kale cudza Roma adaj bešenas andro kher, sar pes vakerlas paramisa.

Pal soste nekbuter džanas o paramisa?

Voza: Pal o Roma, mek avke: "Mre čačeja, guleja, bachtaleja, kaj has, kaj na, has jekh Rom. Has les romŕi, has les čhave. E romŕi les mukľa, ačhiľa le čhavenca..." a kajsi paramisi, so vakeravas.

Ta pal o čore Roma the pal o barvale rakle...

Voza: He. Pal savoro džanavas me te vakerel.

Mek bi džanenas kajsi paramisi te phenel?

Voza: No a sar na džanav me! Me prindžarav.

Ty, Jokare, když jsi byl malý, slýchal jsi někdy vyprávět pohádky?

Ano, od táty, táta nám vyprávěl... Do domu přišlo mnoho Romů, sedli si a on vyprávěl pohádky.

Takže on byl nejlepší vypravěč v osadě?

Ano, nejlepší. Tak jako on neuměl vyprávět pohádky nikdo.

Do kolika let vyprávěl?

Tak dokud byl mladší - do takových šedesáti, třiašedesáti roků.

Pamatuješ si některé z pohádek, které táta vyprávěl? Naučil ses taky povídat pohádky?

Ani ne. Já když jsem byl mladý, tak jsem byl jen málo doma, protože jsem chodil s bílými kamarády hrát. A když potom večer táta povídal pohádky, tak jsem při tom usnul. Ale seděli u nás doma i cizí Romové a poslouchali, jak táta vypráví.

O čem nejvíc byly ty pohádky?

No přece o Romech. Takhle: "Můj spravedlivý, sladký a požehnaný, byl nebylo, byl jeden Rom. Ten Rom mě ženu a měli děti. Ale žena ho opustila, a tak zůstal sám s dětmi..." Takováhle pohádka to byla, tak se povídala.

Takže to byla pohádka o chudých Romech a o bohatých bílých...

Ano. Já uměl vyprávět o všem možném.

A ještě byste uměl vyprávět takovou pohádku?

Jak bych neuměl!? Samozřejmě že umím!

V osadě jsem byla v době vrcholného léta, a tak se přece jen skoro každá večer sedávalo u ohně a buď se hrálo a tančilo, nebo vyprávělo. Nebyly to ani dlouhé hrdinské příběhy, byly to však přesto pohádky, kde zlo bývá potrestáno a dobro vítězí.

Zjistila jsem, že takovéto pohádky umějí vyprávět i mladí - následující pohádku vyprávěl Martin Červeňák - Kohut z Jarovnic, kterému je něco málo přes dvacet. Pohádky slyšel od svého dědečka i otce, a tak se je naučil vyprávět i on.

Kaj has, kaj na has, has jekh Rom, ole Romes has trin čhave. Oda Rom merlas, imar has phuro, vičind'a ke peste trine čhaven, hoj so len dela mek pro ostatkos.

Ta vičind'a ke peste le najphuredere čhas, oda najphureder čhavo kamelas leskero majetkos - sa o kher.

He o maškarutno phral gejľa - tiž mangelas lestar o majetkos, o kher.

Gejľa koda čhavoro najterneder, o Jožkus, phenel: "Dade, me na kamav tutar o kher, me tutar kamav e lavuťica tiri, primašis, hoj te bašavkerav le Romenge, le gorenge, hoj te zarodav mange upre lovore."

O dad phenel: "Mro čho, namištes. Kaj bešeħa? Kaj džaha?"

O čhavo leske phenel: "Ta me zarodava, dado, pre tiri lavuťica mange lovore varesave."

O phrala halasinenas pes leha, čhide les avri andal o kher, bičhade les, hoj te džal peske t'arakhel varekaj, te džal te zarodkerel pre lavuťa love.

Jov džalas, anelas lenge o love - namištes lenge has. Furt les bičhavkernas - andro šil, jevende, či brišind, na brišind. Oda čhavoro pes trapinlas... Ajci les marde, zmurdarkerde les andre - gejľa, mukľa pes o čhavoro andro svetos.

Vešenca bludzinlas duj džives, pro trito džives arakhľa - švicinlas

Bylo nebylo, byl jeden Rom a ten Rom měl tři děti. A ten Rom umíral, protože už byl starý. Zavolał si k sobě tři syny, aby jim rozdělil svůj majetek.

Povolal si tedy k sobě nejstaršího syna - a ten nejstarší syn chtěl celý jeho majetek, celý dům.

No ale i prostřední syn si od něho žádal veškerý majetek, dům.

Předstoupil před něj nejmladší syn, Jožka, a povídá: "Tati, já od tebe nechci dům, ale chci tvoje housle - vždyť jsi primáš, tak i já budu hrát Romům, gádžům, vydělám si hraním nějaké penízky."

Otec mu ale povídá: "Synáčku, nečiníš dobře. Kde budeš bydlet? Kam se poděješ?"

A syn mu nato povídá: "Však si vydělám, tati, s tvými houslemi si přece nějaké penízky vydělám."

Ale bratři se s ním hádali, nakonec ho vyhnali z domu, poslali ho, ať si jde hledat živobytí, ať si s těmi houslemi vydělává peníze.

No - šel, přinesl jim peníze - stejně jim to nebylo vhod. Pořád ho posílali pryč - v zimě do mrazu, ať pršelo nebo ne. Co si jen ten chlapec vytrpěl! Když ho pak ještě do krve zbili, sebral se ten chlapec a šel do světa.

Bloudil lesy dva dny a na třetí den našel v lese chaloupku a v ní se svítilo.

odoj, andro veš, andre oja chalupkica, švetlocis. Dikhel oda švetlos, gejša andre - odoj has phuri daj.

Phenel la gadžake: "Mri phuri daj, le man adaj ke tu andro kher!"

E phuri leske phenel: "Mro terno čhavo, so tut adaj anel?"

Ta phenel: "Me phirav, bašavkerav pre lavuta, zarodkerav mange love a zabludzindom andre kada veš." Na phend'a, hoj les čhide avri o čhave, o phrala. A jov cigañinlas.

No thod'a leske oja phuri romñi te chal, thod'a les te sovel. Čhařa, gejša te sovel, tosara uřtel, phend'a leske e phuri: "No, mro čho, te džanes avkes te bařavel, ta bařav mange upre giřori varesavi!"

Lel o čhavoro e lavuta - na džanelas avkes te bařavel. Phenel leske oja phuri dajori, hoj cigañinel, hoj nane čačipen, hoj soske odoj avřa. Phend'a leske, hoj o phrala pes leha halasinenas, hoj les čhide avri andal o kher, maren les, nane les životos.

A jov phenel la phura dake: "Sar tu džanes, phuri daje, hoj man nane životos mire phralenca, hoj man čhiven andal o kher?"

"Andro suno vičinehas, raři džahas suno, bludzinehas, vičinehas: 'Phralale, ma maren man! Ma čhiven man avri andal o kher, bo he mange kada kher patrinel le dadeskero!'"

Bičhavlas les kařtenge andro veš, tavkerlas leske odoj. Premeñind'a leskere dades pro kocuris, thod'a leske andre lavuta. Leskro dad vař leske bařavlas - baro primařis ačhiřa pes lestar. Foros forostar bařavkerlas, baro barvalo ačhiřa, love les has, sa. E phuri daj les bičhađa pale ke peskere phrala te džal, hoj te zmirñinel pes le phralenca.

Jov gejša pale andro kher ke peskere phrala. Leskere phrala, sar dikhle pre leste, hoj urado, sa, kajso

Uviděl to světlo a šel dovnitř - byla tam stařenka.

Povídá té ženě: "Babičko, vezmi mě k sobě do domu!"

Stařena mu nato povídá: "Chlapče můj, co tě sem přivádí?"

Tak jí odpoví: "Chodím po světě, vydělávám si hraním na housle a zabloudil jsem tady v tom lese." Neřekl, že ho bratři vyhodili z domu. Zalhal jí.

No tak mu ta stařenka dala najíst a uložila ho do postele. Najedl se, šel spát, ráno vstane a stařenka mu povídá: "No, chlapče, když umíš hrát, tak mi zahraj nějakou písničku."

Chlapec vzal housle - ale moc hrát neuměl. Nato mu ta stařenka řekla, že lže, že není pravda to, proč přišel. Řekla mu, že se s ním bratři hádali, že ho z domu vyhnali, že ho bijí, zkrátka že má v životě samé trápení.

On se ptá stařenky: "Jak víš, babičko, že mám trápení se svými bratry, že mě vyhánějí z domu?"

"Volal jsi ze sna, v noci se ti zdál sen, blouznil jsi a volal: 'Bratři, nebijte mě! Nevyhánějte mě z domu, vždyť i mě patří tenhle otcovský dům!'"

Stařenka ho posílala do lesa na dříví, vařila mu. Jeho otce proměnila v kocoura a vložila mu ho do houslí. A tak otec pro něj hrál - z chlapce se stal velký primáš. Chodil hrát od města k městu, zbohatl, měl peníze, měl všechno. A tak ho stařenka poslala, aby šel za svými bratry a aby se s nimi smířil.

Šel tedy zpátky domů k bratrům. Když bratři viděli, jak je oblečený, jak je bohatý, tak ho vzali zpátky k sobě

hino barvalo, ile les pale andro kher ke peste. Les viuživinenas.

Ale kamenas lestar te čorel e lavuta ratī, jov len chudfa pre oda činos. Ila e lavuta, zabašavlas - ajci khelenas ole phrala, niž na meglisafile tele pre phuv. Phenenas: "Dost, phrala, Jožku, ma bašav imar! Mar amen sam domordimen, imar na birinas!"

No preachiľa a phendfa le phralenge: "Šunen, phralale, dav tumen kher, majetkos khere, sa, bešena manca, dživna, lena romňijen, fikerna man. Me najterneder tumaro phral." Zmirňindfa pes le phralenca, fikernas les o phrala, sa.

Gejľa andro veš pale, ke phuri daj džalas. Gejľa andro veš, dikhel, hoj imar odoj nane e phuri daj. Našľiľa. He o kheroro našľiľa, he koja phuri daj. No phenel: "Me na džav khere." Thovel pes te sovel paš e jag andro veš ratī, thovel pes te sovel - zjavindfa pes leske terňi čhaj. Paš e jag. Phenel leske: "Mro čha, ušťi! So kadaj soves raťutno koter? Se tut chana o vilki adaj! Phiren adaj o vilki!"

Ušťiľa upre, phenel: "Khatar sal? Na sal tu vila abo kajso vareso?"

Phenel: "Na, me som čhaj romaňi. Kadaj avľom po malľni a tut adaj arakhľom." Phenel: "Dikhav, tute e lavuta, tu sal asi primašis!"

Phenel: "He, bašavkerav - pal o fori, kajse churde gavora, bašavkerav, zarodkerav love - čoro som."

Phenel leske e čhaj: "Mire dades hin bare znamosci pre kajso bašaviben. Miro dad muzikantos. Le krafenge bašavel, le čorenge, le gorenge - zarodkerel bare love. Av, pripojin pes mire dadeha a bašavkereha mire dadeha."

No ta gejľa odoj, oda čhavo, ke lakro dad, ke kola čhakro dad - skušindfa les avri o Rom te bašavel.

do domu. Ale jen proto, aby ho využívali.

Jednou v noci mu chtěli ukrást housle, on je však při tom nachyťal. A tak vzal housle a dal se do hraní - a ti bratři tancovali, tancovali, dokud neumdleli a nepadli k zemi. Říkali: "Už dost, bratře, Jožko, už nehraj! Už jsme úplně zničení, už nemůžeme!"

Přestal hrát a bratrům řekl: "Poslyšte, bratři, dám vám dům, dám vám všechnu majetek, který v domě je, budete bydlet se mnou, oženíte se a budete se o mě starat. Jsem přece váš nejmladší bratr." A tak se s bratry smířil a bratři se o něj starali.

Jednou šel zpátky do lesa, šel za tou stařenkou. Vešel do lesa, kouká - stařenka tam už není. Zmizela. Zmizel domeček, zmizela i stařenka. A tak povídá: "Nepůjdu domů." Rozdělal oheň a uložil se v tom lese večer k spánku. Když se uložil k spánku, zjevila se mu mladá dívka. U toho ohně. Povídá mu: "Vstávej, chlapče! Pročpak tady spíš v téhle noční době? Vždyť tě tu sežerou vlci! Sem chodí vlci!"

Vstal a povídá: "Odkud jsi? Nejsi náhodou vila nebo něco takového?"

A ona nato: "Jsem romské děvče. Šla jsem sem na maliny a našla jsem tě tu. Ale vidím, že máš u sebe housle, ty jsi primáš?"

On jí odpoví: "Ano, chodím po městech, po vesničkách hrát, vydělávám si peníze, ale jsem chudý."

Ta dívka mu nato povídá: "Můj otec má velké známosti, pokud jde o hudbu. I můj otec je totiž hudebník. Hraje králům, chudým lidem, gádžům - a vydělává spousty peněz. Pojď, přidáš se k mému otci, budeš s ním hrát."

No tak šel ten chlapec k jejímu otci, k otci té dívky. Ten ho nejprve vyzkoušel, jak hraje, a pak mu ten

Phenel leske o Rom, so imar slavno lavutaris pre lavutarende has, phenel leske: "Ta tu mek feder džanes te bašavel sar me!"

No iľa le čhas, bašavkernas pal o gava, thoda les peskera čaha te dživel. Dživenas, has len čhave - a dži doakana, te na mule, ta bašavkerel dureder.

Rom, který byl nejslavnější mezi hudebníky, řekl: "Ty umíš hrát líp než já!"

A tak toho chlapce vzal k sobě a chodili hrát po vesnicích. Chlapec začal žít s jeho dcerou, žili, měli děti - a pokud neumřeli, chodí ten chlapec hrát až dodnes.

Nejoblíbenějším žánrem při večerních posezeních u ohně jsou ovšem příběhy o "mulech". Kromě nemluvnat dovede o svých zkušenostech s duchy zemřelých vyprávět v osadě snad každý. Děti reprodukují historky, které slyšely od svých rodičů a příbuzných, a k velmi oblíbené zábavě patří "hra na mula". To se Vozarova dcera Hiška (Helena Červeňáková), matka jedenácti dětí a babička šestatřiceti vnoučat, jinak dáma, která si velmi potrpí na oblečení a šperky a jako jediná chodí pravidelně do kostela, převlékne do širokých pánských kalhot a pracovní kazajky, na hlavu si napaří kulich, kolem krku uváže ručník a tvář si načemí sazemi. Pak si ještě do pusy nasadí ze syrové brambory vyrobený enormní umělý chrup a vydá se s holí v ruce prohánět děti hrající si v úzkých uličkách osady. Ta se vzápětí změní v mraveniště vřískajících romských ratolestí. Výkřiky hrůzy, výbuchy smíchu. Směsice paniky a euforie. Dospělí celý mumraj pobaveně zpovzdálí sledují. Když všechny hra omrzí, Hiška se umyje, převlékne do svých parádních šatů - a zase je z ní fotogenická krasavice a úctyhodná babička.



Hiška v převlečení za "mula"



*Hra na mula
Foto HŠ*



Hiška je babička 36 vnoučat



*Vozar vypráví o "mulech"
Foto HŠ*

Historky o "mulech" mají několik funkcí. Jednou z nich je bezpochyby pobavit posluchače napínavým, emocionálně vypjatým vyprávěním. Jsou to v podstatě romské detektivky, které vyprávějící i posluchači považují za reálné, skutečně prožité příběhy. Tato obecně sdílená víra v posmrtný život a v možnost setkání s duchy zesnulých, která ostatně je nebo byla součástí snad všech kultur světa, má ovšem i svá pravidla.

V zásadě lze duchy rozdělit do dvou kategorií:

Do první patří ti, kteří chtějí živému na tomto světě z nějakého důvodu uškodit nebo mu alespoň způsobit šok či nahnat hrůzu. Tito "zlí mulové" obvykle nejsou blízkými příbuznými osob, kterým se zjevují, spíše naopak. Často jsou to duchové gádžů, kteří zemřeli předčasně násilnou nebo nepřirozenou smrtí - zahynuli při nějaké nehodě nebo katastrofě, utopili se, udusili se, umrzli nebo spáchali sebevraždu. Příznačné je, že se ukazují v určitou specifickou dobu (o půlnoci, v okamžiku nebo v den výročí smrti apod.). Tak je tomu i v následujících dvou historkách vyprávěných Vozarem.

PAL O MURŠ, SO FAĐINĐA

**Jekhvar somas andre štarto gav
a raťi avavas dešuduje orendar, raťi,
pro pindre. Akana kadaj, paš jekh
mostos bešelas peske jekh manuš.**

O ZMRZLÉM MUŽI

Jednou jsem byl ve čtvrté vesnici
a v noci ve dvanáct hodin jsem se vracel
pěšky domů. A teď tady u toho mostu
seděl na bobku nějaký člověk. No

Ta me mišlindom, kaj džido manuš, na? A phenav leske: "Šun, ta so kadaj bešes? So na uštes upre? Av het!" A jov nič, jov na uštel. Ta phenav kavke: "No te - patiphenav - te chines, ta chin Devleha! A me džav het." No me mišlindom, kaj - patiphenav - chinel.

No a me mange iľom, zapiľom e pipa, phenav, či na mulo abo so? Ta zapijav mange pipa a džav dureder. Jekhvar - so dikhav, so na: Jov anglal mande imar! Sigeder avľa sar me! A me pal leste a našti les dochudľom. Phenav: "Užar!" Ale jov ča džal het. Na dochudľom les.

Avav imar nadur kijo cintiris - mukľa pre ma dar! Dar pre ma mukľa! A me chudľom te denašel. Hibaj te denašel! Až dži kadaj aviľom, avke imar pregeľľa man koda.

Avľom khere, pr'aver dľives mange phende, kaj odoj pes fadinda jekh, andre ole stromi, ole olši. Andre olša fadinda. Has chev, pes garuďa a odoj fadinda. Ta jov manca avelas, rozumines?

PAL E MURDARĐI RAKLI

Jekhvar tiž, somas Jarovňicate a avavas raťi khere. Aviľom dži kadaj tele - dikhav: e rakľi, so bešelas kdarig tele. Jov manca phirlas andre škola varekana a pal mande phirlas. A me mišlindom, kaj džal tele e rakľi, ta phenav: "Gdze idzeš?"

A jov aňi duma, nič manca na delas. Dikhav pre late, prindžarav la, ta phenav: "Sar oda? Ta tu aves manca akana?"

No oda nič. Aviľom khere, thoďom man te pašľol, na, te sovel. Šunav - hazdel e duchna pal ma!

myslel jsem si, že je to normální živý člověk, ne? A tak mu povídám: "Poslouchej, co tady tak sedíš? Proč nevstaneš? Pojď se mnou!" Ale on nic, nevstává. A tak mu říkám: "No, když - s prominutím - sereš, tak s pánembohem ser! Já jdu." Já si myslel, že - s prominutím - sere.

Tak jsem si vytáhl fajfku, zapálil jsem si ji a povídám si: Jestlipak to není nějaký duch či co... No zakouřil jsem si z fajfky a jdu dál. A najednou - co vám vidím, co ne: Ten člověk už je přede mnou! Šel rychleji než já! Tak jsem se za ním vydal, ale nemohl jsem ho dohonit. Povídám: "Počkej!" Ale on pokračoval v cestě. Nedohonil jsem ho.

Když jsem došel tady ke hřbitovu - najednou na mě pustil hrůzu! Hrůzu na mě pustil! A tak jsem se dal na útěk! Už jsem pádil! Teprve když jsem došel až sem, tak mě ta hrůza přešla.

Přišel jsem domů a na druhý den mi řekli, že tam mezi těmi stromy, mezi olšemi umrzl nějaký člověk. Tak to byl on, to on se mnou šel, rozumíš?

O ZABITÉ DÍVCE

Jednou jsem také byl v Jarovnicích a vracel jsem se v noci domů. Došel jsem až sem dolů a vidím jednu bílou holku, která tady dole bydlela. Kdysi se mnou chodila do školy a taky za mnou chodila. Myslel jsem si, že jde dolů, tak se jí ptám: "Gdze idzeš?"

Ale ona mi neodpověděla, nemluvila se mnou. Koukám na ni, poznávám ji, tak znovu povídám: "Jak to? Copak že jdeš se mnou?"

No nic. Přišel jsem domů, lehl jsem si, že budu spát, a najednou cítím, jak se mi zvedá duchna! Duchna

Hazdel e ducha. Ta phenav: "K'oda? Tu man keres?" - pre late, pre romňi.

Phenel: "Me so? Ta me na džanav nič!"

Užarav. Akana gejlom mange pro vudar, klopkinlas mange o vudar. A palis pes mange sikhada andro kher. Dikhav pre late, phenav: "Joj! Koja rakli pal mande avifa kadaj!" Oda joj man kamel, bo me laha phiravas. A joj pal mande avifa dži kadaj." Ta phenav la romňake: "Dža odijader, bo avifa e rakli pal mande!"

"Savi rakli? So pal tute avifa?" phenel.

"Ta hazdel e ducha pal mande, na džanav, či kamel te sovel paš ma, či na?"

Keravas pheras, na? Ale so joj? Mukla pre ma dar! Ajsi dar pre ma mukla, so me darandilom latar! Ta phenav: "Ta me džav tajsas pro cintiris a takoj pes modlinava, hoj buter pal ma te n'avel, hoj pre ma te na mukel dar."

No avke gejlom tosara pro cintiris, pomodlindom man a manglom le Devles, hoj te na mukel kajse manuŝes pal mande, so me na džanav, či beng či duchengeri či so. Phenav: "Ta kajse manuŝes ma muk pal ma!"

No oda nič - pomodlindom man, avilom khere - dikhav: Joj imar man užarel paš e bar! Pale joj, oja rakli. Imar man užarel! Ta phenav: "Kaj džas! So kadaj terdos? Ta sem dža het! So kames? Pal ma diľinaľos, či so imar? Kames romes? Abo so kames mandar akana? Ta me imar tut na lava romňake!"

Avka avilom khere - imar na suľom. Dži tosara na suľom nič, bo na diňa man te sovel joj imar. Ča beŝavas a furt pijavas e pipa a kavka dikhavas.

Uŝľav tosara, ŝunav andro gav, hoj la murdarda o motoris. Phenav:

se zvedá! Tak povídám: "Kdo to je? To jsi ty?" - ptám se své ženy.

"Já, co? Já o ničem nevím," povídá.

Tak chvíli čekám. Pak jsem vstal a ŝel ke dveřím. Někdo mi klepal na dveře. A vtom se mi zjevila v domě. Koukám na ni a povídám: "Jejda, ta bílá holka za mnou přišla až sem! Ona mě pořád ještě miluje, protože jsem s ní kdysi chodil. Přišla za mnou až sem!" A tak povídám své ženě: "Posuň se kousek dál, přišla za mnou ta bílá holka!"

"Jaká bílá holka? Jakto že za tebou přišla?" povídá.

"No zvedá mi ducha, nevím, jestli nechce spát vedle mě."

Žertoval jsem, ne? Ale co neudělala? Pustila na mě hrůzu! Takovou hrůzu na mě pustila, že jsem se jí poděsil! A tak povídám: "Zítřa půjdu na hřbitov a hned se tam pomodlím, aby za mnou už víc nechodila, aby na mě nepouŝtěla hrůzu."

No tak jsem ŝel ráno na hřbitov, pomodlil jsem se a prosil jsem Boha, aby ke mě nikoho takového nepouŝtěľ, nikoho, o kom nevím, jestli je to ďábel nebo duch nebo něco jiného. Povídám: "Tak takového člověka už za mnou nepošlejl!"

No nic, pomodlil jsem se, přišel jsem domů - koukám: Už na mě zase čekala u plotu! Zase ona, ta bílá holka. Už na mě čekala! Tak povídám: "Kam jdeš? Co tady stojíš? Běž pryč! Co chceš? Zbláznila ses do mě, či co? Chceš chlapa? Anebo co ode mě teď chceš? Já si tě už za ženu nevezmu!"

A tak jsem doŝel domů - a už jsem neusnul. Až do rána jsem neusnul, protože mi nedala spát. Jen jsem seděl, kouřil dýmku a jen tak koukal.

Ráno vstanu a ve vesnici jsem se doslechl, že ji zabilo auto. Povídám:

"Oda joj has!" Bo joj pal mande phirlas. A joj avľa andre e špitaľa, andal e špitaľa la ande - a me na džanavas, kaj la murdarde. A sar šundom, phendom: "Ta la murdarďa o motoris! Vaš oda aviľa pal mande dži kadaj, oja rakľi."

No avka aviľom khere, thoďom man te sovel, sovav. Akorestar chudňom man te modľinel, akorestar imar pes mange na sikhavel.

"Tak to byla ona!" Ona za mnou kdysi chodila. Dovezli ji do nemocnice a pak ji odvezli z nemocnice - ale já o tom nevěděl, že ji zabili. Jakmile jsem se to doslechl, povídám: "Tak ono ji zabilo auto! Tak proto ta holka za mnou přišla až sem."

No tak jsem došel domů a šel jsem spát. Od té doby jsem se začal modlit. A od té doby se mi už nikdy nezjevila.

Také v dalším Vozarově příběhu se objevuje zlý duch. Je to duch Roma z nedalekých Chminianských Jakubovan, což je také příznačné: Jakubovanští Romové mají v celé oblasti nejnižší sociální statut - tvrdí se o nich totiž, že jedí psy. A tak přestože mezi Romy z Hermanovců a z Chminianských Jakubovan existují i příbuzenské vztahy, platí mezi nimi přísný zákaz společného stolování. Dokumentuje to například chování hermanovských o Vánocích: Mezi Romy je zvykem, že se na Boží hod chodí navštěvovat a vinšovat si. Když takový host přijde do domu zavinšovat, měl by být podle tradice pohoštěn. Ani hermanovští na tuto tradici nezapomínají a dávají i hostům z Jakubovan to, co jim náleží - ovšem v jejich případě jim věnují pohoštění i s nádobou. Nikdo by totiž z nádobí po chminianských už nikdy nejedl.



Děti v Hermanovcích nemají mnoho hraček - na nedostatek zábavy si však nestěžují
Foto HŠ

PAL O MULO, SO KAMELAS RUKOŇALO MAS

Kaj has, kaj na - Jakubovaňatar jekh Rom muľa. No akana, sar muľa, odoj sovlas jekh romňi andre koľiba. Joj peske sovlas a jov aviľa, oda mulo, kija late. A e jag la has andre koľiba - kajsi sar akana kadaj - a kerlas e jag peske o mulo, hoj te dikhel. A joj ušťel a phenel: "Jaj, andre koľiba mulo! Ta so oda kadaj? Soske aviľa jov kadaj! Kaj tut o Del odsudzinda, odoj dža a ma jav te daravel le manušen!"

Sar kada šundom, geľlom avri - jov mange labarlas e koľiba imar, hoj labuvava! Me denašťom avri a vičindom pro Roma: "Romale, aven, dikhen, so manca kerel oda! Jov muľa, aviľa la romňa te daravel he man te podlabarel kamel!"

No avke avile o Roma, imar denas duma.

"Joj," phenen leske, ole muleske, "ta so tu, more, keres? Ta te muľal, ta so la daraves? Ta imar kaj tut o Del odsudzinda, odoj dža! Na mušines la te daravel! Hem oda bibi tuke! Ta la džas te daravel?! Oda ko? Me koda na dikľom nigda - čidiľal imar le bengenca, so? O beng tut bičhavel? Bo o Del tut na mukel, aľe ča kijo beng sal odsudzimen! Ta odoj geľľal a akana aves te darevel le manušen!"

Avke o mulo phenel: "Me na kamav nič, ča dikhen mange rukonores, te murdarel rukonores!"

"Ta tu ča pal o rukone? Bo ča rukoňalo mas kames te chal?"

A e romňi phenel: "Na! Kadarig zmizňin, mange kadej na phir! Me tut na kamav, me tut na kerdom nič a man de *svaty pokuľ*. Me kadej korkori, man rom nane, ča korkori som a dživav korkori, ta so tu man aves te

O MULOVI, KTERÝ MĚL CHUŤ NA PSÍ MASO

Bylo nebylo - zemřel jeden Rom z Jakubovan. No a když zemřel, spala tady u nás v chatrči jedna žena. Spala si a ten mulo k ní přišel. V chatrči byl oheň - asi jako teď tady, a tak si ten mulo chtěl tím ohněm posvítit, aby líp viděl. A ta žena se probudí a povídá: "Jejda, mám v chatrči mula! Co tu dělá? Proč sem přišel! Běž tam, člověče, kam tě pánbůh odsoudil, a nechod' strašit lidi!"

Jak jsem to uslyšel, vyšel jsem ven - a on mi už podpaloval chalupu! Chtěl, abych vyhořel! A tak jsem vyběhl ven a zavolal na ostatní: "Lidi, poďte se podívat, co mi ten mulo provádí! Umřel a teď přišel strašit tuhle ženu a mně chce podpálit dům!"

No tak se Romové seběhli a radili se.

"Hele," povídají mu, tomu mulovi, "člověče, co to tu vyvádíš? Když jsi umřel, tak co chodíš strašit? Běž hezky tam, kam tě pánbůh odsoudil! Nemusíš přece tu ženskou strašit! Vždyť je to tvoje teta, tak proč ji strašíš?! Kdo tě k tomu navedl? Něco takového jsem ještě v životě neviděl! Copak jsi se už spolčil s ďábly? Ďábel tě sem posílá? Pánbůh tě nechce, a tak jsi odsouzený do pekel? Tam jsi odešel a teď chodíš strašit lidi?"

A ten mulo na to povídá: "Já nic nechci, nic si nepřeju - jen kdybyste mi vyhlídli nějakého pejska, chtěl bych si podříznout pejska!"

"Tak tobě jde jen o psy? Tys dostal chuť na psí maso?"

A ta žena na to: "Tak to teda ne! Zmiz odsud a už mi sem nechod! Já tě tu nechci vidět, nic jsem ti neudělala, a tak mi dej svatý pokoj! Já tu žiju sama, muže už nemám, jsem sama,

daravel? Dža pal tiri romňi, kaj hin tut romňi! A dža, la darav, na man!"

No o mulo avke kerd'a pre late: "Ehe, ehe..." - zachasandí'a, avke gejl'a.

A sledinenas les, hoj sar džalas: ta phundra'da o vudar peske, e kolíba, a džalas polokes. Seraha džalas furt, furt, furt, furt džalas...

No avke o Roma imar na sovenas, bo daranas, te na la vareso kerel. No ta stražinenas la dži tosara, ola romňa, hoj te na daravel.

Avke pr'aver d'ives zaš o Roma kavke has sar akana amen, ta sledinenas, hoj či na avela. Aľe sar imar joj phend'a leske kole lava, akorestar imar pes na sikhavlas - imar o Del na mukelas kajse manušes, hoj te daravel la.

tak co mě chodíš strašit? Běž si za svou ženou! Běž si strašit ji, ne mě!"

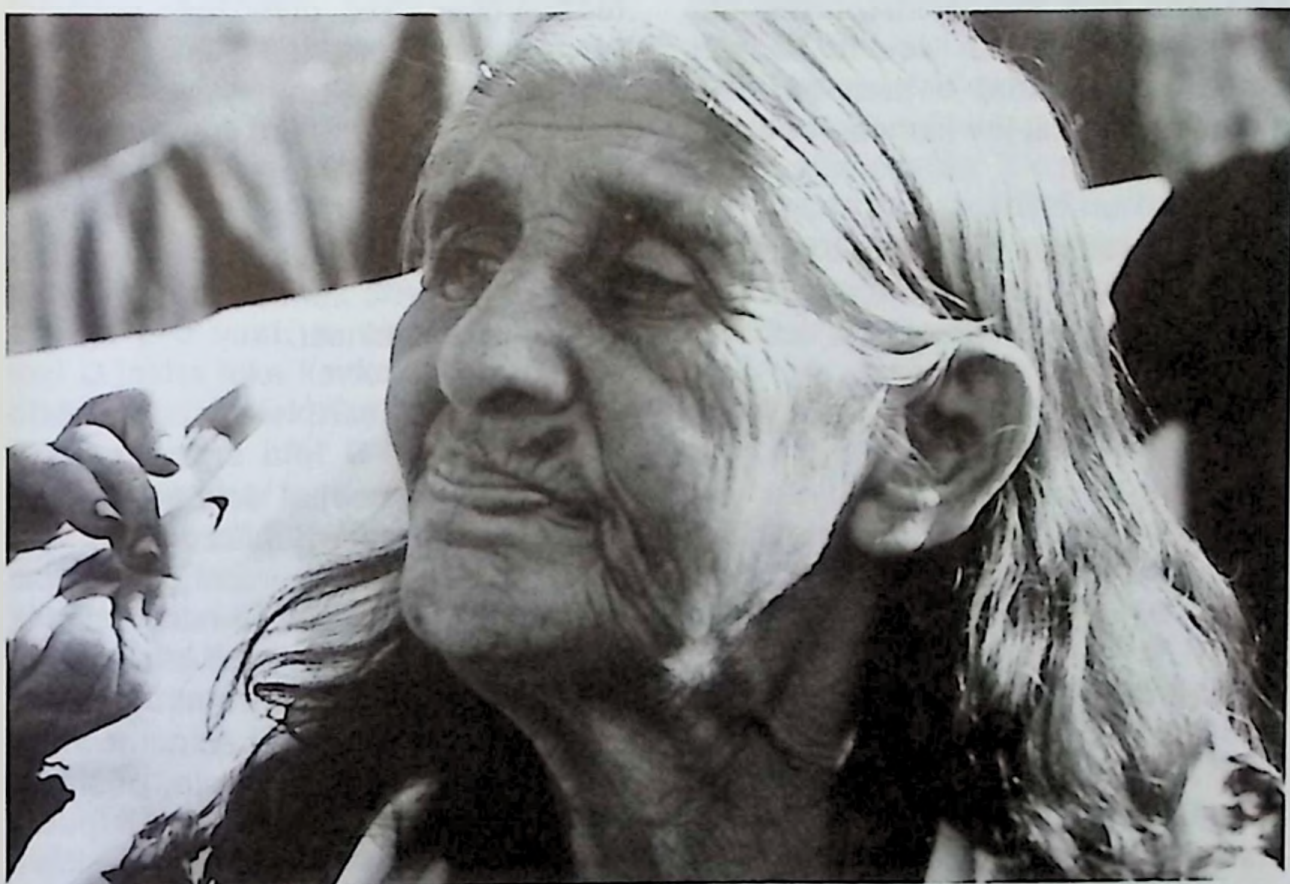
Ten mulo na ni jen tak zakašlal: "Ehe, ehe..." - zakašlal a šel.

A všichni ho sledovali, jak jde: otevřel si dveře chatrče a šel pomalu pryč. Šel bokem - pořád, pořád, pořád se vzdaloval...

Romové už potom nespali, protože se báli, aby té ženě něco neprovedl. Hlíдали ji až do rána, aby ji už nestrašil.

I následujícího dne byli Romové venku, tak jako jsme teď my všichni pohromadě, a dávali pozor, jestli zase nepřijde. Ale poté, co mu ta žena řekla tahleta slova, už se nikdy neukázal - už k ní Pánbůh nepustil takového člověka, který by ji strašil.

Někdy se takový zlý duch může zjevit v podobě nějakého zvířete - kočky, psa, prasete - jak dokazuje vyprávění Vozarovy dcery Hišky o tom, co potkalo její matku Vozaraňu.



Vozaraňa
foto HŠ

SAR O MULO ZAMAMUŇINĎA LA VOZARAŇA

Jekhvar tuke e daj, e Vozaraňa, džalas la štrekaha, e mačka laha. "No ta so tu kadaj paš mande keres, mačkije? Se akana majinďal khere te avel!" A joj lake kerel, e mačka, murčinel pre late, na: "Mmmmm! Mňau!" E daj phenel: "Ej, oda nalačo manuš kada! S'oda za manuš? Te sal lačo, ta šaj aves manca, a te sal plano, dža kodoj, kaj tut o Del odsudzinda!"

No a joj nič, oja mačka, ča pal late. Akana doavľa pre zabava e Vozaraňa, e daj, pre Spiša, a kamelas te khelel. Avel kodoj kije sala, phundradī e sala, na - jekhvar la zamuňinda! Pejľa tele andre sala, ile la o gadže, krišinenas la odej andre sala. Ajso pes lake ačhifa, našti duma delas.

Ta zamamuňinel tut mulo! Na čalaveha tut! Vubec absolutne nič, aňi duma na deha! Jov te kamela, o mulo, tut andal o than lela avri a džala tuha, kaj jov kamela. Vodzinla tut pal o veša!

A jak takový duch vypadá? V následujícím Hiščině příběhu je velmi výstižný popis "mula" - ducha předčasně zemřelé ženy, která navíc zemřela v nemocnici, což je pro Romy nepřírozená, velmi smutná a bolestná okolnost.

PAL E MULI GIZA

So tumen ačafon! So me dikhľom le mules! La Giza ňebošťiko!

Joj muľa Kašate pro zápal mozgové blány. Andre špitaľa muľa, čorori. A joj likerlas papiňen - a jekh papin pal late džalas dži ke Kaša! Dži andre špitaľa.

A sar muľa, avľa tiž ži adej. Prindžardom la pal o vasta, bo lake has o vasta kavkes, kiľava, has lake bandarde o vasta. Akana joj terďiľa, šaj dikhľom andro kher, bo e Vo-

JAK MULO ZBAVIL ŘEČI VOZARAŇU

Jednou ti takhle šla moje máma Vozaraňa po kolejích - a běžela s kočka. "Copak tu, kočko, děláš? Měls jsi přece zůstat doma!" A tak kočka na ni takhle zamručela: "Mmmmm! Mňau!" Máma povídá: "Jejda! To bude nějaký zlý člověk! Co jen to může být za člověka? Jsi-li hodný, můžeš jít se mnou a jsi-li zlý, tak běž tam, kam tě pánbůh odsoudil!"

No ale tak kočka nic, pořád šla za ní. Vozaraňa, moje máma, tedy došla na Spiš na zábavu, chtěla si zatancovat. Přijde do sálu, bylo otevřeno - a najednou ji něco zbavilo řeči! Upadla v tom sále na zem, gádžové ji zvedli a křísili. Nemohla ze sebe vypravit ani slovo.

Tak takhle tě může mulo zbavit řeči! Vůbec se nemůžeš pohnout! Absolutně nic nemůžeš dělat, ani mluvit nemůžeš! Takový mrtvý když chce, může tě sebrat z místa a jít s tebou, kam bude chtít. Může tě vodit i po lesích!

O MRTVÉ GIZE

To nepochopíte! Jakého já jsem viděla ducha! Nebožku Gizul

Umřela v Košicích na zápal mozkových blan. Zemřela chudák v nemocnici. Doma chovala husy - a jedna z těch hus se za ní vydala až do Košic! Došla za ní až do nemocnice.

Když pak Giza umřela, přišla se nám ukázat. Poznala jsem ji podle rukou, protože měla takové křivé ruce, takové vykroucené ruce měla. Viděla jsem ji z domu, protože

zaraña diña pale o vudar a perdal
o prahos muterlas.

Oda varekana na has hadī, aľe
pro phusa sovnas o Roma, pre phuv.
Lepedi gonendar, pokrivika tel
amende has, avka sovas. Rokľicen-
ca uľcharahas, kabatenca amen. Avka
dživahas varekana.

No akana tuke ľa jekhvareste
dikhav: e Vozaraña mukľa o vudar
pale, dikhav kajsa ľhajora strihimen.
A oja ľhajoratar dživľi - visoko, parno
gad pre late, sar andre ľpitaľa, ostrihi-
men.

No akana pašľuvav kavkes,
dikhav pr'oja bari dživľi, hoj so
kamel. A joj man viľinlas le vasteha,
hoj te ušťav upre. Andal o than man
hazdelas upre. Imar ušťavas, hoj ľa
duma našťi davas, hoj te zviľindomas
pro dad: "Dado, ušťi!" Našťi
phend'om lav.

Aľe sar o dad poľalad'a o pindro,
joj pes zagaruďa, geľľa pre sera -
b'oda mulo seraha dľal. Joj geľľa pre
sera, oda mulo, zagaruďa pes - a imar
skviľind'om: "Joj!"

O dad phenel: "So ada?"

"Jaj, dado, dikhľom le mules!"

ľSun, sar diľholas avri - te tuke
cigaľinav, joj, koja mulľi, te aľhol
mange pro vast, te chochavav jekh
lav! O jakha lake kavkes labonas, sar
dikhes kaja elekrika! A ľa dudľi!
Dudľi o jakha hin! O jakha labonas
lake kavkes, sar kaja elekrika!

Avka o dad ušťiľa upre, mukľa le
rukones - kajso rukono man has -
mukľa les a dľi paľ o kerestos kadaj
tele la palal iľa o rukono.

Akorestar - kaľtende barende -
ňiľ!

Archaická zľvěreľná zakľínací formule, které Hiľka na konci svľho příběhu
uľila - **kaľtende barende - na dřevo, na kamení** - je rovnľž radou, jak se před
nľvšťevou straľidelného "mula" chrľnit. Duch se sesiľľa na neľivý pľedmět, kde
nemůľe škodit. Je obdobou naľeho poklepľní na dřevo, na hlavu, na nehoľlavý

Vozaraña otevřela dveře a ľurala
přes práh.

Kdysi nebyly postele, Romové
spali na zemi na slľmě. Mľli jsme pod
sebou deky z pyťloviny nebo z kopřiv,
tak jsme spali. Pľikřývali jsme se
sukňmi a kabáty. Tak jsme kdysi ľili.

No a ted' najednou vidím:
Vozaraña nechala otevřené dveře a já
vidľla takovou ostřihanou holľiľku.
A z té holľiľky se rázem stala žena -
vysoká, v bílé koľili, jaká se nosí
v nemocnici, dohola ostřihaná.

Jak tak leľím, dívám se na tu
obrovskou řenskou a říkám si, co tu
chce. A ona mnľ už dľvala rukou zna-
mení, abych vstala. Zvedala mľ
z místa. Už jsem vstľvala, ale vľbec
jsem nemohla promluvit. Jinak bych
byla zavolala na tátu: "Tati, vstľvej!" Ale
nevypravila jsem ze sebe ani slůvka.

Kdyľ ale tátu pohnul nohou, ten
přizrak se schoval, ustoupil stranou -
mrtví totiľ vždy chodí bokem. Ustoupila
tedy stranou, schovala se - a já už
mohla zakřičet: "Jejda!"

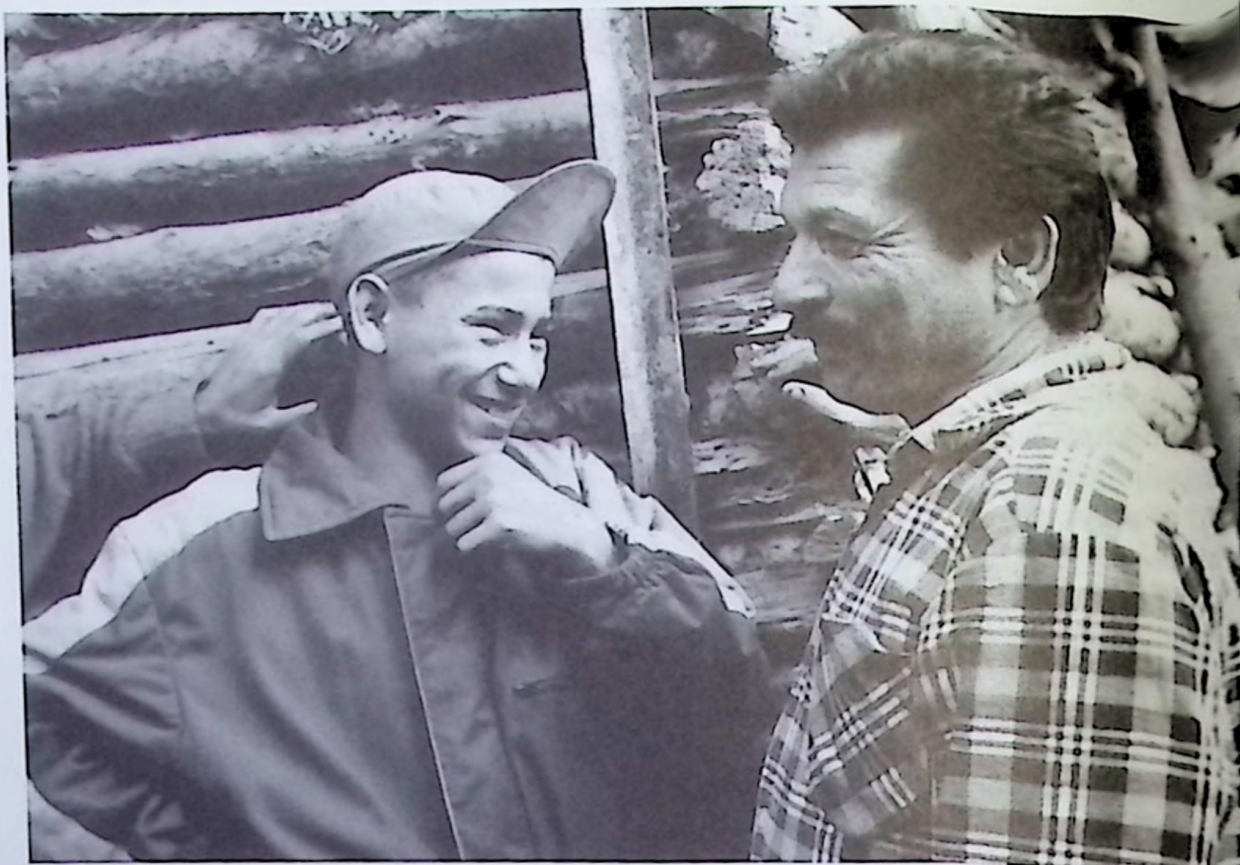
A otec povídá: "Co se dľje?"

"Jejda, tati, já vidľla ducha!"

Poslouchej, jak vypadala - a jestli
ti ľľu, tak aľ mi ta mrtvá pľischne
k ruce, jestli ľľu jediným slovem! Oľi jí
tak sviľily, jako tady ta elekrika! Ale
místo oľi mľla jen dľľky! Místo oľi
dľľky a sviľily jako tahleta elekrika!

A tak tátu vstal a pustil psa - mľli
jste tehdy psa, tak pustil psa a ten ji
prohnal aľ tam dolů ke kříži.

A od těch dob - na dřevo, na
kamení - nic!



*Šestnáctiletý Chindo rád poslouchá vyprávění starších
Foto HŠ*

materiál (podle kraje a zvyklostí), když si něco nahlas pochvalujeme a "nechceme to zakřiknout". Význam tohoto gesta si ovšem už většinou neuvědomujeme.

Mnohé z příběhů o "mulech" obsahují morální ponaučení. Následující historka, kterou vyprávěl Voazarův šestnáctiletý pravnuček a Hiščin vnuk Chindo (Palo), varuje před zpronevěrou svěřených peněz určených k speciálnímu účelu.

PAL E VACHNA, LE PAPUSKERI ŠOUGORKIŇA

The me dikhfom mules!

Oda has kavke: O Dodos, mire papuskero phral, muľa. A jov peskera romňaha na dživlas. Das dzešec roki na dživnas jekhetane. Hoc te he dživenas adej, furt pes halasinenas, dokerenas pes. Hoc bešenas andre jekh kher, na dživnas jekhetane, dživnas ekstra, sar andr'aver kher.

Sar muľa, ta les parunde, sar kampil, na, pro cintiris.

O VACHNĚ, DĚDEČKOVĚ ŠVAGROVĚ

Já jsem taky viděl ducha!

To bylo tak: Umřel dědečkův bratr Dodo. Ale on se svou ženou nežil. Asi deset let spolu nežili. Sice tady spolu bydleli, ale pořád se hádali a nadávali si. Přestože bydleli v jednom domě, nežili spolu, žili extra - jako kdyby bydleli každý v jiném domě.

Když umřel, tak ho pochovali, jak se patří, ne, na hřbitov.

No a leskeri romňi, e Vachna, peske diňa te vimerinel aver hrobos, e škripka, sa, hoj kadaj la te thoven, te joj merla. Joj peske te diňa le hrobariske te vimerinel, hoj po keci lake kampil love. No ta jov phend'a tricet tišic. A lake mek chibinlas pandž ezera, ale meg na muľa, imar la has love - sthoda peske, garuda peske. No ta joj phend'a le najternedere čhaske: "Kadaj man thovna, te me merava - vikopalīnena a kadaj man thovna."

No ale joj, sar muľa, na kerde koda. Thode la upral lakere romeste.

Ale joj na kamelas upral leste te džal, bo jon pes marenas furt. Joj leha na dživlas upre sar mar dzešec roky. Nanavidzinenas pes, ta na kamelas paš leste. Joj furt phenlas, hoj te na thoven la upral leste.

Aňi jov la andre phuv na kamel paš peste!

A jon thode la upral leste - akana nič olestar. Furt pes maren, halasinen pes, na kamen upral peste te avel.

O Del la mukľa tele vaš oda, hoj te avel varekaske te phenel, hoj soske la thode upral leste, te joj na kamelas upral leste te džal.

No ta avľa ke ma.

No ta kavke me sovavas, sombatone, avľa kija miro hados e Vachna, le papuskeri šougorkiňa. Uštada man upre - akana ča me pre late dikhav, hoj ko? No phenel, phučel mandar: "An mang'o love pro cintiris! An mang'o love pro cintiris!"

A me lake phenav: "Sar šaj me tuke ľidžav o love pro cintiris, te me ole love pro jakha na dikhľom! Ile tutar o čhave ole love, ta dža ko čhave, lendar mang ole love, a na mandar, so me na džanav ňisostar nič!"

No ale jeho žena Vachna si dala vyměřit jiný hrob, jinou hrobku, aby ji do ní uložili, až umře. Dala si to všechno hrobařem vyměřit, že jako kolik ji to bude stát peněz. A hrobař řekl, že třicet tisíc. Chybělo jí tehdy pět tisíc, ale než umřela, tak už ty peníze měla - našetřila si je a uložila. A řekla svému nejmladšímu synovi: "Až umřu, tak mě pochováte tady - vykopete hrob a tady mě položíte."

Jenomže když umřela, tak to neudělali. Položili ji do hrobu nad jejího muže.

Ale ona nechtěla být nad ním, protože zaživa se pořád hádali. Ona s ním už asi deset roků nežila. Nenáviděli se, a tak ani nechtěla být vedle něho v hrobě. Pořád říkala, aby ji nad něj neukládali.

Ale ani on si ji nepřál mít v hrobě!

Jenže příbuzní ji nad něj položili - a teď to nedělá dobrotu. Pořád se bijí, hádají, zkrátka nechtějí být ve společném hrobě.

A tak ji Pánbůh poslal dolů, aby někomu z živých řekla, že ji neměli pohřbívat nad něj, když si to nepřála.

No a tak nakonec přišla až za mnou.

Já jsem spal - bylo to takhle v sobotu - a Vachna, dědečkova švagrová, přišla k mé posteli. Vzbudila mě - a teď já na ni koukám, kdo že to je? A ona mi říká: "Dones mi ty peníze na hřbitov! Dones mi peníze na hřbitov!"

A já nato: "Jak já ti můžu donést peníze na hřbitov, když já jsem v životě žádné peníze od tebe neviděl! To tvoje děti si od tebe vzaly peníze, tak běž za dětma a je požádej o peníze! Ne mě - já přece o ničem nevím!"

No avke ifom, garuđom man le paplanoha a vičindom pre miri baba: "Joj, babo, e Vachna paš ma!"

No avke mušindom ratī pal miro hados te uštel a lake, la babake, kadej pindral te sovel. Ži andre tosara.

No a he lakere romes diklom, le Dodos. Oda le papuskero phral. He jov paš ma has. He jov mange phenda: "So ole love lake na den? Sem oda lakere love!"

Ta me lenge phendom: "Te hin la ole love, lidžan lake!" Ale jon mandar ča asanas. Phende: "N'arakhlam ole love!"

Ta šunen: Mušindom včas tosara te džal pro cintiris, odoj pes laha vihalasindom avri. He le papuskere phraleske phendom: "Ta tu so mandar kames? So me tuke vareso kerdom, hoj tu pal ma phires? Kodej tre čhave, pal lende phir! Kodej tiri famelija, kodej dža, ke lende! Len darav, na man!"

Avke mukla pre ma dar, mušindom pal o cintiris te denašel, o gadžija hotove has! B'odej has he o gadžija.

A jon akana ča dikhle, so me denašav, hotove o gadžija has pal mande. Až man paŋi o gadže pro cintiris dine.

Akana me na džanav, sar hin: či hin la pokuj, abo na... Bo joj man akana diŋa imar pokuj!

A hned nato jsem se přikryl polštářem a zavolal na babičku: "Babi, Vachna ke mně přišla!"

A tak jsem musel v noci vstát z postele a lehnout si k ní, k babičce, hezky nohama proti sobě. Tak jsem spal až do rána.

Ale já viděl i jejího muže - Doda. Byl to dědův bratr. I on se mi zjevil. I on mi řekl: "Proč jí nechcete dát ty peníze? Vždyť to jsou její peníze!"

A tak jsem těm příbuzným řekl: "Když to jsou její peníze - doneste jí je!" Jenže oni se mi jen smáli. Řekli: "My jsme žádné peníze nenašli!"

No a tak poslouchejte: Brzy ráno jsem se musel vypravit na hřbitov a tam jsem Vachně hezky od plic řekl své. Ale řekl jsem své i dědovu bratrovi: "Co ty ode mě chceš? Copak jsem ti něco udělal, že za mnou chodíš? Táhle máš příbuzné, tak si chod' za nima! Táhle máš rodinu, tak si běž za ní! Mě nechod' strašit, mě ne!"

Vtom na mě pustil takovou hrůzu, že jsem musel utéct ze hřbitova pryč - gádžovky z toho byly úplně vedle! Na hřbitově totiž byly i gádžovky.

A ty když viděly, jak běžím, byly ze mě úplně hotové. Dokonce mi i nabízely vodu.

A tak teď nevím, jestli už má pokoj, nebo nemá... Mně ale dědečkova švagrová od té doby nechala na pokoji!

Druhou kategorii představují "mulové" dobří, obvykle duchové nejbližších příbuzných, kteří zemřeli přirozenou smrtí. Ti nechodí strašit, nepouštějí hrůzu, ale naopak přicházejí svým blízkým poradit, pomáhat nebo je přicházejí varovat. Jejich rady by se měly brát vážně, měly by se bez výhrad uposlechnout, třebaže racionální důvody nemusí být vždy nabíledni. O takovéto zkušenosti vypovídá poslední příběh o "mulech" vyprávěný opět Hiškou.



Hiška s mužem Klincarem a vnoučaty
Foto HŠ

He kadaj la Jaruškake pes
sikhada lakeri daj.

E daj lake muľa. No a joj sovelas
a o čhavoro podlabarda o hados.
A joj, kodi muľi, joj la andro soviben
uštaďa upre. Ta ušťel upre, dikhel:
E duchna lake labol! Hoj ča o čhavoro
na labiľa! Oda Devlestar has, hoj ča
lake labolas e duchna! E duchna lake
labolas he lepeda pašal o čhavoro.
A joj maškaral a e muľi kije fala has.
Avka ušťiľa upre, avka murdarda.

Pre duvareste lak'avka skerďa.
E muľi daj la uštaďa upre, hoj te
ušťel, hoj labol. Bo joj na džanelas,
joj sovelas. Avka ušťiľa a murdarda e
jag, hoj te na labol.

I tady Jarušce se zjevila její vlast
máma.

Maminka jí zemřela. No a ona
spala a dítě jí zapálilo postel. A ta
mrtvá ji probudila ze sna. Vstane, a co
nevidí: Peřina hoří! Ještě že nehořelo
dítě! To byl zásah boží, že jí hořela jen
peřina! Hořela peřina i prostěradlo
hned vedle dítěte. Ona ležela uprostřed
a ta mrtvá u stěny. Tak vstala a uha-
sila to.

A to se jí stalo už dvakrát.
A pokaždé ji její nebožka máma
probudila, řekla jí, aby vstala, že hoří.
Ona to nevěděla, protože spala. A tak
vstala a oheň uhasila.

V červenci r. 1998 postihla několik obcí východního Slovenska ničivá
povodeň. Nejvíce byly zasaženy romské osady, které se rozkládají u samých břehů
rozvodněné Malé Svinky. V osadě v Jarovnicích si povodeň vyžádala na padesát



Po každém větším dešti se stává z potoka
Malá Svinka nebezpečný živel
Foto HŠ

obětí (viz informace v č. 3/1998
a článek J. Kramářové a H. Sadílkové
v č. 3-4/1999 *Romano džaniben*).
V Hermanovcích nezahynul nikdo, voda
však zničila většinu romských obydlí.

Příčiny přírodních či jiných
neštěstí a katastrof hledají Romové
vždy v nějakém špatném, amorálním
chování lidí. A tak bezprostředně po
jarovnické tragédii vznikla řada legend.
Jednu z nich jsem zaznamenala na
podzim 1998 přímo v Jarovnicích. Její
těžiště spočívalo v nemorálním
chování části jarovnických Romů, kteří
zapomněli na nepsané romské
příkázání: "V nouzi pomůžeš komukoli,
pohostíš, poskytneš střechu nad
hlavou a podělíš se o poslední."
Zajímavé je, že mnohem mírnější, pro
Romy příznivější obdobu této legendy
zachytila ve své slohové práci i jedna
ze studentek kolínské Romské střední
školy sociální - Žaneta Čurejová
(srov. *Romano džaniben* 3/2000,
str. 23 - 25).

Také během loňského pobytu jsem se o legendu zajímala - tentokrát ji v Hermanovcích znali již všichni a všichni se shodli na tom, že neochota pomoci bližnímu v nouzi se nevyplácí.

Rozhovor o událostech bezprostředně před povodní a při ní jsem vedla s Jokarovou ženou Irenkou a její dcerou Ivetou, které se přezdívá Koza.

So dikhle o Roma Jarovňicate angl'oda, sar avľa o baro paňi?

Koza: Angl'oda, sar avľa o baro paňi - akor amen odoj bešahas, Jarovňicate. Ta avľa ajso sar jekh, sar mňichos, sar rašaj, has pre leste ruchos, kajse sandali, so ča o pindre andre thovlas, a mek ajso šelo, koda hrubo, has pašal leste phandlo. He baro kerestos kaštuno pašal leste has phandlo. A kajsi kapučňa pro šero, brada bari a parne bala.

No avľa ko Roma, mangelas maro, paňi lendar. O Roma les na dine - koškernas, rakinenas leske kavke džungales, ole mňichoske.

Avke o čhavore kajse cikne pal leste džanas, ta jekhvar dikhle, hoj jov upral o paňi džalas. Šukares upral phirlas, pal oda paňi, sar te bi pal e phuv phirlas. Na has cindo. O kraki kavke bare, jov upral o kraki džalas a sikhavlas kavke le vasteha - pal oda paňi, pal ole kraki. No a khatar kole kraki, odoj demad'a avkes o paňi. Takoj demad'a o paňi ke kole Roma. Ča kole Romen iľa, so leske rakine nas, so koškerenas. Kodarig pregejľa, odarig demad'a o paňi.

Gejľa o mňichos ke jekh Romňi, ajsi čorori, odoj les dine maro, paňi. Koja Romňi paš e jarka bešelas - la o paňi na iľa tele. La zachraňind'a oda manuš. Palis gele pal leste o Roma, denašenas, ta zmizňind'a.

Šunen - aver d'ives has ke gori. Odoj gejľa ke gori, zadurkind'a, gejľa andre, mangľa peske paňi, maro. Diňa les oja gori maro, paňi te pijel. No

Co viděli Romové v Jarovnicích předtím, než nastala povodeň?

Do povodně jsme bydleli v Jarovnicích. Přišel tam tehdy jeden takový člověk - něco jako mnich nebo farář, měl na sobě roucho, na nohou opánky, co se do nich jen tak strčí noha, a kolem sebe měl uvázanou takovou tlustou šňůru. Po straně měl přivázaný velký dřevěný kříž. Na hlavě měl kápi, dlouhé vousy a bílé vlasy.

Přišel k Romům a prosil je o chleba a o vodu. Ale Romové mu nic nedali - ještě ho proklínali, sprostě mu nadávali, tomu mnichovi.

No a takové malé děti za ním šly a najednou viděly, že jde po vodě. Krásně krácel po vodě, jako kdyby šel po zemi. Nebyl mokřý. Byly tam takhle velké keře, on krácel po těch keřích a takhle ukazoval rukou - na vodu, na keře. A právě od těch keřů, odtamtud vytryskla voda. Hned se na ty Romy valila voda. A sebrala jen ty Romy, kteří mu nadávali a proklínali ho. Přesně tam se přehnala ta voda.

Ten mnich šel také k jedné Romce, takové chudé, a tam mu dali chleba, dali mu vodu. Ta Romka bydlela hned u potoka - a přesto ji voda nevzala. Ten člověk ji zachránil. Pak za ním Romové šli, utíkali za ním, ale on zmizel.

Poslouchejte - na druhý den šel k jedné gádžovce. Šel k ní, zaklepal, vstoupil a požádal o vodu a o chleba. Ta gádžovka mu dala chleba, dala mu

a mek phenda, kaj te sovel odoj kamel. Ta e gori leske kerd'a pro hados o than. Jov na kamelas pro hados, phenda, hoj laches pre phuv leske te sovel. Thoda les e gori te sovel. Uštel tosara e gori - o vudar zarimen, o blaki zarimen - o manuš nane odoj! Zmizňinda.

No aver d'ives takoj demađa o paňi, skidľa le Romen tele. A kola gadža tiž na iľa koda paňi.

Ta predžidľa ča jekh Romňi pre koja sera?

Koza: Ta pre koja sera, pre Jarovňicakeri, kola Romňa, so paš o paňi bešelas, na iľa o paňi, aňi kola gadža. Aľe kale Roma, so pre Močidľaňa, so avkes leske rakinenas, džungales kernas, ta len sa o paňi iľas tele.

Ta jon paľis mišľinde, hoj abo apoštoľis, abo o Deloro has. Aľe angl'oda na prindžarde, hoj s'oda. B'oda has mňichos, kajsi čapka les has pro šero a brada bari. Ča akor, sar o paňi demađa, ta imar džanenas, hoj oda abo Deloro abo apoštoľis le Devleskero.

He pal e povodňa avľa jekh raklo odoj, tiž. Aviľas kavka o dvanastej ratĩ. Amen bešahas avri sa pašal e jag a stražinahas, na, darahas pes te sovel, so o paňi demađa. A ča dikħľam pro ňebos ajsi sar loľi duha. Has čisto, jasnota avri. Šunas - tele o Roma vičinen Jarovňicakere, kaj avľa varesavo manuš, mangľa peske maro, paňi. Pal e povodňa imar. No dine les ola Roma maro a paňi. Ta oda maro chalas, aľe ňigda les našťi dochalas, furt o maro calo has! No phenda: "Pokajindan pes imar akana, bo sar has akor adaj oda manuš, ta na diňan les maro aňi paňi a rakinenas leske. Aľe akana dikħav, kaj pes kajindan, so pes ačħiľa."

napít. No a ješťe jĩ řekl, že by chtěl přenocovat. Tak mu ta gádžovka ustlala postel, ale on nechtěl spát na posteli, řekl, že se mu dobře spí na zemi. Tak ho ta gádžovka nechala přespat. A ráno vstane - dveře jsou zavřené, okna jsou zavřená - a ten člověk nikde! Zmizel.

Nazítří se přivalila voda a vzala s sebou Romy. A tuhle gádžovku taky ta voda nevzala.

Takže na té straně přežila jen jedna Romka?

Na jarovnické straně tu Romku, která bydlela hned u potoka, ani tu gádžovku nevzala voda. Ale na močidľanské straně, kde Romové tak nadávali a tak sprostě se k tomu člověku chovali, tam je všechny vzala voda.

Tak si potom Romové mysleli, že to byl nějaký apoštol nebo sám Pánbíček. Ale předtím ho nepoznali, protože vypadal jako mnich. Na hlavě měl takovou čepici a dlouhé vousy. Až když se přivalila ta voda, tak pochopili, že to byl buď Pánbíček, nebo apoštol Boží.

Také po povodni tam přišel jeden bílý chlapec. Přišel o půlnoci. My jsme všichni seděli venku u ohně a hlídali jsme, protože jsme se po té povodni báli spát. Najednou jsme na nebi uviděli takovou načervenalou duhu. Bylo úplně jasno. Slyšíme, jak dole jarovničtí Romové volají, že přišel nějaký člověk a prosí o chleba a o vodu. To už bylo po povodni. No tak samozřejmě, že mu Romové hned dali chleba a vodu. A on se do toho chleba zakousl, ale nikdy ho nemohl dojíst, pořád byl ten chleba celý! A tak řekl: "Vidím, že jste se už káli, protože když tu byl onehdy ten člověk, tak jste mu nedali ani chleba, ani vodu, a ješťe jste mu nadávali. Ale teď vidím, že po tom, co se tu stalo, jste se káli."

No a džalas oda raklo pro mostos a jekh Rom odoj has, ta o raklo iľa avri o cigareklĩ, delas les. Phend'a o Rom, hoj na kamel, hoj les hin. Aľe o cigareklĩ imar korkore andal o balĩkos avnas avri! Hjaba phenlas o Rom, hoj na kamel, bo les hin, delas le Romes cigareklĩ. A jekh čhavoro, so has odoj, kajso bareder, so leske iľa la da o paňi tele, ta les diňa sto korun. A peha les lelas, ole čhavors, upre andro gav. No a sar gejl'a upre, o Roma denašenias pal leste - oda čhavoro ačhĩľa, o manuš našľĩľas. Na has oda manuš. No akor džanahas, hoj tiž varesavo apoštolĩs has.

Has the kadaj Hermaňate vareso kajso anglal o baro paňi? Dikhľan varekas?

Irenka: Has adaj ajso raklo, aľe jov pal e psichatria has. Ajso raklo avľa adaj - nango, bije gaťa, bi savoro. Avľa adaj nango. No ta iľa les Mičis - so pes kerel vajdaske - ta les iľa ke peste. Diňa les te chal - chaben, maro, sa les diňa. Oda imar pal e povodňa. O Roma sa mišľinde, kaj o somnakuno Del, ta vičinenas leske: "Bože, zachraňin amen! Bože, zachraňin amen! Ma domuk pr'a-mende kajsi bibacht!"

O raklo ačhĩľa andre dar dilino! Leskeri phen, koja, so Jarovňicate, avľa kija leste le kerestoha a phenel leske: "Čumide o kerestos!"

No o raklo iľa, čumindľa. Roma mišľinde, hoj o Del - sa čumidkernas leske o pindre, o vasta, sa vičinenas: "Bože, zachraňin amen, hoj te dživas pr'ada svetos!"

Aľe oda na has Del, oda sas obĩčajno pal e psichiatrĩa raklo.

Leskeri phen leske phend'a: "Sikhav tut pal o ňebos andre koda modro rucho!" A ov mek ajso vibito

Potom šel ten chlapec na most a stál tam jeden Rom. Ten chlapec vytáhl cigarety a Romovi nabízal. Rom mu ale řekl, že nechce, že má - a vtom ty cigarety začaly vyskakovat z krabičky samy ven! Byl tam taky jeden romský chlapec, kterému voda vzala matku - tak tomu dal ten mladík sto korun a chtěl ho vzít s sebou do vesnice. Jenže jak šel nahoru, Romové se za ním rozběhli - a tak tam ten romský chlapec zůstal a ten člověk zmizel. To nebyl člověk. Tenkrát jsme už věděli, že to také byl nějaký apoštol.

Dělo se před povodní něco podobného i tady v Hermanovcích? Viděli jste někoho?

Byl tady taky jeden bílý chlapec, ale to byl kluk z psychiatrie. Přišel sem takový kluk - celý nahý, bez kalhot, beze všeho. Přišel dočista nahý. No tak ho Mičis - co se považuje za vajdu - vzal k sobě. Dal mu najíst - jídlo, chleba, všechno mu dal. To bylo už po povodni, a tak si všichni Romové mysleli, že je to zlatý pán Bůh, a volali na něj: "Bože, zachraň náš! Bože, zachraň nás! Nedopusť na nás víckrát takové neštěstí!"

Ten kluk byl z toho celý blázen! Jeho sestra, ta, co je v Jarovnicích, k němu přišla s křížem a povídá mu: "Polib ten kříž!"

Kluk tedy políbil kříž. Romové si mysleli, že je to Bůh, a tak mu všichni líbali nohy, ruce, všichni křičeli: "Bože, zachraň nás, ať můžeme žít na tomto světě!"

Jenomže on to nebyl Bůh, ale obyčejný kluk z psychiatrie.

Jeho sestra mu taky řekla: "Ukaž se nám na nebi v tom modrém rouše!" A on byl ještě tak mazaný, že jí na to

has raklo, hoj phendā kavke: "Avla o časos, so pes tumenge sikhavava!"
Mek ajso vibito has oda raklo!

Aver dīves avile o phandle.

Ale bičhađa o gada, so diňa pre leste o Mičis, o gada visardā pale he pedešat korun love.

Oda manuš, so pes sikhada Jarovňicate, oda sas dīvese, abo ratī?

Koza: Dīvese pes sikhada.

A oda sas kana?

Koza: Z 19. na 20. pes ačhila e povodňa, o Roma chudle podpora.

Šaj amenge phenes, sar oda has, sar avla koda baro paňi? So o Roma kernas? So kerehas tu?

Koza: Ta me na džanavas iisostar, me sovavas. Me upre, ži upre bešav. A kodaj tele o paňi kidla le Romen.

Jekhvar leskeri baba, mire romeskeri, igen kvičinlas, kaj o Roma imar meren, kaj o paňi len kidel. Džav, dikhav avri - tele o Roma imar meren, tašfon. Paš amende mek na has paňi pre dvora.

No raz dva denašfom andro kher, zachudfom la čhajora, kole muršores a denašfam.

Ta sa ke leskri baba gejfam - pro dujto schodos thoďom o pindre - akor o paňi demađa imar he pre amari dvora. Oda avke sar Devlestar! O Del na kame-las, hoj amen te lel. Sar me mar andal miro kheroro gejfom ke leskeri baba andro baro kher - akor o paňi demađa. No amen gejfam pro pados, imar odoj dikhás, sar le Romen kidel o paňi tele le kherenca. Pro valendi kajse čhavore kvičinen, roven - len lelas tele o paňi.

řekl: "Přijde čas, kdy se vám všem ukážu!" Tak mazaný kluk to byl!

Na druhý den si pro něj přišli policajti.

Ale ty šaty, co mu Mičis dal, poslal zpátky a vrátil i padesát korun, které mu půjčil.

Ten člověk, který se objevil v Jarovnicích, přišel ve dne, nebo v noci?

Ve dne se objevil.

Kdy přesně to bylo?

Z 19. na 20. července přišla povodeň. Romové zrovna brali podporu.

Můžeš nám říct, jak to bylo, když se přihnala ta velká voda? Co dělali Romové? Co jsi dělala ty?

Tak já jsem o ničem nevěděla, protože jsem spala. Já bydlím až nahoře a nejprve sebrala voda Romy dole.

Najednou začala babička mého muže naříkat, že venku umírají Romové, že je unáší velká voda. Tak se jdu podívat ven - a opravdu, dole už Romové umírají, už se topí. U nás na dvoře ještě žádná voda nebyla.

A tak jsem raz dva vběhla do domu, popadla jsem dcerušku a tady toho chlapce a utekli jsme.

Nahrnuli jsme se všichni k jeho babičce - sotva jsem stoupla na druhý schod, už se přivalila voda i na náš dvůr. Bylo to jako od Pánaboha! Pánbůh nechtěl, aby nás vzala voda. Jen co jsem z našeho domku došla k jeho babičce, už jsme viděli, jak Romy bere voda i s jejich domy. Na válendách křičely takhle maličké děti, plakaly - voda je unášela. A nikdo je nemohl zachránit, protože to byla tak

A našti len ňiko zachraňinlas, b'oda igen baro paňi, daranas sako lendar te džal andr'oda paňi.

Palis avle o roplani, ta skidle le Romen pal o strechi a ligende len pre ajso than, so na has paňi.

obrovská voda, že se každý bál do ní skočit.

Pak přiletěly vrtulníky, posbíraly ty, kteří byli na střechách, a odvezly je na místo, kam voda nedosáhla.



*Příprava dřeva je v Hermanovcích "mužská práce"
Foto HŠ*

Vznik legend a mýtů není jen specialitou romské komunity. Ani v moderní společnosti není překonaným jevem.

Nedávno se mi náhodou dostala do rukou velmi zajímavá knížka - sbírka novodobých pověstí a mýtů. Jejím sestavitelem je profesor etnografie na univerzitě v Göttingenu, který sbírku opatřil i velmi fundovanou předmluvou, z níž si dovoluji volně citovat:

"Když vyslechneme nějakou 'absolutně pravdivou' historku, kterou zažil na vlastní kůži přítel našeho přítele, pak jde jakákoli nedůvěra stranou. (...) Stejně tak když se o něčem dočteme v novinách nebo se doslechneme z jiných 'důvěryhodných' zdrojů, jsme přesvědčeni o tom, že se to skutečně stalo. (...) Tak vznikají 'moderní pověsti' o směšně levných luxusních automobilech, o smrtonosných pavoucích velikosti ptáka, kteří vylézají z exotických pokojových rostlin, nebo o psech či kočkách, které se jejich majitelé pokoušeli usušit v mikrovlnce. (...) Mohou být výrazem jakési racionálně nepřiznané nejistoty dnešního člověka uprostřed nevypočitatelného okolního světa. A tak si záliba ve strachu z neznámého a nebezpečného vyžaduje stále nové a nové hororky..."

Po přečtení některých z těchto novodobých pověstí jsem si uvědomila, jak blízké jsou - navzdory moderním "rekvizitám" (tj. počítačům, luxusním automobilům, mikrovlnkám apod.) - archetypálním všelidským myšlenkovým modelům. Jediný rozdíl mezi těmito "moderními" mýty a pověstmi, které pravidelně zaznamenávám u Romů, je, že ty romské více překypují barvami a fantazií. A také neuvěřitelným smyslem pro detail.

Víra ve strašidla či jiné nadpřirozené bytosti je v Čechách jaksi potlačena. Nicméně Erbenova "Kytice" patří stále do repertoáru povinné školní četby...

Jakýchže strašidel se tedy obávají Romové v osadě v Hermanovcích? Znají Polednici či Vodníka?

Rozhovor na toto téma přilákal nejen Hišku a jejího vnuka Chinda, ale i její jen o málo starší dceru Vieru, kterou v osadě znají pod jménem Indijánka. Je již matkou - v té době několikaměsíční - holčičky.

Ko hin guľi daj? So kerel guľi daj?

Chindo: Guľi daj? Te nane čavoro boldo, ta lel lečhavores a tel o bov thovel abo tel o hačos, garuvel ole čhavores. Šaj vimeňinel he le čhavores! Le planes šaj thovel a le lačhes šaj lel, abo čudakos thovla a le šukares lel guľi daj. Sar nane boldo čavoro, šaj lel guľi daj.

Ta vaš kada o Roma bolen le čhavoren?

Chindo: He, vaš kada, hoj te na jel židos, b'oda sar paľis te vareko

Kdo je "guľi daj" a co dělá?

"Guľi daj"? Když dítě není pokřtěno, tak ho popadne a schová pod kamna nebo pod postel. Nebo ho taky může vyměnit! Podstrčí nějaké zaostalé nebo poškozené a vezme si normální, anebo podstrčí škaredé a vezme si hezké. Dokud dítě není pokřtěno, může ho sebrat "guľi daj".

Proto tedy Romové křtí své děti?

Ano, proto. Aby nebylo nekřtěnátkem, protože když dítě není

merel a nane boldo, ta les tel e medza thoven.

Indijanka: O Del les na priminel ke peste, te nane boldo.

Chindo: Mušinel boldo te jel.

Indijanka: Te elas bi boldo, ta andělička pašal leste hine, a te nane boldo, ta nane. Na stražinen les andělički. Kavka šaj les vimeñinel avri. A šaj thovel kajse sgravčakos, so rovel. Na dena leha radi. Kavka hin.

Te ulol o čhavoro a mek nane boldo, so kampil te kerel? So o Roma keren, kaj leske te na ačhol vareso nalačo, meg nane boldo?

Indijanka: Des les te pijel, bešes paš leste, des pozor pre leste.

Mušines furt paš leste te jel?

Indijanka: Korkores našti muken andro kher! Joj, miri čhajori, sar na has boldi, na mukavas la korkora andro kher. Thovás maro, kangli tel o zahlavkos. Akana imar boldi, imar na darav. Šaj la mukav he korkora andro kher, nič late n'ela.

E nora, k'oda hin?

Indijanka: Pijel e čuči a našti dichines...

Kastar avel, abo s'oda hin?

Indijanka: Ta oda sar mñichocis, kajso ciknoro a kajsi bari bul la hin.

Chindo: Sar trpazlikos. Oda le Vozariske pes sikhada kajso trpazlikos andro kher. A sar avlas kija

pokřtěno a zemře, tak ho pochovají jen tak někde pod mez.

Pánbůh ho k sobě nevezme, pokud není pokřtěno.

Musí být pokřtěno.

Když je pokřtěno, tak ho ochraňují andělíčky, ale když není, tak ho nechraň. A tak ho někdo může vyměnit. Může místo něho podstrčit takového uřvance, co pořád brečí. Nevíte si s ním rady. Tak je to.

Když se narodí děťátko a není zatím pokřtěno, co se musí udělat? Co Romové dělají, aby se mu nestalo něco zlého, dokud není pokřtěno?

No nakojíš ho, jsi pořád s ním a dáváš na něj pozor.

To musíš být pořád při něm?

No samotného ho nemůžeš nechat! Moje dceruška, dokud nebyla pokřtěná, tak jsem ji nenechávala samotnou. Dávala jsem jí pod polštář chleba a hřeben. Ale teď už je pokřtěná, a tak už se nebojím. Můžu ji už klidně nechat i samotnou, nic se jí nestane.

Kdo je to "nora"?

No saje prs a nemůžeš dýchat.

Z koho se stane "nora" nebo co to vlastně je?

No vypadá jako takový malý mníšek, ale má veliký zadek.

Něco jako trpaslice. U Vozara v domě se objevila taková trpaslice. A když se k němu blížila, vždycky si

leste, ta furt ča pre klāmka e čapka thovlas. Lelas e čapka peske pal o šero a thovlas pre klāmka, hoj te na čorel. Jov sovlas, o Vozaris, a kodi nora furt kija leste phirlas, e čuči leske pijelas. A jekhvar les visledind'a, ole trpazlikos, kaj thovel e čapka, a kana dikhl'a, hoj imar avel kija leste, ta jov vichutīfa andal o haḏos kija leste, e čapka kamelas te dochudel. Ale na dochudl'a, bo e nora iḏa, schvacind'a, thoḏa pro šero a zmiznind'a. Akorestar imar les hin pokuj.

A te bi il'ahas?

Chindo: No ta phird'ahas pal leste - u rovelas bi pal leste. Oja čapka hin ajsi zazračno. So phend'ahas jov, oda leske and'ahas, oda trpazlikos. He love, sa, so kamelas bi vaš koja čapka. Bo jov bi furt phirlas vaš koja čapka, bi rovelas, mi leske te del.

S'oda hin mamuna?

Chindo: Mamuna hin kajso, so tumen vivodinel avri andro veša. Tumen šunen lakero hlasos, joj tumen vičinel a pal late mušinen te džal. Kaj joj džal - he tumen. Pal o hlasos mušinen te džal. Mamuna tumen vicirdel andro veš.

Oda hin ajsi džuvlīkano hangos, so les prindžarav, abo na?

Chindo: Na. Ča parni lepeda dikhen a šunen o hlasos, sar tumen vičinel. Joj kerel kajse hlasi pre amare, sar bi vakerlas. No imar ča pal lakero hlasos džan.

Indijanka: Mire romes kavka: Jov sar sovel, miro rom, sovel, o jakha phandle, a joj les vičinel a imar jov džal avri! Ale me ušřav, bo dav la

odkládala na kliku čepičku. Sundala s čepičku z hlavy a odložila ji na kliku aby jí ji někdo nevzal. Vozar spal a tahleta "nora" k němu pořád chodila a sála mu prs. Ale jednou Vozar tuhle trpaslici vysledoval, viděl, kam dává čepičku, a když viděl, jak se k němu blíží, vyskočil z postele a chtěl čepičku vzít. Jenomže se mu to nepovedlo, protože ji "nora" popadla, dala si ji na hlavu a zmizela. Od té doby má od ní Vozar pokoj.

A kdyby jí tu čepičku vzal?

Tak by za ním pořád chodila a plakala by. Ta čepička je totiž zázračná. Co by Vozar řekl, to by mu ta trpaslice přinesla. I peníze, všechno, co by si jen za tu čepičku přál. Pořád by chodila pro tu čepičku, plakala by, aby jí ji dal.

Co je to "mamuna"?

"Mamuna" je něco, co vás zavede do lesů. Slyšíte její hlas, jak vás volá, a musíte za ní jít. Kam jde ona, tam musíte i vy. Musíte jít za tím hlasem. "Mamuna" vás vytáhne do lesa.

Takže je to nějaký ženský hlas... Známý, nebo neznámý?

Ne, vidíte jen bílou plachtu a slyšíte hlas, jak na vás volá. Ona dělá takové hlasy, jako kdyby mluvila. A lidé pak za jejím hlasem jdou.

I na mého muže volá: Můj muž spí, oči má zavřené a ona na něj volá - a už jde ven! Ale já vždycky vstanu, protože kojím dcerku, vstanu a vrazím

čhajora te pijel, uštav, imar činav les
pal o muj, hoj so kerel. Akor preuštel
upre, predarand'ol, pale pes thovel te
sovel. Inakšes bi džalas avri a bi les
lelas andro veš.

mu facku, že co jako dělá. On se
vzbudí, lekne se a pak si zase lehne a
spí dál. Jinak by šel ven, ona by ho
vytáhla do lesa.



Chindo má rád malé děti - a ony jeho
Foto HŠ



Hiščina dcera Indijanka se svou dceruškou
Foto HŠ

Etymologie pojmenování romských duchů a nadpřirozených bytostí je do značné míry nejasná. Někde se sice můžeme dohadovat, z jakého výrazu je slovo odvozeno, ovšem obvykle došlo k výrazným významovým posunům, a navíc se vlastnosti a nadpřirozené schopnosti těchto duchů od vesnice k vesnici mění.

Tak například taková **mamuna**: Dá se předpokládat, že slovo pochází z tureckého **maymun** a mohlo být přejato prostřednictvím srbochorvatského **majmun**, v těchto jazycích však znamená *opice*. U Romů se **mamuna** projevuje někde jako naše *noční můra* (Spiš, pod Tatrami), ve výše uvedeném vyprávění hermanovských je to spíš jakási *lesní žínka*. Podle sdělení dr. Kostiče ovšem v srbštině existuje sloveso **zamumuljiti**, které znamená *zatemnit mysl, zbavit hlasu* apod. To má k romskému slovesu *te zamamuňinel* (nepochybně odvozenému od podstatného jména **mamuna**) už velmi blízko.

Výraz **nora** může, ale nemusí souviset s **kiki-morou**, což je v ruských oblastech duše, která se objevuje jako trpaslice s rozpuštěnými vlasy.

Zdá se tedy, že pro nás všichni ti skřítkové, trpaslíci a trpaslice, tajemné hlasy, temné či naopak bílé oděné postavy a jiná strašidla zůstanou i nadále zahalena tajemstvím.

V literatuře i v terénu jsem se setkala s různými legendami o vzniku apelativa "cikán", o důvodu věčného putování Romů či jejich nezáviděníhodného postavení ve společnosti. Některé z nich jsou velmi staré (byly zachyceny již v kronikách z 15. a 16. století) a uchovaly se v různých obměnách doposud, jiné jsou originální či kuriózní. K takovým patří i následující Vozárova varianta:

Vozar: No ta šun, oda kavke: Sar kamenas le Delores te mučinel, te thovel pro keresetos, na, ta dine le Romeske te kerel karfa. No a jov kerd'a štar karfa a jekh garuďa. Jov garuďa jekh karfin, bo hoj leske te na demen andro čekat. Ta ča kada andro pindre leske demade.

Ale o Del džanelas, hoj keci kerd'a karfa, na? Ta phend'a leske, le Romeske: "Soske sal kajso? Garuďal jekh karfin!"

A jov phend'a: "Na, me na garuďom!"

Ta o Del phend'a: "Cigáň! Ši Cigáň, bo cigaňines anglal o Del!"

Akorestar pre amende ačiľa koda nav "Cigáni".

Ta paľis ukřižinde imar le Delores. Primarde les - a sar imar

No poslouchej, to je tak: Když chtěli mučit Ježíška, když ho chtěli přibít na kříž, ne, tak si dali od Roma ukovat hřeby. No a on ukoval čtyři hřeby, ale jeden schoval. Schoval jeden hřeb, aby mu ho nemohli vrazit do čela. Tak mu vrazili hřeb jen tady do nohou.

Jenomže Bůh věděl, kolik hřebů ten Rom ukoval, ne? A tak povídá Romovi: "Proč jsi takový? Vždyť ty jsi schoval jeden hřeb!"

A Rom nato řekl: "Já jsem žádný hřeb neschoval!"

Bůh tedy řekl: "Jsi Cikán! Cikán jsi, protože cikáníš, lžeš před Bohem!"

A od těch dob nám zůstalo to pojmenování "Cikáni".

No potom Ježíše ukřižovali. Přibili ho - ale jakmile odešli, tak spadl z kříže

1 Romské slovo *te cigaňinel* je přejaté ze slovenského *cigánit'* - lhát. Romské původní sloveso *lhát* je *te chochavel*



Vozar a Vozaraña
Foto HŠ

odgele, ta čhindíľa, pejľa tele.
Prikulinde les le bareha, thode les tel o
bar... A trine d'ivesenca avíľa o
andelis, odkulinda o bar, uštíľa o
Deloro upre, odgejľa andro ěebos.

Imar vaš oda he amen pašľuvas
trin d'ives, hoj či na ušt'aha. Sar jov
pašľolas. Rozumines? Jov pašľolas
trin d'ives. A pro trito d'ives uštíľa a
gejľa andro ěebos. Ta he amen, sar
meras, ta pašľuvas trin d'ives, hoj či
na ušt'aha a na džaha andro ěebos. Ta
vaš oda o Roma trin d'ives vartinen.

dolů. Zavalili ho kamenem, uložili ho
pod kámen... A za tři dny poté přišel
anděl, odvalil kámen, Ježíš vstal a vys-
toupil do nebe.

A proto i my teď tři dny ležíme,
jestli taky nevstaneme. Tak jako ležel
on. Rozumíš? On ležel tři dny. A na
třetí den vstal a šel do nebe. Tak i my,
když umřeme, tak tři dny ležíme, jestli
taky nevstaneme a nepůjdeme do
nebe. Proto také Romové tři dny bdí
u mrtvého.

Minek-i o šukár tejári, kana šúšo-j?

K čemu je pěkný talíř, když je prázdný?

Soski Dej, kacavi šej.

Jaká matka, taková dcera.

Na sako murš-i, ko kolopo phiravel.

Není každý chlap, kdo nosí klobouk.

I kirčima taj i puška mindík phanglimo-j.

Hospoda a puška znamená vždycky vězení.

Rastislav PIVOŇ

ZÁKON O POTULNÝCH CIGÁŇOCH Z ROKU 1927

Krátko po svojom znovuzvolení do funkcie prezidenta republiky uviedol Tomáš G. Masaryk svojim podpisom do platnosti zákon č. 117/1927 Zb. "O potulných cigáňoch"

V roku 1927 prerokúval parlament niekoľko dôležitých zákonov - chystala sa daňová a pozemková reforma, reforma štátnej správy, konali sa prezidentské a obecné voľby, pripravovali sa voľby parlamentné.

Napriek takému zaťaženiu sa parlament venoval aj vládnomu návrhu zákona o potulných cigáňoch. Potreba prijať taký zákon bola teda, zdá sa, naliehavá.

Sociálna situácia Rómov po skončení prvej svetovej vojny a následnom vzniku Československej republiky nebola závideniahodná.

Usadení Rómovia pracovali na stavbách, pri údržbe ciest, vypomáhali pri poľnohospodárskych prácach. Udržiavali si aj tradičné spôsoby obživy: hudba, kováčstvo, výroba tehál...

Kočovní Rómovia si privyrábali aj handlovaním s koňmi, čarovaním, veštením, kotlársnym remeslom, výrobou vrtákov. Osvojovali si aj ďalšie remeslá: sklenárstvo, hmčiarstvo, drotárstvo, brúsenie nožov, podomový obchod s drobným tovarom¹.

Ženy vypomáhali pri poľnohospodárskych prácach a - žobrali. Odmenou za ťažkú prácu bolo často len skromné jedlo. *(Babička mi rozprávala, že v tých časoch jedli len raz za dva-tri dni. Chodievala žobrať i pomáhať sedliackam pri pretrhávaní repy, nosení hnoja na vinohrad a iných poľnohospodárskych prácach. V dobe najväčších horúčav sediaci volili neúprosnú taktiku: Rómov najali do práce na poli. Na opačný koniec poľa umiestnili sud s vodou, chlieb a iné jedlo. Rómovia sa k tomu všetkému museli "prepracovať". Hnoj nosili vo veľkých plachtách do strmých kopcov vinohradu. Na túto prácu sa vraj nehodili ani kone (!), naša "baba" to robila za kus chleba, trocha zemiakov a múky. O štedrosti sedliackej odmeny len toľko - tri deti jej zomreli následkom chorôb z podvýživy.)*

Hlad a nedostatok iných možností prinútil Rómov, pravdaže, aj k drobným krádežiam, najčastejšie poľnohospodárskych plodín a hydiny.

Postupné zatváranie fabrík a rast nezamestnanosti zapríčinil pokles dopytu po výrobkoch cigánskych majstrov, na podomový obchod sa dali aj prepustení robotníci z fabrík a vojnoví invalidi. Rómovia aj naďalej zostávali najlacnejšími predavcami i robotníkmi ochotnými dať tovar alebo pracovať za trochu jedla, a boli tak pre ostatných prinajmenšom nežiadúcou konkurenciou.

Stavovské organizácie podomových obchodníkov a drobných živnostníkov preto adresovali sťažnosti na potulných Rómov na najvyššie miesta. Žiadali zákaz vykonávania živností, obchodovania, ba aj zákaz kočovania Rómom vôbec².

Vláda reagovala na sťažnosti oživovaním proticigánskych opatrení z čias monarchie, rozposlala výnos rakúskeho ministerstva vnútra zo 14. septembra 1888 všetkým županom³. Dôležitou úlohou bolo zabrániť vstupu cudzích Rómov na územie ČSR. *(Začiatkom decembra 1927 vypovedali rumunské úrady vyše 2.000 člennú skupinu Rómov do Maďarska, nakoľko boli maďarskými občanmi. Maďarské orgány sa ich zasa pokúsili poslať späť do Rumunska, v čom im bolo zabránené. Predpokladalo sa, že túto skupinu maďarskí policajti rozdelia na niekoľko menších a prepašujú ich do okolitých štátov. Ministerstvo vnútra ČSR preto upozornilo všetky zložky majúce na starosti pohraničné oblasti - vrátane policajných -, že je potrebné zabrániť vstupu cigánov na naše územie).*

Usadení Rómovia, podobne ako kočovníci, vzali každú prácu, ktorá bola naporúdzi za smiešnu odmenu, kvalitou odvedenej práce boli tvrdou konkurenciou živnostníkov, hlad ich často nútil ku krádežiam a drobným podvodom - najmä to si všímala aj "demokratická" tlač, nečudo, že protirómske nálady bujneli.

Do toho všetkého ešte vstúpilo odhalenie lúpežníckej bandy Šándora Filkeho a jeho nešťastné "priznanie sa" ku kanibalizmu. *(K vyšetrovaniu prípadu bol prizvaný dr. Stuchlík - psychiater, neskôr zakladateľ Ligy pre kultúrne pozdvihnutie Cigánov. Tá sa potom premenovala na Společnost pro výzkum a řešení cikánské otázky).*

Vyšetrovanie si všímali naši aj zahraniční novinári, viedli sa široké diskusie, jedno ale bolo isté - "s cigánmi je treba urobiť poriadok"⁴.

Tak sa stalo, že 8. júna 1927 prerokoval zákonodarný zbor ČSR vládny návrh zákona o potulných cigánoch. Proti zákonu sa obrátila opozícia. Poslanci sociálnodemokratickej strany rozumne argumentovali a poukazovali na nehumánnosť a nespravodlivosť takto postaveného zákona⁵.

Tradične za práva Rómov bojovala Komunistická strana Československa. Obvinila vládu z toho, že svojou politikou umocňuje izoláciu a biedu cigánskych obyvateľov, neurobila nič pre vzdelávanie detí, núti ich k zločinnosti z biedy a potom obviňuje a trestá. Komunisti poukazovali na politiku Sovietskeho zväzu voči Cigánom⁶.

Ani po diskusiách k zásadnejším zmenám v zákone neprišlo. Zákon bol prijatý a podpísaný prezidentom, ministerským predsedom a predsedom parlamentu 14. júla 1927.

Paragraf 1 zákona vymedzuje pojem "**potulný cigán**". Podľa jeho znenia sa za takýchto považujú *"... cikáni z miesta na miesto se toulající a jiní tuláci práce se štítící, kteří po cikánsku žijí, a to v obojím případě i tehdy, mají-li po část roku - hlavně v zimě - stálé bydliště"*. Takéto vytýčenie pojmu, najmä však spoločné poňatie kočujúcich Rómov a túlajúcich sa asociálov ostro napadol antropológ a pedagóg František Štampach⁷.

1) Horváthová, E.: *Cigáni na Slovensku*, Bratislava 1964

2) Horváthová, E.: c. d.

3) O výnose sa v tejto štúdii nechceme bližšie zmieňovať, jednoznačne však bola akýmsi vzorom pre zákon č. 117/1927.

4) Slovák, 10. marca 1927 č. 56 str. 5

5) Bližšie pozri Daniel Bartoloměj: *Dějiny Romů*, Olomouc 1994, str. 127 a ďalšie.

6) Vo vtedajšom Sovietskom zväze mali Rómovia postavenie národnostnej menšiny so všetkým, čo k tomu patrí: časopisy, školy, učebnice, knihy - to všetko v rodnom rómskom jazyku. Divadlo *Romen v Moskve* je jedinou pamiatkou na túto éru politiky Sovietskeho zväzu voči Rómom. V januári sme si pripomenuli 70. výročie jeho vzniku.

7) Štampach, František: *Dítě nad propastí*, Plzeň, 1933

Také ponímanie označil za kriminologické, nevedecké, ostro odporujúce najnovším výsledkom vedeckého bádania. Tvorcovia zákona ale urobili malý ústupok voči Rómom: týmto zákonom ich totiž úplne vyňali zo zákona o verejne nebezpečných zaháľáčoch z roku 1913. *"Zákon 117 nielen, že k nemu nepoukazuje, ale § 5 povoľuje potulku, bárs by bola aj záhalčivá, len keď nie je nebezpečná. V dôsledku toho nebude možné trestať prostú záhalčivú potulku osôb prácne schopných, odkázaných na činnosť zárobkovú, ktorú preto, že sa práce štítia, sa potulujú alebo ináče záhalčivý život vedú, jestliže sa vykážu kočovníckym listom, lebo ten ich k potulke, bez ohľadu na spôsob ich výživy oprávňuje."*

Ešte v tom istom roku bol novelizovaný aj zákon o verejne nebezpečných zaháľáčoch. Trest výkonu prác v pracovných kolóniách sa zvýšil na päť rokov a zriadili sa nové pracovné tábory. Zákon sa však beztak len málo uplatňoval v praxi, takže vyňatie potulných Rómov z jeho pôsobnosti možno chápať ako formálne gesto.

V paragrafoch 2 a 3 sa ukladá výkon súpisu a evidencie potulných cigánov. Podľa odhadov malo byť takto zaevidovaných 13 tisíc osôb: *"z toho niečo málo cez polovicu tvoria cigáni rodom"*.

Súpis sa začal v Čechách podľa presne rozvrhnutého časového harmonogramu po jednotlivých okresoch (policajných obvodoch) v čase od 1. júla 1928 do 30. novembra 1928.

Pokračoval v Sliezsku od 21. januára 1929 do 10. februára. Na Slovensku začal v Bratislave 11. februára 1929 a skončil na Orave 31. júla 1929. Dokončený bol na Podkarpatskej Rusi 15. augusta 1929.

Rómovia sa k súpisu mali dostaviť dobrovoľne v mieste výkonu súpisu, kde sa práve nachádzali. Do evidencie boli poňatí všetci kočujúci starší ako 14 rokov, mladší sa viedli v evidencii s osobami, s ktorými žili (rodičmi). Podľa § 3 mohli policajné orgány a četníci *"ke zjištění totožnosti prováděti u potulných cikánů kdykoli zjišťování anthropometrická, daktyloskopická i jiná"*. Išlo najmä o zistenie zvláštnych materských znamienok, jaziev, tetovania a pod.

V období uvedenom podľa rozpisu⁹ vykonávali četníci obchôdzky za účelom zaistenia túlavých cigánov. Pristihnutí boli zadržaní a predvedení na obecny úrad. Starosta obce určil miesto, kde sa majú zdržiavať až do výkonu súpisu. Maximálna doba takéhoto zadržania bola stanovená na 14 dní. Obec musela zaistiť, aby osoby dovtedy nemohli miesto opustiť - najčastejšie zadržaním koní a povozu.

Riaditelia väzníc mali za povinnosť nahlásiť počet potulných cigánov vo výkone trestu a umožniť policajným orgánom aj týchto poňať do súpisu priamo vo väzení.

Ministerstvo vnútra zriadilo "Ústredie pre evidenciu potulných cigánov"¹⁰.

Tento úrad bol vlastne akýmsi centrálnym archívom o kočujúcich Rómoch, ako na to ďalej v práci poukážeme.

Policajný orgán pri súpise vyhotovil jednu daktyloskopickú kartu v plnom rozsahu (všetky prsty), s najväčšou pozornosťou vyplnil rubriky legitimácie, zvlášť pozorne rubriku "vek u mužov" - boli obavy, že sa vyhýbajú vojenskej službe. Ak boli o veku pochybnosti, stanovil sa tento úradným odhadom.

Vyplnené legitimácie sa spolu s daktyloskopickou kartou zaslali Ústrediu do Prahy.

Tam všetko zapísali, na legitimáciu dali číslo, pod ktorým bude držiteľ evidovaný, a zaslali politickému úradu 1. stolice, v pôsobnosti ktorej boli legitimácie vyplňané. Tento legitimácie opatril vlastným číslom, pečatou a podpisom prednostu a zaslal príslušnej četníckej stanici. Tá ho vydá držiteľovi, ktorý ako potvrdenie o prevzatí otláčí na príslušné tlačivo ukazovák pravej ruky. Toto potvrdenie sa opäť zašle Ústrediu do Prahy. Išlo o pomerne zložitú procedúru, ku ktorej bolo nutné použiť špeciálne tlačivá, ktoré putovali medzi Ústredím a príslušnými úradmi. Faktom je, že osoby poňaté do súpisu boli povinné do 8 dní po jeho vykonaní dostaviť sa na prevzatie cigánskej legitimácie.

Cigánsku legitimáciu musel mať každý potulný cigáň starší ako 14 rokov a na vyzvanie sa ňou preukázať policajnému orgánu, četníkom či starostovi obce. Držiteľ legitimácie bol povinný do 8 dní nahlásiť akékoľvek zmeny v osobných dátach. Stratu legitimácie bolo nutné nahlásiť do 3 dní, vždy na najbližšom politickom úrade 1. stolice (štátnom policajnom úrade) alebo u starostu obce. Aj tieto okolnosti, ako aj vystavenie duplikátu a vykonané zmeny v cigánskych legitimáciách sa oznamovali Ústrediu.

Cigánska legitimácia mohla byť odňatá držiteľovi len v prípade, že sa dodatočne zistilo, že nejde o občana ČSR, alebo pobyt cudzozemskému cigánovi nebol predĺžený.

Do legitimácie sa okrem osobných dát vpisovali aj rozličné obmedzenia a tresty. Deti do 14 rokov boli evidované v legitimáciách osôb, s ktorými žili.

Kočovnícky list mohla dostať len osoba, ktorej už bola vydaná cigánska legitimácia, nemohol sa však nárokovať. Zákon nepredpisoval, za akých okolností sa list vydať môže, alebo naopak nemôže. Zákon ani nepredpisoval, ako sa majú drželia kočovníckych listov živiť. Nezakazoval ani "záhaľčivý spôsob života", len predpokladal možnosť vykonávania kočovních remesiel. Tu zákon nevyhovel požiadavkám stavovských organizácií drobných živnostníkov a podomových obchodníkov, pretože tí práve toto žiadali zakázať.

Žiadateľ o kočovnícky list bol povinný predložiť k nahliadnutiu cigánsku legitimáciu. Úrad z nej vyhotovil výpis a ihneď ju vrátil. O vydaní kočovníckeho listu upovedomil - ako inak - Ústredie. Povolenie sa vydávalo na dobu maximálne 1 roka a bolo možné požiadať o jeho predĺženie najneskôr 14 dní pred uplynutím platnosti dovtedajšieho listu. Predĺženie sa zapísalo do toho istého kočovníckeho listu. Ak sa ono nepovolilo, kočovnícky list sa odňal. O všetkom sa informovalo Ústredie pre evidenciu potulných cigánov.

Každý politický (štátny policajný) úrad, kde sa kočujúce osoby zdržovali, bol oprávnený meniť rozsah povolenia, resp. kočovnícky list odňať. V liste muselo byť uvedené, pre ktoré osoby platí, koľko a aké vozidlá a zvieratá smú mať so sebou. Kočovať a táboriť mohla na jednom mieste len jedna rodina. V liste mohol byť uvedený smer cesty, oblasť, kde je kočovanie povolené, alebo iné obmedzenia. Inak povolenie platilo pre celú republiku.

Povolenie na táborenie mohol udeľovať starosta obce. Vyžiadal si od kočovníkov cigánske legitimácie a kočovnícky list. Legitimácie po overení údajov ihneď vrátil, kočovnícky list zadržal po celú dobu táborenia.

8) Slovák, 9. júna 1927 č. 128, str. 5

9) uverejnený v Úředním listu republiky Československé č. 142 z 19. júna 1928

10) Sídliť na Karmelitskej ulici v Prahe III, v budove četníckych kasární.

Politické úrady II. stolice mohli určiť obce či miesta, kde bol vstup potulným cigáňom zakázaný (mohol ale určiť aj akékoľvek iné obmedzenia napr. zákaz používať hradskú apod.). Zákazy však na seba nenechali dlho čakať.

Vyhláškou bývalého župného úradu v Bratislave z 22. 6. 1928 bol vydaný zákaz prístupu navždy cigáňom do policajného obvodu Bratislavy, do všetkých miest, ktoré sú sídlami okresných úradov, do kúpeľných miest Piešťany a Smrdáky a ďalej do sv. Jura, Harmónie pri Modre, Šaštína, Mariánky a v dobe výročných jarmokov do všetkých miest, kde sa tieto budú konať.

Vyhláškou bývalého župného úradu v Turčianskom sv. Martine zo 17. marca 1928 sa zakazuje vstup do Trenč. Teplic, Trenč. Teplej, Trenčína, V. Štubne, Istebníka, Hanzlíkovej, Zlatoviec, Orav. Podzámku, do kúpeľov Slatina pri Beluši, Štubň. Teplic, Malej Viesky, Dolnej Štubne a do Kremnice.

Vyhláškou bývalého župného úradu v Lipt. sv. Mikuláši z 24. februára 1928 sa zakazuje prístup cigánov do Važca, Štubne, Mengušoviec, Lučivej, Štôle a do všetkých obcí ležiacich na území Tatier vôbec, ďalej do všetkých kúpeľných miest, do obce Demänová, do všetkých pohraničných oblastí a do Lipt. sv. Mikuláša, Ružomberka, Hrádku, St. Ľubovne, Kežmarku, Sp. Belej, Jakubovian, Sp. Novej Vsi, Levoče, Sp. Podhradia, Jelšavy a Rožňavy.

Úrad v Nitre vydal zákaz 25. februára 1928 vstupu do Topolčianok a Bratislava dodatočne zákaz vstupu do obce Hertník.

V Čechách bol zakázaný kočovným Rómom prístup do Brna, Luhačovic, do okresov Boskovice, Hodonín, Holešov, Hranice, Mikulov, Moravské Budějovice, Nový Jičín, Šumperk, Valašské Meziříčí, Vsetín a Znojmo. Neskôr boli vydané zákazy do Prahy, Mariánských Lázní, Kynžvartu a mnohých iných miest.

Starostovia i obce boli povinní spolupôsobiť okrem vydávania zákazov aj inak. Pri súpise zabezpečovali pomoc pri zisťovaní totožnosti, miestnosť pre výkon súpisu a boli povinní postarať sa o povozy a zvieratá kočujúcich osôb. O toto sa obec musela postarať aj vtedy, ak bol kočujúci pristihnutý pri prečine neoprávneného kočovania, a to až do doby skončenia trestného pokračovania. Ak nedošlo k odsúdeniu majiteľa, museli sa mu zvieratá i povoz vrátiť, inak sa mohli predať vo verejnej dražbe a utržené peniaze odovzdať majiteľovi. Ak bolo podozrenie, že sú kone kradnuté, bolo treba urobiť opatrenia, aby tieto boli vrátené pôvodnému majiteľovi.

Starostovia boli tiež povinní hlásiť politickému úradu I. stolice prípady, keď bolo nutné urobiť zdravotné alebo veterinárne opatrenia (§ 11) - o tom si však žiadnu bohumilú predstavu netreba robiť. Ďalej sa hlásili všetky prípady utáborenia, prenocovania, úmrtia, narodenia dieťaťa. Všetky hlásenia museli obsahovať aj osobné údaje so zreteľom na vek mužov. Údajne sa mohli veľmi ľahko vyhýbať vojenskej službe".

Podľa znenia § 12 bolo možné kočujúcim Rómom odňať vlastne ktorékoľvek dieťa bez bližšie určených dôvodov. O odňatí dieťaťa rozhodol na základe podnetu politického úradu okresný súd. Dieťa mohlo byť umiestnené do náhradnej rodiny alebo do príslušného ústavu. V prípade, že dieťa bude umiestnené v rodine, určí súd aj poručníka - vykonávateľa dozoru nad jeho riadnou výchovou. Zákon však v komentári ani neodporúča tieto deti zaraďovať do rodín, deti staršie ako 6 rokov už vôbec nie.

Pre deti potulných cigánov boli určené tieto výchovné zariadenia:

Na Slovensku:

- ústav Komenského v Košiciach (chlapci do 18 rokov)
- štátne detské domovy v Košiciach, Rimavskej Sobote a Mukačeve (chlapci a dievčatá od 6 do 14 rokov)
- štátny sirotinec v Slovenskej Ľupči (chlapci a dievčatá od 6 do 14 rokov)

V Čechách:

- zemská vychovatelna v Králikách (chlapci od 6 do 14 rokov)
- zemská vychovatelna v Opatovicích (chlapci od 14 do 18 rokov)
- zemská vychovatelna v Kostomlatech (dievčatá od 6 do 18 rokov)

Na Morave:

- zemská vychovatelna v Uherském Hradišti (chlapci od 6 do 14 rokov)
- zemská vychovatelna v Boskovicích (dievčatá od 6 do 15 rokov - Češky)
- zemská vychovatelna v Mohelnici (dievčatá od 6 do 18 rokov - Nemky)

Ďalšími zariadeniami boli:

- zemská polepšovna v Novém Jičíně (chlapci a dievčatá od 14 do 18 rokov)
- ústavy České komisie pro pečlivost o mládež v Dobřichovicích (chlapci od 6 do 18 rokov), v Jilemnici (dievčatá od 6 do 14 rokov) a v Ledcích-Šternberku (chlapci od 14 do 18 rokov)¹²

Deti potulných Rómov mohli byť umiestnené v inom ústave alebo podobnom zariadení len so súhlasom správy ústavu a politického úradu I. stolice.

Aj zákon č. 117/1927 Zb. musel byť aplikovateľný. Pokiaľ priestupok nebol iným zákonom prísnejšie trestaný, trestali sa porušenia zákazov a nariadení tohto zákona väzením na dobu jedného mesiaca, priestupky proti § 6 na dobu 3 mesiacov.

Paragraf 6 zakazuje kočujúcim osobám prechovávanie akýchkoľvek zbraní, streliva, munície a výbušných látok. Stále bolo po vojne medzi ľuďmi množstvo zbraní, ktoré nechceli napriek mnohým výzvam odovzdať. Preto zbrojný preukaz bolo len veľmi ťažké získať. Mohol ho vlastne dostať len ten občan ČSR, ktorý preukázal, že sa dlhší čas nachádza na miestach, kde by mu v prípade ohrozenia nemohli v krátkej dobe prísť na pomoc četníci.

Namiesto záveru

Vo vtedajšej demokratickej Československej republike bol zákon č. 117/1927 Zb. "O potulných cigánoch" najdiskriminujúcejším zákonom vôbec.

Obmedzoval slobodu pohybu, policajtom dával zvýšené právomoci (prakticky neobmedzené), zásahy vo veciach kočovania, ale aj majetku mohol vykonávať

11) Vládne nariadenie č. 141/1927 z 15. septembra 1927 ukladá, že kočujúce osoby a osoby bez stáleho bydliska sú povinné dostaviť sa k odvodu na obecny úrad alebo k notárovi tam, kde sa zdržiavajú 15. októbra roku, kedy im vznikla odvodová povinnosť.

12) Podľa zákona č. 447/1919 sa plnoletosť získala v 21. roku veku. Dovtedy to bol 24. rok veku.

prakticky ktorýkoľvek úradník alebo obecný sluha, právomoc odnímať deti bola neobmedzená (našťastie nie často využívaná, pretože náklady spojené s odňatím a výchovou dieťaťa hradil štát, ako aj väčšinu ostatných nákladov spojených s vykonaním zákona).

Objektívne musíme uznať, že snáď bolo potrebné mať pod kontrolou aj túto časť obyvateľstva (zákon ukladal vykonávať zdravotné a veterinárne opatrenia), bolo určite potrebné vedieť, kde a ako sa určitá skupina občanov štátu pohybuje (prežívali aj obavy z možného pokusu o politický prevrat, takmer každý cudzinec - najmä hovoriaci nemecky alebo maďarsky - bol sledovaný). Zákon však v tomto poňatí ospravedlniť nemožno. Jednak k zdravotným alebo veterinárnym prehliadkam vo väčšom meradle nikdy nedošlo, a že by sa práve Rómovia pokúšali o politický prevrat, je úplne vylúčené.

Legalizácia "záhaľčivej potulky" hovorila viac v prospech nerómskych asociácií než Rómov, ktorí pri kočovaní vždy vykonávali remeslá či zabávali ľudí.

Predovšetkým významové splynutie pojmov "cigán" a "tulák-asociál" podáva pravdivý obraz o pohľade majority na Rómov v prvej republike. Na jednej strane mali možnosť prihlásiť sa slobodne ku svojej národnosti (samozrejme "cigánskej"), na strane druhej tým v intenciách zákona prehlásili, že sú asociálnymi živlami. Nijako inak preto nemožno chápať možnosť prihlásiť sa ku svojej národnosti, len ako pretváрку a masku pred okolitým demokratickým svetom.

Navyše ani kočovnícke listy vydané na základe zákona nedávali kočovým Rómom žiadnu istotu. Mohli byť kedykoľvek zmenené, obmedzené, odňaté alebo vyhlásené za neplatné. Nemálo bolo vydaných príkazov, aby Cigáni boli z miesta táborovania vyhnaní bez ohľadu na dokumenty, ktorými sa preukazujú. S takými prípadmi zákon nepočítal, preto proti takému rozhodnutiu nebola možnosť odvolať sa (hoci je málo pravdepodobné, že by to Rómovia urobili).

Celkom bolo vydaných 36.969 cigánskych legitimácií a asi 7.000 kočovníckych listov. Je zrejmé, že mnohé kočujúce skupiny sa súpisom vyhli.

De facto zákon prestal platiť prijatím ešte tvrdších opatrení počas 2. svetovej vojny.

De iure bol zákon zrušený 12. 7. 1950 uznesením vlády ČSR č. 88/1950 Zb.

Autor článku ďakuje nadácii InfoRoma, Bc. Ingrid Repovej, Mgr. Valentine Petruš a PhDr. Kláre Orgovánovej, splnomocnenkyni vlády SR pre riešenie problémov rómskej menšiny, za nezištnú morálnu a materiálnu pomoc, ktorú mu pri vypracúvaní článku poskytli.

Pojem "cigán" používame v dobovom kontexte, aby sme tak poukázali na skutočné postavenie Rómov v ČSR v období rokov 1918-1938.

Literatúra

- Daniel, B.: Dějiny Romů, Olomouc 1994
- Horváthová, E.: Cigáni na Slovensku, Bratislava 1964
- Nečas, C.: Historický kalendář, Olomouc 1997
- Pavlásek, J.: Sbierka právnych predpisov, Bratislava 1929

Pramene

Noviny úradné, ročníky 1927, 1928, 1929
Obežník Ministerstva vnútra z 15. mája 1928 č. 21.844/28-5
Obežník Ministerstva vnútra z 3. augusta 1928 č. 42.763/28-5
Slovák, 9. jún 1927 č. 128
Slovák, 22. jún 1927 č. 138
Ústava ČSR, Praha 1930
Výnos Ministerstva vnútra z 15. júna 1928 č. 25. 452/28-5
Výzva Ministerstva vnútra z 23. decembra 1927 č.82126/27-5
Vládne nariadenie č. 141 z 15. septembra 1927
Znenie zákona 117/1927 Zb.

O Dejl das, o Dejl las.

Bůh dal, Bůh vzal.

Palaj vorba pinžáres manušes.

Podle řeči poznáš člověka.

Lášo manuš vi po šimavo jeho ávri trajij.

Schopný člověk se udrží i na kluzkém ledě.

But vorbi, but čorrímo.

Mnoho řečí, mnoho zloby.

Analýzu zákona č. 117/1927 Sb. o potulných Cikánech přináší i následující stať uveřejněná v japonštině. Má název **Zákonná kontrola Romů v Československu v meziválečném období** a vyšla v *Journal of the Language and Culture* (Faculty of Languages and Culture, Tohoku University, Sendai, Vol. 14/2000, s. 157-168).

Její autorkou je japonská historička **Sato Yukino**, která mimo jiné studovala v Praze, ovládá češtinu a zaujala ji novodobá historie Romů v bývalé ČSR.

戦間期チェコスロヴァキアにおける ロマ¹⁾に対する法的規制

佐藤 雪野

1. はじめに

体制転換以後のチェコスロヴァキア、更に分離独立後のチェコ共和国において、ロマ問題は大きな社会問題となっている。ロマは、スキンヘッドと呼ばれる人種差別主義的な極右グループの襲撃的という被害者でありながら、社会に融合できない犯罪者集団・迷惑集団とみなされている。

第二次世界大戦後、チェコスロヴァキア社会主義政府が、ロマの放浪者としての生活習慣を奪う形で定住化を促進したことに無理があり、現在のロマ問題を生み出したということが一般的に指摘されるが、これは現在のすべての悪の根源を社会主義政府の施策に求める一連の考えの1つに過ぎないのではないか。それでは、チェコの人々が民主主義の時代として誇りに思っている第一共和国はロマに対してどのような施策をとっていたのだろうか。

本稿では、以上のような問題意識から、第一共和国期のロマ関連法について検討を行い、戦間期のチェコスロヴァキアにおける対ロマ施策の問題点を明らかにする。

2. 放浪するジプシーに関する法²⁾

さて、戦間期のロマについて法的に規定していたのは、1927年7月

(1) 157

Stať je opatřena německým shrnutím, které zde v překladu uvádíme:

Zákon o potulných Cikánech z července 1927 byl výjimečný tím, že se přičil ústavě z roku 1920, která zaručovala ochranu menšin. Tehdejší vláda ovšem Romy za menšinu nepovažovala.

Konflikty mezi Romy a Neromy přiměly vládu k tomu, aby přijala zákon, který měl odstranit četné stížnosti na Romy ze strany Neromů a vyřešit "cikánský problém".

Zákon měl dostat potulné Romy pod přísnou kontrolu, a tím je nepřímou nutil, aby se usadili. Řešení "cikánského problému" toto opatření ovšem nepřineslo. Přesto se o řešení "cikánského problému" tím, že kočovné Romy usadí, pokusila i socialistická vláda po 2. světové válce. Ale ani její metody neuspěly.

VÝPOVĚDI ROMŮ O NÁSILNÝCH HYGIENICKÝCH OPATŘENÍCH ZA TOTALITY V MAĎARSKU

Ukázky z výpovědí pocházejí z již třetí připravované knihy autorského kolektivu pod vedením Petera Bernatha a Laury Polyakové, pracovníků maďarské organizace Roma Press Center.

Násilná hygienická opatření prováděná na maďarských Romech v letech 1940 - 1985 patří k jednomu z nejostudnějších praktik bývalého režimu v Maďarsku. V uvedených letech jimi prošlo celých 50% romského obyvatelstva.

Bezprostředně po holocaustu, který si jen v Maďarsku vyžádal desítky tisíc obětí, deklarovala komunistická vláda velice vehementně "stejná práva a povinnosti pro každého". Přesto jen několik málo let poté začala za špatné hygienické podmínky postihovat pouze příslušníky romského etnika a jen velmi zřídka ve stejné osadě žijící Maďary.

Ještě dvacet let po vyhlášení velkolepého programu, jehož cílem byla mimo jiné i likvidace romských osad a jejich nahrazení státními byty, se dvě třetiny romských rodin nacházely ve svých původních bydlištích bez kanalizace a elektřiny, na mnoha místech dokonce bez pitné vody. Ve snaze zakrýt svůj organizační neúspěch vláda dynamizovala a institucionalizovala předsudky, podle nichž jsou Romové "špinaví" a nedodržují hygienu. Důvodem tohoto nedostatku hygienických návyků je pak jejich "mentální zaostalost", "cikánský způsob života", a "ustálená tradice". Na mnoha místech nebyly hygienické zásahy ničím jiným než dokazováním vlastní moci: ženy svlečené donaha před očima mužů, vyholený pruh vlasů, hnání Romů přes celou vesnici apod.

Komunistický aparát záhy přišel na to, že nelze dosáhnout jakýchkoli výsledků bez součinnosti někoho z řad Romů. S nemalými obtížemi byl tedy každé osadě vybrán romský hygienický dozorce, který se účastnil kontrol i provádění vlastního zásahu. V roce 1958 bylo takovýchto dozorců 383.

V roce 1955 vydalo ministerstvo zdravotnictví příkaz kontrolovat osady dvakrát týdně a v případě potřeby provést celkovou dezinfekci. Ve větších osadách a městech byly za tímto účelem postaveny speciální místnosti, do menších zajížděl jeden či dva "mycí vozy".

Za průběh akcí odpovídala většinou policie, nejednou však byl zásah proveden za přítomnosti vojska či aktivní spolupráce členů obecní rady.

Celá akce začínala obvykle ráno za úsvitu a trvala půl dne, někdy i déle. V roce 1985 trvala hygienická očista 129 Romů z pešťské župy celé čtyři dny.

K dezinfekci se používalo několika různých prostředků. Velká pozornost se věnovala zavšivenosti, již se přičítaly tyfové epidemie. K poměrně neškodnému likvidování vši bylo používáno dvouprocentní krezolové mýdlo, do jehož roztoku se

na 15 minut ponořilo celé tělo. Mnohem nebezpečnější však bylo velmi časté používání DDT, insekticidu vynalezeného ve Spojených státech k čistě zemědělským účelům. V roce 1968 bylo používání DDT zakázáno (podle Mezinárodního koncilu pro výzkum rakoviny má DDT karcinogenní účinky), přesto však zůstal nejpoužívanějším prostředkem hygienických zásahů.

Přestože hlavním proklamovaným cílem likvidace osad a stěhování jejich obyvatel do státních bytů měla být "pomoc cikánským spoluobčanům", v praxi byli odstraňováni v první řadě romské osady nacházející se v turistických oblastech nebo poblíž hlavních komunikací.

Zdravotnické orgány bez výjimky tvrdily, že "zanedbané hygienické podmínky cikánských osad jsou zdrojem nákaz, které ohrožují nejen je samotné, ale i zdravé okolního obyvatelstva." Za jeden z důvodů předpokládaného šíření nákazy považovaly mimo jiné i "módu dlouhých vlasů".

Oficiální moc, která na jedné straně uznávala, že podmínky v osadách nemohou vyhovovat hygienickým normám, svými necitlivými zásahy a neúčinnými opatřeními Romy v osadách deptala a systematicky jim vtlučkala do hlavy, že zodpovědnost za stav věcí nesou oni.

Plán likvidace osad, který byl v 50. letech prvním a nejdůležitějším cílem politiky "řešení cikánské zaostalosti", zůstal dodnes neuskutečněn. Důvodem byl jednak zarputilý odpor neromského obyvatelstva, které odmítalo a stále odmítá sdílet s "cikány" jedno území, jednak "cikánská politika" orgánů místní samosprávy.

V procesu postupné liberalizace režimu byla hygienická opatření mezi romským obyvatelstvem zrušena a násilné zásahy zastaveny. Jako jediná forma kontroly se zachovaly pravidelné školní prohlídky vlasů za účelem prevence množení vši.

Následující výpovědi jsou svědectvím násilných akcí v Monoru, kde byla "hygienická opatření" prováděna až do roku 1964, a to nejčastěji v nemocnici pro infekční choroby přebudované z bývalé márnice, někdy i na veřejných prostranstvích. V červenci 1964 Romové celé akci zabránili.

50. léta

Paní Kissová

Tady v cikánské osadě byly ještě chatrče. Dům byl čistý zvenčí i zevnitř, natíraly se podlahy, malovaly stěny, ale bylo hodně vši. Nás nestříhali, protože jsme v hlavě nikdy vši neměli. (...)

No, jezdil ten Cs., vedoucí nemocnice a ještě jedna ženská, jezdili autem. Kontrolovali, jestli máme ve vlasech vši. Ostříhali nás. (...)

Byla tu jedna holka, Ilonka, zrovna se chudinka vdávala. Tu taky ostříhali dohola. Její babička jí z těch jejích vlasů udělala takovou paruku. Spletla ustřížené vlasy a ty jí nasadili na hlavu. Nakonec tu svatbu udělali takhle. Pravda je, že Cikány ponižovali. Ani cikánský starosta se neozval, i on měl nahnáno. I když někdo vši neměl, stejně ho ostříhali, když na něj měli zlost. A z ženskéjch všechny, co se s nima nevyspaly. Nebo když někdo mluvil cikánsky. To bylo vždycky: "Jen počkej, však já s tebou vyjebu!" Každýho, na koho se Cs. rozzlobil, ostříhal. I vousy mužským oholili. Taková to byla ostuda! (...)

István Kolompár

V době hygienických zásahů byl jedním z uličních důvěrníků a člen zastupitelstva. Nějaký čas dohlížel i na pořádek při koupáních.

V celé osadě byla jen jediná studna - vedle tety Csányiové, která byla Maďarka. Dobrých dvě stě metrů. A ještě tam byly, řeknu to otevřeně, dva záchody. A pak přišel ten režim, kdy jsme dostali pracovní příležitost, a tehdy se každý pustil do práce. A dostali jsme byty. (...)

Z vojny jsem se vrátil s vyznamenáním, protože jsem v Győru zachránil jednu ženu s děckem. Byla povodeň, z Ercse nás odveleli v noci, zachraňovali jsme lidi v zaplavených ulicích na záchranných člunech. Jak tak jdu, slyším volat ženský hlas: "Pomoc, pomoc!"

'Kamaráde,' říkám, 'zaber doprava!' Holínkou jsem rozbil okno, do obličeje se mi zabodl střep, krev mi tekla po šatech sovětské výroby. Vešel jsem a koukám, že nějaká žena začala rodit.

"Ach, pane hrdino, zachraňte mi život, mám tu děťátko u nohou!"

Koukám, nic takového jsem v životě neviděl! Měla to miminko mezi nohama. Byl bych ho býval sebral, ale byla tam pupeční šňůra. A jen si to představte, otevřel jsem skříň - šlo to ztuha - vyndal jsem dvě prostěradla, svázel je křížem na uzel, sáhl jsem pod ní a vyzdvihl jsem ji do člunu.

'Kamaráde,' říkám si, 'dávej pozor, zachraňujeme dva životy!'

Když jsme se dostali na břeh, přišly ženské z Červeného kříže a hned ji ošetřily. Já jsem dostal takovou injekci do žíly, protože jsem se nervově zhroutil. Pak mi ta ženská řekla, abych jí řekl své jméno, protože její manžel, nějaký Kovács, je vedoucí plynáren.

A taky že ten Kovács potom přišel a ptal se, kdo to byl, kdo mu zachránil manželku. Povídali: "Tamhle ten malý snědý vojáček, co sedí na lavici." Dostal jsem od něj osm set forintů za odměnu. Tenkrát... A dva-tři týdny nato přišel do Ercse telegram, že mám jít na křtiny. Dítě dostalo jméno István - po mě. Byli jsme tam na křtinách tři dny. (...)

Když jsem se vrátil z vojny, zvolili mě uličním důvěrníkem a vůbec vším, i členem zastupitelstva. Byl jsem taky členem Koordinační rady pro záležitosti Cikánů. Dostal jsem do rukou moc. Ne že bych jako poroučel nebo tak něco, to ne, ale hezky jsem poprosil lidi, aby nás pár šlo pěkně poklidit dvůr. Od Rady jsme dostali trakař, odvozili jsme to do kontejneru a následující den jich zase pár uklidilo záchody.

A na koupání se pamatujete?

Popadli je a ostříhali.

A kdy to bylo poprvé?

Někdy kolem roku pětapadesát. Den předtím přišli a řekli mi: "Pišto, zítra přijdeme, nikomu o tom neříkejte." Druhý den za svítání překvapili osadu, že to ještě nikdy nikdo neviděl. Hodně policajtů přišlo ožralých. Odvezli Cikány na infekční a tam

je ostříhali nahoře i dole. Dali jim mýdlo, aby se umyli, nějakým chemickým přípravkem jim potentovali šaty, oni se pak oblékli a šlus. (...)

Nebylo nic platné, že jsem tam byl já, sám jsem si nemohl vyskakovat. Byl jsem holt jen uliční důvěrník. A co já, ani cikánský vajda se neodvážil hlesnout! Ten jim ještě pomáhal.

Mým úkolem bylo dohlížet na pořádek.

"Nic se neděje, nebude problém," říkal jsem lidem. "Můžete zůstat v klidu. Dělají, co musí."

Měl jsem dávat pozor, aby nedocházelo ke rvačkám. Lidi se různě ozývali: "Nech mou manželku na pokoji!" "Neubližuj mému vnukovi!" A tak podobně.

Jasně že se ozývali, já bych svou rodinu taky nedal! Ale stalo se taky, že se Cikáni sjednotili proti policajtům. Když policajt na někoho ukázal, že ho nechá ostříhat, pěkně ho chytli, dali mu co proto a bylo.

Někdy kolem osmapadesátýho roku jsem se taky popral se jedním policajtem. Tenhle policajt - nechci říkat jeho jméno - vždycky přišel do osady nadrátovanéj a mlátil lidi hlava nehlava. Tehdy byl taky ožralý jak zákon káže a začal bít jednoho souseda. Byl to taky kotlář, od časného rána pracoval na dvoře. Já jsem zrovna zametal před záchodkama a uviděl jsem, jak kamaráda praštil pěstí do obličeje, až mu krev stříkala z nosu i z pusy. Nato se mě policajt ptá, co dělám.

"Svou práci," povídám. A to už příběh, s pendrekem, a býval by mě taky praštil, jenže můj pes mu ho vytrhl z ruky, takže to chlap ode mě schytl první. Vběhl jsem do domu, on za mnou a vytáh na mě pistoli! Vykopl jsem mu ji ale z ruky, věděl jsem, že není nabitá. Natáhl jsem kohoutek a povídám: "No tak se ukaž!"

Pak přišel jeho kamarád policajt, říkám mu: "Představ si, co udělal! Jednoho praštil pendrekem do obličeje a na mě vytáh dokonce pistoli!"

Policajt mi řekl, abych mu dal pistoli zpátky.

"Nedám," povídám, "však já vím, kde ji mám odevzdat!"

A odevzdal jsem ji na stranickém sekretariátě. Za týden policajt skončil.

Jak je možné, že jste z toho neměl potíže?

Neměl. Já jsem skončil službu s vyznamenáním. Byl jsem svobodník. Já jsem měl stejná práva, jako kdokoliv jiný.

Paní Nagyová

Jen co nám vyrostly vlasy, už tu byli. Sesbírali Cikány a odvezli je do nemocnice. Ostříhali a oholili nás úplně všude. Chlapi se báli do práce, styděli se. Ženy si zase uvazovaly šátky. Když měla ženská šátek stažený do čela, věděli, že už je ostříhaná. Lidi řvali hanbou. Žádné vši nebyly, dělali to ze vzteku. Přišla jich spousta - vrchní hygienický dozorce a uliční důvěrník jim pomáhal. Policajti obstoupili osadu, cikáni si museli svázat šaty do uzlíčku, dát si je na záda a jít. Hnali nás pěšky jako stádo volů. Jako když deportovali Židy. A sedláci to celé pozorovali.

Ženy měly dlouhé vlasy a bylo jedno, jestli v nich jsou nebo nejsou vši, ostříhali každého, oholili zespoda i seshora, dokonce i obočí. Byli jsme úplně k smíchu, neodvažovali jsme se jeden na druhého podívat.

Teta Mari

Někdy přišli jednou, jindy dvakrát za rok. V osadě byli dva soudci, jeden pro maďarské, jeden pro olašské Romy. Je možné, že ti to věděli, ale nic nám neřekli. Ve tři ráno obklíčili policajti osadu. Zabrali celou ulici až ke hřbitovu. Nikdo nemohl odejít. Spousta lidí by bývala šla pracovat, ale přivedli je zpátky, aby je taky odvedli do té márnice nebo kam. (...)

Shromáždili lidi a vedli je do nemocnice. Polštáře, peřiny a šaty jsme si museli svázat do rance, později je dezinfikovali. Samozřejmě se našly i vši, ty prostě byly, ale když měl někdo povlečení jako z cukru, stejně mu ho tam hodili. Potom se s ním už nedalo nic dělat, protože smrdělo jako mokrý pes. (...)

Možná se na nás zlobili, co já vím. Myslím, že to dělali proto, aby nás zesměšnili. V ulici bydleli i Maďaři, ale odvedli jenom cikány. Policajti nás nevedli zadem přes hřbitov, ale předem kolem vesnice, aby nás všichni viděli. Někteří nás litovali, ale někdo se smál. Řehtali se.

Kontrolu vši měl na starost jeden mrzák, Cs., chybělo mu půl nohy. Vedle něj stál vždycky policajt K., abychom neutekli. Když se Cs. líbila nějaká cikánka a nevyspala se s ním, nechal ji ostříhat dohola. Já jsem vešla ještě s jednou mladou ženou. Řekli nám, abychom se posadily. Měla jsem vážně nádherné dlouhé vlasy, zapletené. Cs. se mi dlouze díval na hlavu. Ten policajt tam ale pořád stál. Strašně, strašně jsem ho prosila, aby mi vlasy nestříhal, abych nebyla pro ostudu, dokonce jsem mu začala líbat ruku.

"No dobře," povídá četník: Neostříhají mě, ale od toho holiče, nebo co to vlastně bylo, musím vyjít tak, aby nepoznali, že mi vlasy zůstaly. Musela jsem si je stočit a musela jsem utéct tak, aby druzí nepoznali, že mně i té druhé ženě vlasy zůstaly. Ale byl to nestoudnej chlap, i tenhle K.! Kdo mu nedal, tomu nechal ostříhat vlasy. Takhle si vzal moji švagrovou. Božínku, takhle ji odvedl, na mou duši. Odvezl si jí do Csévru, tam byla velká výkrmna, kde byly zdechlíny. Posadil ji na motorku, odvezl, vyřídil to a pak ji pustil domů. Cikáni takovýmhle nadávali do kurev. A já mu musela líbat ruku, aby mě nenechal ostříhat.

György Raffael

Nikdo takové vyšetření nečekal. Hodně lidí se schovalo, někoho museli vytáhnout zpod postele. Pověřili pár silných cikánů, aby jim přinesli pití. Oni říkali Kojálosům, koho už prohlídli a koho ještě ne. Takže záleželo na nich, jestli nás oholí, nebo ne. Cikáni je neměli rádi, ale nesměli se ozvat, protože jich bylo 7 - 8 sourozenců. Jména neřeknu, nechci mít problémy.

Paní Nagyová

Po posledním zásahu šli na stranické ministerstvo. Vešli tam a ptali se, proč se tohle děje. Byla tu jedna Židovka, paní Kalucová, můj manžel a ještě pár cikánů.

Utekli, šli na ministerstvo a řekli jim, co dělali s monorskými cikány. Ve straně o tom nic nevěděli. Ten den se Romové vyzbrojili kosami a motykami a vyhnali policajty, že už bylo ostudy dost. Už se nevrátili.

Imre Gyulás

Tehdy byla osada rozdělená na dvě části. V jedné bydleli muzikanti, ve druhé olašští cikáni. Ale když přišli, že nás nechají vykoupat, všichni se spojili. Nikdy na to nezapomenu. V létě roku '64 nás za svítání obklíčili policajti. V té době tu bydlelo zhruba 800 - 1 000 cikánů. Tihle už nebyli vystrašení, nedovolili, aby je násilně dezinfikovali jako v padesátých letech. Četníci a úřední lékař jim přikázali, aby se šli koupat, jenže nikdo nešel. Dokonce nabízeli dětem peníze, aby se šly koupat, ale ani ty nešly. I mě nabídli pět forintů, stejně jsem nešel. Věděli jsme, co se předtím dělo s našimi rodiči, jak je odvedli na hřbitov a co tam s nimi dělali. Nejdřív nevyhrožovali, prostě se jen nešli koupat. Jiní se zas neodvažovali vstoupit na prostranství, stáli na začátku ulice. Báli se jít dál. My mladí jsme křičeli, starší se chopili motyk a kos. Rozčilovali se, že žádné vši nemají, a stejně je chtějí koupat. Nadarmo tam bylo dvacet policajtů a aspoň pět doktorů, proti tolika Romům se neodvážili vystoupit. (...)

Byli tu celé dopoledne, čekali, až Romové nastoupí do toho autobusu. Občas hulákali, pak zas chvilu ne. Někdy kolem druhé - třetí hodiny je to nakonec začalo nudit, šli pryč. Nemohli nic dělat.

Helena Fridmannová

Paní Fridmannová prošla koncentračním táborem v Osvětimi. Dnes je jí 82 let, v době násilných hygienických zásahů žila v monorské cikánské osadě se svým mužem.

Za svítání obklíčili policajti osadu. Stáli s auty na konci ulice, aby nemohl nikdo utéct. Chtěli mi ostríhat vlasy. V sousední ulici bydlel Maďar Marci, uzenář. Viděl, co se tam děje, a šel tam. Povídá jim: "Vždyť tohle je Židovka, co od ní chcete?"

Řekli mu: "Ale bydlí mezi cikány, to je ostuda!"

Pohádala jsem se s nimi tolik, že mě nakonec pustili. Doběhli jsme ještě s několika muži na konec ulice a odtamtud jsme okamžitě jeli do Budapešti. Vešli jsme tam, kde se zabývají záležitostmi deportovaných Židů, ukázala jsem jim průkaz a všechno jsme jim vypověděli. Začali naříkat. Povídám jim: "Neplačte, prosím vás, a rychle pojdte!"

Okamžitě naskočili do taxíku, aby tomu zabránili. Předtím ještě zatelefonovali do Monoru.

Romové už se vyzbrojili kosami a sekýrami a nepustili policajty do osady. Jela jsem domů vlakem, když jsem dorazila domů, bylo už odpoledne. Četníci už odešli domů. Od židovské organizace dostali příkaz, aby toho nechali. Od té doby už se tam neukázali.

Paní Kissová

Potom, tak v osmdesátých letech, postavili plot kolem dvora a tam se chodili cikáni koupat. Zavedli tam vodu, byla v ní dezinfekce. Nevím od koho ji dostávali, snad od zdravotního úřadu. Tam chodili cikáni.

Z maďarštiny přeložila Adéla Gálová

*Šukár romňi šoha naj láši.
Hezká žena není nikdy dobrá.*

*Na sako kamel o čačimo.
Ne každý má rád pravdu.*

*O Dejl sa dikhel.
Bůh všechno vidí.*

*Sako žanel pesko čačimo.
Každý ví svou pravdu.*

Meret BRANDNEROVÁ

DĚTI SILNICE

(NĚKOLIK POZNÁMEK KE ŠVÝCARSKÉ "CIKÁNSKÉ POLITICE")

Podnětem pro tento příspěvek je nedávno zveřejněná zpráva o tzv. cikánské politice ve Švýcarsku během 2. světové války. Vznikla na základě rozsáhlého výzkumu, jehož cílem bylo zmapovat švýcarskou uprchlickou politiku té doby. Tímto výzkumem pověřil švýcarský parlament nezávislou komisi expertů pod vedením švýcarského historika Jean-Françoise Bergiera. Ze zprávy je patrné, jaké postoje zaujímal švýcarský stát vůči Sintům a Romům, stejně tak jako vůči relativně velké menšině Jenišů.

Zpráva se ovšem netýká jenom 2. světové války. Jejím těžištěm byla otázka, zda byla v době pronásledování nacistickým režimem poskytnuta švýcarským státem ochrana Romům, Sintům a jiným kočovníkům, kteří se dostali až k švýcarským hranicím, a v případě, že nikoli, jakými prostředky a s jakým odůvodněním byli vykázáni.

Ze zprávy vyplývá, že pro příslušníky těchto menšin nemusela být za války zaváděna žádná zvláštní opatření, jelikož již po celá minulá desetiletí platily velmi restriktivní zákony, které zabraňovaly nešvýcarským Romům, Sintům a Jenišům vstupu do země. Avšak ani "Cikáni" s platnými švýcarskými doklady nemohli příliš počítat s ochranou svého státu. Stali se pouze "horkou bramborou", kterou si politici a diplomaté Švýcarska a sousedních států přehazovali.

Romové, Sintové a Jenišové byli ve Švýcarsku od 19. století označeni za společensky méněcennou skupinu a na základě toho diskriminováni. Švýcarsko patřilo podle zprávy na počátku 20. století k prvním státům, které - z důvodů omezení kriminality - zákonem upravily volnost pohybu kočovníků a pokusily se je usadit.

Ve svém exkursu poukazuje zpráva také na projekt "Děti silnice", který dokumentuje státní politiku vůči kočovníkům dávno před válkou.

Švýcarští Jenišové podle současného stavu poznání

Pokud jde o rekonstrukci historie Romů, Sintů a kočovníků na švýcarském území, je tato práce prvním krokem k nápravě historických křivd, neboť ještě v 70. letech byli v Evropě považováni za zapomenuté oběti nacistického pronásledování.

Jedno z prvních svědectví o kultuře Jenišů z vnitřní perspektivy jsou díla Alberta Mindera (1879 - 1965)², jehož básně z 20. let představují jakousi protiváhu k "vědecké" diskusi o Jeniších té doby. Jeho básně se však nedostaly do širšího povědomí. Část ústně tradované kultury Jenišů byla zpřístupněna veřejnosti též prostřednictvím spisů Sergia Golowina³. Zainteresované veřejnosti pak posloužily různé výstavy, dokumenty a informace v médiích.

Na počátku 70. let byly - stejně tak jako v jiných evropských zemích - zakládány různé romské organizace, které napomohly emancipaci Romů, Sintů a Jenišů. Tento vstup romských sdružení do veřejného života a jejich profesionalizace přispěl ke změně postojů obyvatelstva, což se odráží i v politických debatách a ve výzkumech.

Švýcarští Jenišové, kteří jsou od roku 1975 zastoupeni ve sdružení "Radgenossenschaft der Landstrasse", jsou rovněž členem Romani Union.

Přehled historie a kultury Jenišů

Možná není obecně známo, že ve Švýcarsku žije 35.000 Jenišů⁴ - lidí s vlastním jazykem, kulturou a historií. Svůj "domov" mají hlavně v jižním Německu, ve Švýcarsku, v Rakousku a ve Francii a jejich celkový počet se odhaduje na několik stovek tisíc.

"Bílí Cikáni", jak Jeníše nazývá vídeňský básník H. C. Artmann, byli na základě svého způsobu života a svých kontaktů s jinými skupinami obyvatelstva žijícími na okraji společnosti řazeni k Sintům a Romům. Z etnického hlediska k nim však nepatří.

Již od 16. století byli zahraniční Romové, Sintové a kočovníci drženi pokud možno daleko od švýcarských hranic, od roku 1913 jim pak bylo systematicky bráněno ve vstupu do země, a proto žil na území Švýcarska vždy jen krátkodobě omezený počet rodů patřících k těmto skupinám. Lze tedy předpokládat, že kočovní švýcarští kotláři, o kterých se zmiňují historické prameny z 15. století, byli nejspíše Jenišové. Původ etnicky těžko zařaditelných Jenišů je stále nejasný a málo probádaný. Široce rozšířená, ale málo přesvědčivá teorie tvrdí, že švýcarští Jenišové jsou potomci uprchlíků z bitevních polí třicetileté války nebo pozdějších imigrantů. O původu Jenišů nemáme dost informačních zdrojů. Většinou se v nich mluví jako o "Cikánech", což je pejorativní označení nejrozličnějších kočovných skupin žijících se specifickými řemesly.

Za etnické Romy (Sinty) můžeme považovat ty "Cikány", o kterých se píše v kronice Johanna Gulera von Wynecka v letech 1414 a 1418, což je patrně první doklad o vstupu Romů na území Švýcarska. V následujících desetiletích rozhodlo švýcarské Spříseženstvo pod hrozbou "trestu smrti oběšením" vyhostit ze země všechny zahraniční "Cikány". V 16. století byli tito lidé označeni za pohany a čaroděje, což je donutilo stáhnout se do ústraní švýcarských horských údolí. V té době bylo rovněž rozhodnuto je zcela vymýtit.

V 19. století, když se začal prosazovat princip občanské společnosti, snažily se úřady všechny kočovníky usadit v jednom z kantonů a přimět je k asimilaci. V průběhu "zátahu proti vagantům" shromáždila policie všechny kočující osoby

1 Huonker, Thomas; Ludi, Regula. *Roma, Sintí und Jenische. Schweizer Zigeunerpolitik zur Zeit des 2. Weltkrieges. Beiheft zum Bericht: Die Schweiz und die Flüchtlinge zur Zeit des Nationalsozialismus*. Bern 2000. Lze objednat na www.admin.ch/edmsz, cena přibližně 300,- Kč.

2 Minder, Albert. *Die Korber-Chronik. Aus dem Wanderbuch eines Heimatlosen*, Aarau 1963 (První vydání: Zürich [1948])

3 Golowin, Sergius. *Zigeuner-Geschichten*, Bern 1966 a *Zigeunermagie im Alpenland*, Frauenfeld 1973.

4 "Jeniš" znamená chytrý, bystrý, lidová etymologie uvádí též "jenseits" - na onom světě.

v zemi a převezla je do vězení v Bernu, kde byly zaregistrovány. Pak je rozdělila do jednotlivých kantonů. Ty je nechaly zaevidovat v chudších obcích. Kočovníci, mezi nimiž byla převážná většina Jenišů, ale málo Romů a Sintů, v nových "domovských obcích" však nikdy nebydleli, jelikož jim tyto obce neumožnily vybudovat si v nich svou vlastní existenci. A tak cestovali dále a na cestách jsou prakticky dodnes.

Celkem se předpokládá, že v Evropě žije několik stovek tisíc Jenišů, kterým se říká též *travellers*, *gens de voyage*, v Rakousku *Karrner*, *Dörcher* nebo *Laninger*, ve středním Švýcarsku *Fecker* a ve východním Švýcarsku *Kessler* či *Spengler*.

O Jeniši se nezajímal prakticky žádné vědecké obory. Dokonce ani jazyk Jenišů, který je doložen již v pozdním středověku jako "jazyk vagantů" anebo "rotwelsch", nevzbudil zájem jazykovědců. Teprve dnes se jazykem Jenišů zabývá lingvista Klaus Siewert z univerzity v Münsteru, který se snaží zdokumentovat a zkoumat zanikající jazyky v německy mluvících zemích. Studium takovýchto "malých jazyků" je ovšem úzce spjato s výzkumem sociálního a historického pozadí jejich mluvčích. V případě Jenišů byl důležitý kontakt s jinými skupinami obyvatelstva, jako např. se Židy, Sinty a Romy. Jazyk Jenišů, podomních obchodníků, opravářů kotlů, brusičů, výrobců kartáčů, obchodníků se šrotem, světských a artistů, v určitých oblastech Německa známý pod pojmem *manisch* nebo *mase-matte*, je druh tajného jazyka, který je v důsledku ústupu těchto profesí a změny způsobu života ohrožen.

Politika Švýcarska v době národního socialismu

Zmíněná zpráva o švýcarské uprchlické politice v době národního socialismu je výsledkem několikaleté politické diskuse vyvolané rostoucím přílivem uprchlíků z celého světa, kteří v průběhu 80. a 90. let požádali ve Švýcarsku o azyl.

Stostránková studie se v úvodu zabývá terminologií, nastiňuje současný stav poznání a přináší přehled pramenů.

Na sklonku 18. století se rozvinula nová etnografická disciplína - "ciganologie". Zhruba od konce 19. století se však stále silněji přikláněla ke kriminální antropologii, eugenicě a naukám o rasové hygieně. Zatímco do roku 1880 byli neusazení obyvatelé označováni pouze jako "vaganti", pak na konci 19. století přispěly různé teorie dědičnosti k ospravedlňování jejich diskriminace biologickými důvody. Argumentace založená původně na mravních zásadách získala (pseudo)vědeckou základnu, o kterou se mohla opírat i národně-socialistická politika.

Autoři studie zdůrazňují, že zpráva odhalila novou, z historiografického hlediska dosud neprobádanou oblast. Politika Švýcarska vůči Romům, Sintům a Jenišům v období 1933 - 1945 totiž zůstávala dosud téměř neprozkoumanou.

Jedním z hlavních problémů při analýze pramenů bylo, jak vůbec poznat, zda uprchlíci patří k některé ze tří uvedených skupin, neboť oficiálně žádné zvláštní kategorie pro "Cikány" neexistovaly. Sintové a Jenišové navíc užívají stejných příjmení jako Romové. Od ostatních nežidovských uprchlíků je nelze poznat ani podle příslušnosti k náboženské obci. Práci komplikovala i okolnost, že strach ze zamítnutí vstupu do země vedl romské a sintske uprchlíky k zamlčování své identity.

V druhé části informuje zpráva o politice pronásledování a vyhlazování Romů a Sintů během druhé světové války. Zvláštní pozornost je věnována osobě švý-

carského psychiatra Josef Jörgera, jednoho ze zakladatelů psychiatrické teorie dědičnosti, který se intenzivně zabýval kočovným životem Jenišů a Hereditů a který rozhodující měrou ovlivnil podobu národně-socialistické ciganologie.

V souvislosti se švýcarskými "spícími konty" je jedna kapitola věnována otázce majetkových poměrů zavražděných Sintů a Romů. Autoři poukazují na to, že oběti nepatřily ke zcela nemajetným obyvatelům, neboť Sintové a jiné kočující skupiny Romů (např. olašští Romové) nosí veškerý svůj majetek s sebou v podobě zlata a zlatých šperků. Jejich podíl na společném zlatě obětí převedeném do Švýcarska je však stěží vyčíslitelný.

Následující část studie přibližuje osudy Romů, Sintů a Jenišů coby uprchlíků, kteří zkoušeli vycestovat do Švýcarska před počátkem a v průběhu druhé světové války, tedy v době, kdy byli pronásledováni a prakticky v přímém ohrožení života. Několik smutných příkladů ukazuje, že i po vypuknutí války zůstávali Romové a Jenišové před švýcarskými hranicemi a jejich žádosti o azyl byly zamítány. Zvláště tragické byly případy, kdy "Cikánům" nebyl udělen azyl ani za cenu toho, že se švýcarský státní občan dostal do koncentračního tábora.

Projekt "Děti silnice"

V poslední části je zpracována politika Švýcarska vůči Romům a Jenišům v poválečných letech. Toto období ovlivnil jednak trvajícím zákaz vstupu do země zahraničním "Cikánům", jednak projekt "Děti silnice".

Vznik tohoto projektu je třeba vnímat na pozadí počátku 20. století, kdy platila - ve Švýcarsku velmi systematicky propracovaná - teorie rasové hygieny a eugeniky. Švýcarský psychiatr Josef Jörger, který se mimo jiné zabýval sestavováním genealogie jenišských rodin, z níž potom odvozoval dědičnost "vagabundství, zločinnosti, nemravnosti, slabomyslnosti, duševních poruch a pauperismu", zastával názor, že tyto údajně dědičné vlastnosti lze potlačit jen narušením rodinných vazeb a odebráním dětí. Věřil, že jen tak lze zabránit dalšímu předávání kulturně specifických tradic a že tato cesta povede k "přirozenému" promísení biologicky dědičných vlastností Jenišů s dědičnými vlastnostmi usedlého obyvatelstva. Projekt "Děti silnice" byl organizován z Curychu a měl Jörgerovy návrhy záhy proměnit ve skutečnost.

Za zakladatele projektu je považován promován romanista Alfred Siegfried (1890 - 1972), který v letech 1929 - 1959 spolupracoval s ústředním sekretariátem soukromé nadace pro švýcarskou mládež Pro Juventute. Ta projekt "Děti silnice" financovala, a to částečně z běžných nadačních zdrojů a soukromých finančních darů, v období 1930 - 1967 ovšem také ze státních prostředků, což vrhá temný stín na roli státu v přístupu k jenišskému obyvatelstvu.

Od roku 1926 do roku 1973, kdy byl projekt zastaven, bylo z rodin odebráno přibližně 600 jenišských dětí. Děti nebyly umísťovány v žádném zvláštním, za tímto účelem zřízeném výchovném zařízení, kde by je jejich rodiče mohli navštěvovat, nýbrž byly naopak rozdělovány co nejnáhodněji do různých ústavů, sirotčinců a pěstounských rodin, a tak jejich původ padl v úplné zapomnění. Děti musely často opakovaně měnit místa pěstounské péče (v jednom případě 49krát), aby je jejich rodiče nemohli vypátrat. Docházelo tak k opakovanému přetrhávání sociál-

ních vazeb dětí s okolím, což bylo považováno za méně závažné než případné ohrožení dětí kontaktem s rodiči a příbuznými.

Psychickými újmami, mezi nimiž byly v protokolu uvedeny i případy sexuálního zneužívání, však netrpěly jen děti. Pocitům viny byli vystaveni i mnozí rodiče, protože v protokolu o odebrání dětí se často uvádělo, že selhali při výchově svých potomků.

V 70. letech, po sérii článků o osudu Jenišů zasažených uvedenou akcí, uznala švýcarská politická reprezentace, že Jenišům musí být přiznáno stejné právo na kulturní sebeurčení, jaké mají ostatní jazykové menšiny ve Švýcarsku. A tak byla na počátku 80. let na návrh ministerstva spravedlnosti a policie vyhotovena zpráva o situaci kočovníků ve Švýcarsku, která popisovala také projekt "Děti silnice". Informační tlak veřejnosti byl silný, ale bez souhlasu obětí nebylo možné zahájit důkladné pátrání. Nadace Pro Juventute spisy pod záminkou jejich případného zneužití nevydala.

Teprve v roce 1984 se začali ozývat sami Jenišové. Ve svém otevřeném dopise požadovala jedna skupina postižených, aby byly spisy zničeny, případně aby byly vydány těm, kterých se bezprostředně týkají. Od roku 1985 se v této záležitosti dovolávalo právní pomoci stále více Jenišů.

V následujících letech jednaly o dalším osudu spisů nejrůznější komise. Dokumenty popisující často choulostivé zásahy úřadů, jsou totiž svědectvím o necitlivé asimilační politice švýcarského státu a o pohrdání základními lidskými právy.

Sílicí tlak veřejnosti přiměl v roce 1987 ministerstvo vnitra vydat příkaz k odborné analýze, která však nebyla zveřejněna. V témže roce nicméně tato zpráva vyšla v rozšířené knižní podobě.⁵

Dnes se stát snaží vycházet kočovníkům vstříc. Jenišové a Romové se naproti tomu naučili, že se v zájmu prosazení svých práv musí sdružovat ve vlastních organizacích.

Potřeba vypořádat se s nacistickým bezprávím vedla v roce 1988 k založení fondu solidarity - *Fonds zugunsten bedürftiger Überlebender von Holocaust/Shoa* -, jenž má pomoci všem sociálně potřebným osobám, které byly za války pronásledovány z důvodu své etnické příslušnosti, náboženského vyznání, politického přesvědčení nebo z jiných příčin. Fond financuje Švýcarská národní banka i další banky a průmyslová odvětví. Z celkové částky přibližně 280 milionů švýcarských franků, z nichž 88 % bylo určeno pro židovské a 12 % pro nežidovské oběti, bylo odškodněno také přibližně 3.600 za války pronásledovaných Sintů, Romů a Jenišů. Koncem roku 1999 byli finančně a morálně odškodněni také sintští a romští pamětníci války z Česka. Ve Švýcarsku bylo odškodněno 44 Jenišů.

Závěrečná poznámka

Stejně jako v někdejším Československu i v ostatních částech Evropy, a tedy i ve Švýcarsku, se Sintové, Romové a Jenišové začali zamýšlet nad svou kulturní identitou a politicky jednat teprve v 70. letech. Zatímco však v Československu umožnilo celkové uvolnění politických poměrů koncem 60. let počátek emancipačního procesu, v Německu a ve Švýcarsku v Romech a Sintech zakotvil pocit hořkosti, protože genocida na nich spáchaná nebyla veřejně uznána, a nebylo

stanoveno ani žádné finanční odškodnění. Vlády se ospravedlňovaly tvrzením, že Cikáni nebyli pronásledováni z důvodu své etnické příslušnosti, ale za trestnou činnost.

Paralely mezi československými a švýcarskými praktikami uplatňovanými vůči odlišné menšině přesto existují. Jako příklady uvedme třeba politiku rozptylu, která se snažila oslabit soudružnost širších rodin, odebrání dětí, které mělo vést k nucené asimilaci, zákaz kočování apod.

Obecně je třeba podotknout, že proticikánské postoje - v evropské majoritní společnosti hluboce zakořeněné - lze odbourat pouze politickou aktivitou na straně menšiny a cíleným historickým bádáním, hledáním příčin konfliktů a vzájemného odmítání a vhodným působením na veřejné mínění na straně majority.

ÚRYVEK Z ROZHLASOVÉHO POŘADU "DÍTĚ SILNICE"

Pořad režiséra Georga Wettsteina odvysílala švýcarská rozhlasová stanice DSR 1 dne 25. ledna 2001. Přepsala Meret Brandnerová.

Jsme na okraji lesa nedaleko Bernu v polostínu tří romských karavanů obývaných "cikány". Před keříkem stojí plastická židle. Pamětnice Soňa ještě před chvílí prodávala zboží po domech. Právě se vrátila a potřebuje si trochu oddechnout. Brzy jí bude sedmdesát a příbuzní na ni volají "mamja". Poté, co mezi sebou prohodí několik nám nesrozumitelných vět, Soňa usedá, aby se s námi podělila o kus svého životního příběhu. Příběhu několikaletého útěku, který vedl celým Švýcarskem.

"Někdy jsme trávili noc v lese. Spali jsme pod vysokou jedlí, matka nás přikryla dekou, kterou nosil každý z nás v ranci. Nesměli jsme si rozdělat ani oheň, aby nás vesničané nebo případní chodci neodhalili. Museli jsme se orientovat ve tmě... S neviditelnou boží ochranou jsme překonávali všechny těžkosti, které jsme museli podstupovat: věčný strach, který se nás zmocňoval, kdykoliv jsme se ocitli v blízkosti vesnice, zimu a vlhkost spojenou s životem na cestě."

Při pohledu zblízka se ukáže, že ona vyhlášená kulturní rozmanitost a tolerance k obyvatelům s odlišnou kulturou, o nichž se v souvislosti se Švýcarskem tolik mluví, je záměrně zkreslovaný obraz. Bohužel i ve Švýcarsku existují menšiny, které tolerovány nebyly, protože neodpovídaly všeobecné představě "kulturního národa".

Kočovníky jsme ale nezlomili, přestože jsme se je pokoušeli vymýtit nejrůznějšími cestami, jako např. odebráním dětí během druhé světové války i po ní. Dosud není nikomu úplně jasné, co přesně se ve Švýcarsku s kočovníky až do 70. let dělo. Proč se jednalo s obyvateli této země takovým způsobem?

Vraťme se zpět do roku 1946.

"Myslím, že když se někdo vrátí do těch neblahých časů, určitě uzná, že zdaleka ne všichni Švýcaři schvalovali, že se menšinové kultuře takovým hrůzným

5 Huonker, Thomas. *Fahrendes Volk - verfolgt und verfehmt. Jenische Lebensläufe*, Limmat Verlag, Zürich 1987, 1990

způsobem braly děti. Mnoho z nich o tom ani nevědělo. Měli jsme obrovské štěstí - možná to byla prozřetelnost -, že nám pomohl náš učitel. Byli jsme na cestě, ale moji rodiče se úmyslně nastěhovali do bytu, aby úřady nepojaly žádné podezření. Ale jednoho dne stejně přišly na to, že jsme Cikáni. Učitel k nám přišel a řekl mým rodičům, aby nás následující den do školy neposílaly, že nás jinak odeberou. Ještě tu noc jsme odjeli. Přidali jsme se k našim příbuzným, o kterých jsme věděli, že koncem roku 1945 pobývali s vozy a stany v jednom lese v katolickém Freiburgu. Tak začalo naše čtyřleté putování. Musím ale zdůraznit, že jsme od obyvatel zakusili víc dobrého než zlého. A to nám pomohlo, že jsme nezahořkli."

Ještě dlouho po válce utíkala Sonina rodina napříč Švýcarskem s falešnými papíry. Soňa měla to štěstí, že si uchovala svou kulturní svébytnost. Její život je jiný než život mnoha těch, kteří vyrůstali v dětských domovech nebo v cizích rodinách, jejichž hodnoty nakonec museli přijmout za své. Soňu nechtyli, a tak zůstala "dítětem silnice".

"Pocházím z rodu Jenišů. Narodila jsem se v roce 1933 v okolí Ženevy. (...) Moji rodiče tehdy cestovali s maringotkou taženou koňmi po Švýcarsku a italských a francouzských příhraničních oblastech. Na živobytí si vydělávali opravami košíků, deštníků, broušením nožů a nůžek a podomním obchodem. Cikáni byli v té době vítanými maloobchodníky, kteří dodávali potřebné zboží na odlehlé hospodářské usedlosti jak v nížinách, tak v horských dolinách. Pak přišla doba plná utrpení, kdy lidé ve Švýcarsku začali Jenišům znepříjemňovat život kvůli jejich odlišnosti a způsobu života. "Tulákům" začali odebírat děti na převýchovu.

Měla jsem čtyři sourozence. I nás chtěli strčit do domova, ale naše matka byla jako lvice. Čtyři roky jsme žili na cestě: s falešnými papíry, stále pěšky, po nocích od vesnice k vesnici, od lesa k lesu, věčně postranními cestičkami, věčně ve strachu, že budeme odhaleni. Ale nikdy nás nepolapili. (...)

Kromě toho strachu jsme ale prožili také mnoho dobrého. A to nám dalo sílu žít dál.

Protože jsme žili v úkrytu, nemohli jsme chodit do školy. Naše škola byla život, zážitky a zkušenosti. Jeden sedlák nás například v zimě vzal k sobě do domu a nechal nás přenocovat na slámě u telat. To pro nás bylo mnohem důležitější než se naučit číst a psát. To špatné - zimy, putování po nocích s mokřýma nohama a prázdným žaludkem, to byla naše škola, když jsme byly dvanácti-, třináctileté děti. A také matka, která se o nás starala, to mě zformovalo. Mne, jako budoucí matku.

Ano, myslím si, že právě zážitky z dětství utvrdily mé rozhodnutí, že se svého původu nevzdám. Jsem kočovnice a kočovnicí zůstanu. Nedokázala bych myslet jako lidé z měst. Veškeré své kulturní zvyklosti jsem zdělila po rodičích, po předcích, po blízkých, po "néně" (tetě). Ta pro mě byla moc důležitá. To ona mi vysvětlila, kdo jsme, odkud jsme přišli, že jsme sice svébytný národ, ale bez vlastní země, který je předurčen ke kočovnému životu. Nikdy by mě ani nenapadlo se tohoto přesvědčení vzdát a zapomenout na svůj původ. Je to prostě hluboko ve mně. Dědí se to z generace na generaci. Naopak, popřením svého původu bych zradila svůj národ.

Svého muže, který je Sinto, jsem potkala v Itálii, když se schovával u mého otce. (...) Když se dva lidé opravdu milují a chtějí spolu prožít celý život, jednoduše odejdou od rodičů, pryč od ostatních, zůstanou spolu dva tři dny sami a stanou se mužem a ženou. Tak to má být - pak jsou mezi Cikány považováni za manžele."

V roce 1974 se v Sonině životě odehrála událost, po které rodina nemohla dále kočovat. Sonin muž utrpěl záchvat mrtvice.

"Tak jsme se rozhodli zůstat poblíž nemocnice. Když muže propustili, našli jsme si stanoviště, kde jsme chtěli přečkat mrazivou zimu. (...) Už následující den přišla policie a vykazala nás. Řekla jsem jim, že můj muž je na smrt nemocný a že máme tři děti. Odejít zkrátka nemohu a nechci."

Soninu rodinu vyháněli odevšad, kam přišla, její případ se stal veřejným. Stále více lidí se stavělo na její stranu a solidarizovalo s ní. Po dlouhém putování se konečně našel plácek za jedním kempem na okraji lesa.

"Podívejte se: Tak jako Cikány, chtěli vyhubit i Židy. Ale oni se z toho pokaždé vzpamatovali. My jsme zdroj počátku, jsme zapsáni všude, zmínky o nás najdete ve vyprávěních prvních národů, které chodily po této planetě - to byste museli jít až k Abrahamovi .

Nás zničit nemůžou. Naše kultura je příliš silná, naše řeč má tisíciletou tradici a navzdory všem pronásledováním jsme tu pořád".

*Překlad redakce,
redakčně mírně kráceno*

Poznámka k jazyku a původu Jenišů:

V souvislosti s předchozím článkem o Jeniších stojí za zmínku rozsáhlá kniha *Jenisch diebra en Oberberg. Burgberg - Geschichte und Leben zwischen Schloss und Stettberg* (HESS GmbH, Syrgenstein). Jejím autorem je Jeniš Günter Danzer z jihoněmecké obce Burgbergu, kde si Jenišové zachovali svůj jazyk a kulturu ve značném rozsahu do dnešních dob.

Jazykem označovaným jako **rotwelsch** mluvily podle autora v minulosti převážně kočující skupiny obyvatelstva. Výraz **rotwelsch** se v němčině stalo synonymem pro jazyk zlodějů. Etymologicky nejpřijatelnější vysvětlení vychází z již neexistujícího lexému **rot** - *falešný, vychytralý* a z výrazu po celé Evropě hojně rozšířeného **welsch**, které mělo původně význam *cizí*. V dnešní němčině se tento výraz zachoval jen v reliktech, jako např. **Walnuss** - *vlašský ořech*.

První zmínky o jazyce **rotwelsch** nalézáme již ve 13. století, první policejní soupis slov byl pořízen v Basileji v roce 1450. Tyto nejstarší záznamy se do značné míry shodují s jazykem současných Jenišů.

Gramatickým i lexikálním základem tohoto jazyka jsou místní německá nářečí, jimiž se mluvilo v místě hlavního či zimního sídla jejich mluvčích. Rozdíly mezi jazykem Jenišů a ostatních usedlých obyvatel jsou nicméně natolik velké, že nezasvěcený obsahu sdělení rozumí jen velice obtížně, což byl zřejmě i původní záměr vzniku tohoto jazyka.

Zdroje odlišných lexémů jsou často neznámé, jako např. **mausa** - *krást*, **riffl** - *pes*.

V nejstarší vrstvě se najdou spíše sémanticky pozměněná slova německá (např. **häsle** - *původně zajíček*, v jazyce Jenišů s významem *blecha*), dále latinské, francouzské, španělské a aramejské výpůjčky.

V důsledku pronásledování Židů v první polovině druhého tisíciletí ovlivnil slovní zásobu jazyka Jenišů do značné míry jidiš (*schmiere* - stráž, *gnaaschd* - arest apod.).

V následujících staletích se na území Jenišů dostávali i Romové, kteří s Jeniši navázali užší kontakty a ovlivnili tak i jejich jazyk (*dschai* - dívka, paní, *maro* - bochník chleba apod.).

Zápis jazyka Jenišů se řídí místním a časovým územ, tzn. je více či méně zabarvený obecnou normou, nebo naopak lokálními nářečími.

Jenišové se do značné míry prolínají se skupinami, které dříve kočovaly. Ty se v minulosti rekrutovaly hlavně z vysloužilých vojáků, ze zbídačených obyvatel bez vlastní půdy, z lidí stěhujících se za prací apod. Hlavními příčinami kočování byly války, sucha, útoky z nádenické práce, ale i utužující se cechovní systém, který znesnadňoval přístup k řemeslu a k vlastním příjmům.

Nejčastějším povoláním Jenišů je podomní obchod v okruhu sta až dvou set kilometrů, kterým se podle úředních zápisů v minulém století živila až čtvrtina práce schopných obyvatel Burgbergu. K dalším běžným řemeslům Jenišů patřil donedávna obchod s koňmi, dále výroba cihel, košíkářství, výroba koryt a lžic, kotlářství, zábavní řemesla, broušení nožů a nůžek a další.

Jenišové mají své etnické paralely ve skotských Tinkerech, švédských Tattarech, španělských Mercherech a jiných skupinách s domnělým společným původem u Keltů. V oblasti dnešního Švýcarska se tím nabízí spekulace o jejich genetické příbuznosti, ba možná totožnosti s Helvety, rovněž keltským kmenem v tomto regionu. Jejich etnickou příbuznost s Romy lze poměrně lehce vyvrátit: jejich přítomnost je doložena již před příchodem Romů do Evropy, hovoří zcela jiným jazykem, liší se od Romů fyziologicky a patrně byly na obou stranách nežádoucí i interetnické svazky. Sdíleli však s Romy nízké, až opovrhované společenské postavení, různé formy persekuce, kočovný způsob života, zálibu v hudbě, tanci a pestrém, hodně zdobeném oblečení.

Podle vlivu romštiny na jazyk Jenišů a podle ojediněle doložených romských příjmení lze soudit, že v Burgbergu existovaly mezi Romy a Jeniši společenské kontakty.

Peter Wagner

*Naj kodo manuš, savo či tívedij.
Není člověka, který by nechýboval.*

Helena CLARK-JIŘINCOVÁ

POHLED NA CHARTEROVOU ŠKOLU VIVIAN BANKSOVÉ V KALIFORNSKÉM VZDĚLÁVACÍM SYSTÉMU

Vzdělávání romských dětí v systému českého školství je otázkou neustále probíranou a diskutovanou nejen odborníky, ale také zainteresovanou částí veřejnosti. Je to pochopitelné, protože zdaleka ne všechny romské děti jsou vzdělávány tak, aby bylo v maximální míře využito jejich schopností a nadání. Do jisté míry to platí o všech dětech v českých školách, ale u romských dětí je rozdíl mezi tím, čeho by mohly dosáhnout a jakých akademických výsledků ve skutečnosti dosahují, nejmarkantnější. K této situaci dochází i přes maximální úsilí a snahu mnohých jednotlivých učitelů. Celý problém je komplexní a není možné vyřešit ho jednorázově a jednou provždy. Zdá se ale, že nejlepších výsledků dosahují jednotlivé školy, které si situaci uvědomily a pokoušejí se změnit a zlepšit, co je v jejich silách. Budiž jim čest a chvála.

Někdy je dobré porozhlédnout se kolem a podívat se, jak to dělají jinde. Zjistíme tak, že nejsme sami, kdo zápasí s podobným problémem. Můžeme srovnat situaci, podmínky, dosažené výsledky. Případně se můžeme poučit, adaptovat cizí zkušenost či se jen inspirovat.



Misie San Antonio de Pala
Foto John Clark

S tímto cílem přinášíme reportáž z jedné malé školy v jižní Kalifornii v USA, kde většinu žáků tvoří indiánské děti a děti španělsky mluvících imigrantů ze sociálně slabých rodin.

Charakter školy

Charterová škola Vivian Banksové se nachází v indiánské rezervaci Pala, na území historické misie San Antonio de Pala v jižní Kalifornii, asi 47 mil na sever od San Diega.

Je to státní škola zřízená tzv. charterem (tj. zakládací listinou, chartou). Stát ji financuje, škola státu odpovídá za úroveň výuky, ovšem má větší míru autonomie.

Na kalifornské poměry je škola velmi malá. Navštěvuje ji zhruba 150 žáků ve věkové kategorii od mateřské školy až po pátý ročník. Z hlediska etnického složení žáků je 43 % žáků indiánského původu, 56 % hispánského původu (španělsky mluvící přistěhovalci zejména z Mexika) a zbylé 1 % "ostatních".

Z historie školy

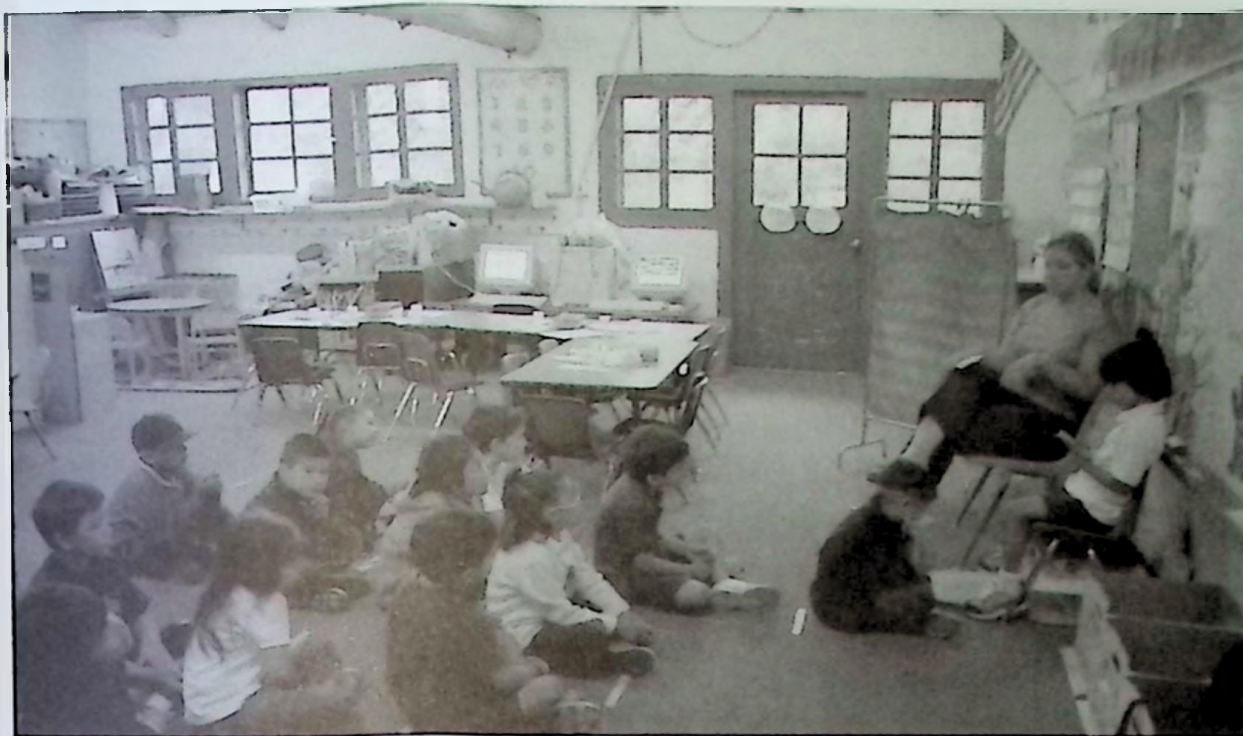
První škola v budovách misie San Antonio de Pala, založené španělskými fran-tiškány v roce 1816, byla otevřena v roce 1958 v rámci rekonstrukce celé misie. Tato soukromá katolická škola pro indiánské děti z místní rezervace fungovala až od roku 1995. Po jejím zrušení bylo rozhodnuto o využití stávajících prostor pro zřízení charterové školy, která byla otevřena v roce 1996 jako škola spadající pod místní školský distrikt Bonsall. V červnu 2001 škola završila pátý školní rok svého působení.

Škola byla pojmenována na počest Vivian Banksové, uznávané a vážené místní indiánské ženy, která sloužila ve správní radě zdejšího školského distriktu celých 44 let. K její osobě se váže zajímavá historka: Brzy po vzniku charterové školy se hledalo, které zvíře by nejlépe reprezentovalo školního maskota. Bylo navrženo, že by to měl být orel, který je pevně spjat s kulturou většiny indiánských kmenů Severní Ameriky. Pak se objevili svědkové, kteří tvrdili, že se při pohřbu Vivian Banksové na hřbitově objevily dvě holubice. Tytéž dvě holubice seděly po pohřbu na střeše domu, ve kterém Vivian bydlela. Bylo třeba se rozhodnout mezi holubicí a orlem. Ředitelka školy nechala děti, aby samy rozhodly hlasováním. Poměr hlasů byl přesně vyrovnaný. Byly tedy obvolány děti, které pro nemoc nepřišly do školy, a konečně bylo rozhodnuto: škola dostala přízvisko "Domov orlů".

Organizace školy

Počet dětí v jednotlivých třídách je záměrně nízký, v žádném ročníku nepřekračuje 20 žáků. Průměrný počet žáků na jednoho učitele je 16,4.

Zdejší učitelský sbor tvoří deset pedagogů, odborný pedagog pro výuku počítačové technologie, 2 bilingvní asistenti a 1 indiánský asistent. Externími členy pedagogického sboru, kteří působí ve škole alespoň jednou za týden, jsou speciální pedagog, školní psycholog, logoped, speciálně pedagogický asistent a asistent pro vzdělávání imigrantů.



*Dopolední vyučování
Foto John Clark*

Protože Charterová škola Vivian Banksové je velmi malá, pedagogický sbor je v úzkém kontaktu s vedením školy. Veškerý personál školy se schází pravidelně jednou za týden. Tzv. charterová rada (6 pedagogů a 6 rodičů) se schází jednou za měsíc a je hlavním poradním orgánem školy.

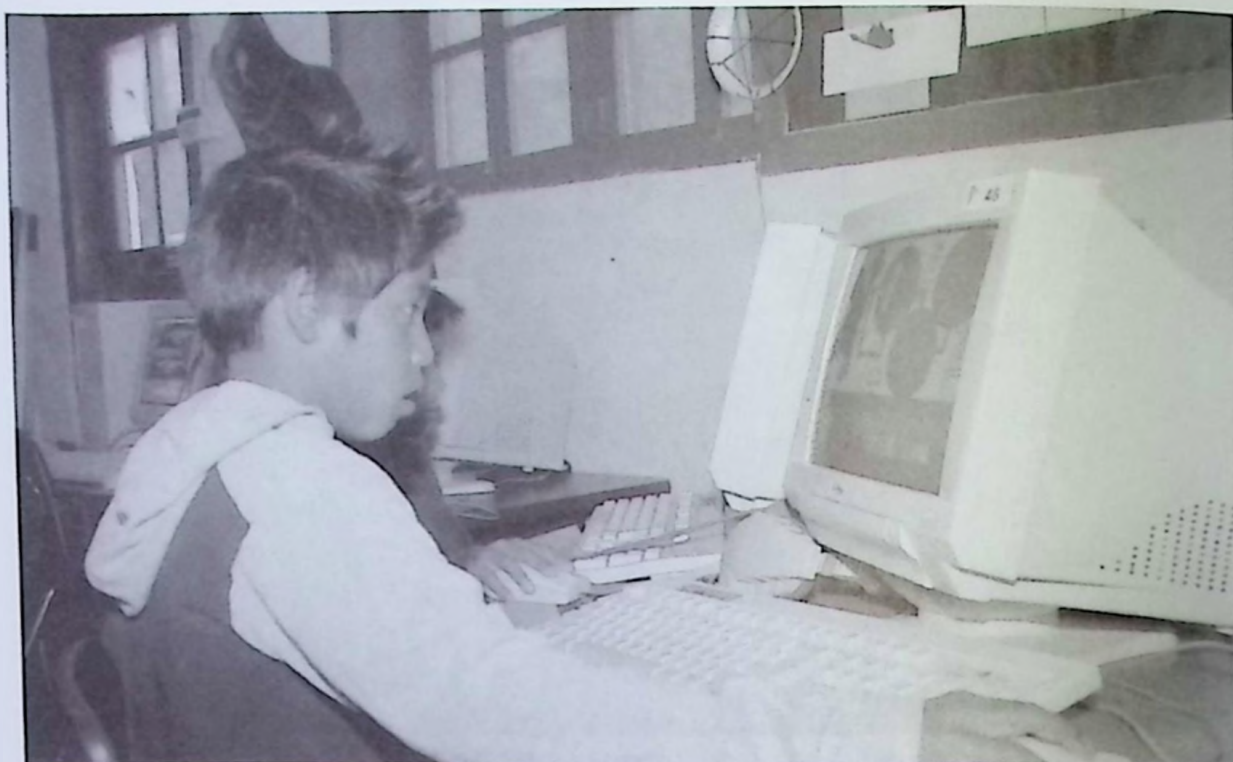
Školní rok je rozdělen do trimestrů, které od sebe oddělují týdenní prázdniny. Letní prázdniny začínají v polovině června a trvají zhruba devět týdnů. Vyučování probíhá každý den od 8:10 do 14:30 s výjimkou prvního a třetího čtvrtku v měsíci, kdy žáci 1. až 5. ročníku odcházejí ze školy o hodinu dříve, aby se jejich učitelé mohli věnovat sebevzdělávání. Kromě toho jsou v průběhu školního roku zákonem vyčleněny další tři dny vyhrazené vzdělávání učitelů. V tyto dny se ve škole neučí a děti zůstávají doma.

Obsahovou stránku dalšího vzdělávání učitelů zajišťuje Kalifornská státní univerzita v San Marcosu. Toto celoživotní vzdělávání je v této zemi neodmyslitelnou součástí pedagogické praxe. Od začínajících učitelů se navíc vyžaduje absolvování programu na podporu začínajících učitelů, který je rovněž administrován Univerzitou v San Marcosu a jedním zkušeným učitelem v místě školy.

Dále učitelé procházejí školením od firmy Jonsen's Learning Corporation na téma: počítače, internet a výuka ve škole. Jeden z učitelů absolvoval výcvik v řešení konfliktů a následně poskytl takovýto výcvik žákům pátého ročníku, kteří budou fungovat jako mediátoři mezi svými spolužáky.

Vzdělávací a výchovné prostředí školy

Škola usiluje podle svých vlastních slov o pozitivní a ohleduplné vzdělávací prostředí podporované každým jednotlivým učitelem a zajišťované programem asertivní disciplíny. Učitelé disponují systémem pozitivních a negativních důsled-



*Výuka ve speciálně pedagogické třídě
Foto John Clark*

ků, které pomáhají udržet vhodné chování ve škole. Školní řád je vyvěšen ve všech třídách a znají ho všichni žáci. Kromě toho existují ještě individuální pravidla stanovená jednotlivými učiteli, jakýsi třídní řád.

Pro žáky, kteří zanedbávají domácí úkoly, je určen tzv. klub domácích úkolů během polední přestávky. Jakmile se situace zlepší, dítě může klub přestat navštěvovat. Na celoškolních shromážděních jsou studenti oceňováni za vhodné chování, stálou docházku do školy a za akademické výsledky. Jména nejlepších žáků se ocitají na tzv. "Čestné listině" a jména žáků čtvrtého a pátého ročníku s nejlepším bodovým průměrem na tzv. "Čestné listině ředitele školy". Správní rada školního distriktu Bonsall vyhlašuje a oceňuje každý měsíc nejlepš/ho studenta (tzv. "Student měsíce"). Kromě toho každá třída vyhlašuje třikrát za rok nejlepšího studenta trimestru.

V rámci školského distriktu se pravidelně scházejí předmětové komise, ve kterých si učitelé navzájem vyměňují zkušenosti a poznatky se svými kolegy z ostatních škol. Jednotlivé komise pokrývají následující předměty: matematiku, angličtinu, přírodní vědy, společenské vědy a technologické předměty. Kromě toho v rámci školy existuje intervenční komise, která se zaměřuje na pomoc žákům, kterým hrozí opakování ročníku.

Financování školy

Jak už bylo řečeno, náklady na provoz školy jsou financovány ze státního rozpočtu. Například ve školním roce 1999/2000 utratil školský distrikt v průměru 3.877,77 dolaru na jednoho žáka za následující služby: dopravu do školy,

stravování, zdravotní kontroly, školní pomůcky a údržbu. Kromě toho získal distrikt další finanční prostředky ve výši 1.172.524 dolarů z fondů určených pro specifické účely, jako například: GATE (fond na podporu vzdělávání talentovaných dětí), fond speciální pedagogiky, Bezpečná škola bez drog, Vzdělávání migrujícího obyvatelstva, Nouzový imigrační fond a další. Z federálního fondu pro vzdělávání indiánských dětí, který je nazýván Johnson - O'Malley (podle senátorů, kteří se zasadili o příslušný zákon), se po čtyři dny v týdnu hradí odpolední doučování dětí s alespoň jednou čtvrtinou indiánské krve.

Vztahy s rodiči a s kmenovou radou

Podle zřizovací listiny školy je povinností rodičů, jejichž děti jsou ve škole zapsané, věnovat tři hodiny měsíčně dobrovolné práci pro školu. Někteří z rodičů pomáhají škole mnohem více, než k čemu se podle zřizovací listiny zavázali. Na druhou stranu ne úplně všichni rodiče tuto svou povinnost plní. V loňském školním roce bylo takto zapojených 88 % všech rodičů.

Škola také spolupracuje s kmenovou radou místní indiánské rezervace Pala, jejíž jeden člen je zároveň členem charterové rady školy. Kmenová rada v květnu 2001 otevřela velké kasino; pro školu to znamená do budoucna reálnou naději na větší finanční podporu. Doposud kmenová rada přispěla částkou 3.000 dolarů na vybavení školního hřiště. Příjmy z provozu kasina budou pravděpodobně znamenat velkou sociální změnu v životě celé rezervace, která svou vysokou nezaměstnaností a podstatnou částí obyvatelstva závislou na sociálních dávkách zatím patřila k těm chudším.



*Nástěnka k výuce o historii a kultuře původních obyvatel Ameriky
Foto John Clark*

Co říci závěrem?

Akademické výsledky školy bude možné hodnotit až po delším časovém úseku, ale - jak připomíná ředitelka školy Barbara P. Rohrer - "...více nám řekne ani ne tak srovnání s ostatními školami, jako spíše srovnání našich dnešních výsledků s výchozí situací, ve které jsme před několika lety začínali." A na otázku, co považuje pro své studenty za vůbec nejdůležitější, říká: "Aby oni měli své sny a my abychom toho od nich hodně očekávali. Protože jediné velká očekávání vedou k velkým výsledkům."

Na stěně ředitelny visí zásady, které na základě svých zkušeností vypracoval jeden z učitelů školy:

Sedm úspěšných strategií ve vzdělávání indiánských žáků

1. Dát žákům čas, aby se mohli nejdříve účastnit pouhým pozorováním, a teprve pak vyžadovat jejich přímou účast.
2. Dovolit svobodu pohybu po třídě.
3. Poskytovat prostředí bohaté na tištěné slovo a několikrát denně žákům číst z žánrově rozmanitých zdrojů s bohatou slovní zásobou.
4. Vypracovat osnovy bohaté na kulturní zdroje a uznávající vlastní historii a tradice žáků.
5. Povzbuzovat žáky, aby mezi sebou při učení komunikovali a aby navzájem sdíleli své akademické poznatky.
6. Nechat žáky, aby se účastnili vytváření autentických hodnocení, která budou odrážet kvalitu jejich učení.
7. Klást na žáky vysoké požadavky a pomáhat jim nacházet nejlepší způsoby, jak tyto požadavky naplňovat.

SUMMARY

Helena Clark-Jiřincová: A View of a Charter School in the Californian School System

This article takes a look at a particular California "Charter School" and how it addresses issues surrounding the inherent problems associated with educating grade school students of different cultural and ethnic backgrounds from a socially and economically deprived community.

The student enrollment is nearly equally divided between Native American Indians and Mexican Americans. Certain comparisons are made with these groups and the Roma in the Czech Republic in terms of the latter's experiences with the Czech education system. It is sug-

gested that it can be important to examine other types of schools and to take inspiration to deal with similar problems.

Basic information is provided on the definition of "Charter Schools", the history of this particular school, and its inclusion within the State school system yet its inherent autonomy due to the uniqueness of the local environment.

Subjects and issues addressed include: the organizational structure and administration of the school; the interaction of teachers with parents as a means to involve them in their children's education; the school's relationship with the local Native American Tribal Council and the Mexican immigration liaison; the school's relationship with a local university as a resource; the importance of a continuing education program for teachers; conflict / resolution training; peer mediation pro-

grams; school motivational programs to increase academic performance; and the recognition of students for academic achievement.

Recognizing local traditions, beliefs and value systems and the uniqueness of the community the school draws its students from, a strong emphasis is placed on constantly improving academic performance from year to year within the school and not necessarily comparing results with other schools in the district.

As the school principal stated: "Students need to have dreams and teachers need to have high

expectations for them because that is what drives young people to growth." Posted on the principal's wall to add inspiration and authored by a teacher are the "Seven Successful Strategies for Educating Native American Indians". Included are: the need to create a positive, safe and friendly classroom environment; the importance of reading as a means to expose students to a variety of subjects and increase their vocabulary and the inclusion of the students' own history and traditions in the learning process.

John Clark

Adďík phírel o khouro po páji, mejg či phad'ol.

*Tak dlouho chodí džbán pro vodu,
až se rozbije.*

Sako peski udvara šilavel.

Každý si zametá na svém dvoře.

Ko but kamel, šoha khandi čavla les.

Kdo moc chce, nikdy nic mít nebude.

Sa andej Dejvleske vast sam.

Všichni jsme v Božích rukou.

SOUČASNÁ ROMSKÁ LITERÁRNÍ TVORBA

Magda HOFFMANNOVÁ

Verše Magdy Hoffmannové z Pardubic jsme v *Romano džaniben* uveřejnili již několikrát. Tentokrát nám poslala tři příběhy, které se tradují v jejím rodě. Jak sama uvádí, slyšela je mnohokrát vyprávět od svého dědečka. Jsou to legendy? *Vakeriben pal o dada* - rodové pověsti? Ať tak či onak, všechna vyprávění jsou zajímavá. První dvě navíc uchvacují spojením historické skutečnosti s lidovou fantazií, která je realitou stejně právoplatnou, byť jiného druhu než historie dochovaná ve strohých úředních dokumentech.

Když jsme paní Magdu požádali o fotografii, kterou bychom připojili k textu, poslala do redakce snímek, na němž je s princem Charlesem z Walesu. Princ z Walesu navštívil seminář, který v rámci Programu na podporu podnikání romské mládeže zorganizovalo 30. října 2000 *Business leaders forum*. Na semináři byla mezi 15 romskými účastníky i Magda Hoffmannová, která si v Pardubicích otevřela "Studio Magdaléna". Jeho cílem je rehabilitace lymfatických cest. Magda má



Paní Magda Hoffmannová diskutuje s Princem z Walesu o svých podnikatelských zkušenostech

*nadání po své babičce, o které píše v posledním příběhu **Miri prababa sas drabarňi**. Studio vede nejen jako podnikatelka, ale sama tu pracuje jako masérka a léčitelka. Když se jí princ Charles zeptal, odkud má své znalosti, odpověděla mu: **Le Devlestar - od Pánaboha**.*

PAL E MARIA TEREZIA

Sas či na sas, ko džanel, sar oda sas. Miro papus vakerlas, hoj la raňa cisarka Maria Terezia sas dešušov čhave. Oda džanas sako, ko phirahas andre škola. Aľe talam ňiko na džanel, hoj la Maria Terezia sas duj čhave Romestar.

Miro papus vakerlas - the o phure Roma vakeren - hoj e cisarka Maria Terezia diňa le Romen phuv, kaj te keren buti pro maľi, našilu lendar lelas lengere čhavoren u thovlas len andro gadžikane familiji *na převýchovu*. O romane čhavore denaškernas odarig pale khere ke peskeri daj peskero dad. Aľe pojekh romane čhavore phirenas the andre škola. E Maria Terezia kamelas te kerel le Romen gadženge, te našavel lengero romipen.

Pre aver sera pes lake igen pačisaľonas romane murša. Zakamľa pes andre jekh Rom, oda Rom igen šukares bašavelas pre lavuta. Sar lake bašavlas, takoj les kamelas paš peste andro haďos, kaj lake mištes te kerel.

O papus vakerlas, hoj e Maria Terezia sas igen chanžali džuvľi. ňiko le gadžikane muršendar lake na džanelas mištes te kerel, ča oda Rom. Oj peske kidelas avri le muršen andral o slugadža - pre kaste sikhavlas, oda mušinelas laha te sovel. Aľe mizerere oleske, ko la na guľardä! Oles koškerďa, čhindä leske paťiv u bičhadä andro mariben.

O Rom, so la džanelas te guľarel, pes igen ladžalas, bo les khere sas šukar romňi the čhave. Aľe e Maria

O MARII TEREZII

Bylo či nebylo, kdo ví, jak to bylo. Můj dědeček vyprávěl, že paní císařovna Marie Terezie měla šestnáct dětí. To ostatně víme všichni, kteří jsme chodili do školy. Ale asi nikdo netuší, že Marie Terezie měla dvě děti s Romem.

Můj dědeček říkal - a staří Romové to vyprávějí pořád - že císařovna Marie Terezie darovala Romům půdu, aby mohli pracovat na poli, násilím jim brala jejich děti a dávala je do neromských rodin "na převýchovu". Romské děti odsud utíkaly zpět domů ke svým rodičům. Ale některé romské děti chodily i do školy. Marie Terezie zkrátka chtěla učinit z Romů gádže, chtěla, aby ztratili své romské zvyklosti.

Na druhou stranu se jí ale velmi líbili romští muži. Zamilovala se do jednoho Roma, který hrál velmi krásně na housle. Když jí zahrál, ihned ho chtěla k sobě do postele, aby ji oblažil.

Dědeček povídal, že Marie Terezie byla velmi chlípná ženská. Žádný gádžo ji neuměl uspokojit jako ten Rom. Vybírala si mužské i od vojska - na koho ukázala, ten s ní musel spát. Ale běda tomu, kdo ji neuspokojil! Proklela ho, znectila a poslala do války.

Rom, který ji uměl oblažovat, se velmi styděl, protože doma měl krásnou ženu a děti. Ale Marie Terezie ho

Terezia les khere na mukla u kerda les grofoske. Grofos - nagrofos, o Rom latar denasla pale kijo Roma, ke peskeri romni u peskere Romenca pes garuvenas.

E Maria Terezia len diha te rodel, o slugadza len ande pale pre koda chulajiko than, so peskere romane piranes diha. Phenda: *"Jak težko svážeš řeku, tak těžko svážeš Cikána."*

Pal la cisarkakero chandžalipen pes vakerlas igen but. Mek the oda phenenas, hoj naposledku lake aňi manušano murš na stačinlas, ta phandla grajes a sovlas le greha. O graj pes čhingerda, pejla pre late u murdarda la. Hin oda čačo, vaj na? Mange pes na kamel te paťal. Te uľahas čačo, bizo kaj kada o bare raja uchardehas andre.

Jekh hin čačo, hoj le Romen delas maľi, lelas lendar le čhavoren, na domukelas len te vakerel romanes - bišupandž palici pre bul, te vareko prevakerlas jekh lavoro romanes. Kamelas len te anel pre peskero vast, kamelas len te phandel, te lel lendar lengero phundrado drom.

Ča na džanav, či šaj avav barikaňi andre oda, so vakerlas miro papus. Ov phenlas: "Miro papus sas grofos u mire neni hine cisarkatar."

domu nepustila a učinila jej hrabětem. Hrabě - nehrabě, Rom od ní utekl zpátky k Romům a ke své ženě a skrýval se se svými lidmi.

Marie Terezie je ale dala hledat a vojáci je přivedli na panství, které svému romskému milenci darovala. Řekla: "Jak těžko svážeš řeku, tak těžko svážeš Cikána."

O císařovnině chlíplosti se toho napovídalo hodně. Říkalo se také to, že nakonec jí už ani obyčejný mužský nestačil, a tak přivázala koně a spala s koněm. Kůň se utřhl, spadl na ni a zabil ji. Je to pravda, nebo ne? Mně se tomu nechce věřit. Ale kdyby to pravda byla, bezpochyby by to byli vznešení pánové ututlali.

Jedno pravdou je, a to že Romům dala pole, brala jim děti a zakazovala jim hovořit romsky - když někdo promluvil slůvko romsky, hned dostal pětadvacet ran palicí na zadek. Chtěla Romy předělat, spoutat a vzít jim jejich svobodu.

Nevím, zda mohu-li být hrdá na to, co mi vyprávěl můj dědeček. Řekl: "Můj děd byl hrabě a mé tety jsou od císařovny."

Role Marie Terezie v historii Romů je obecně známá. Prosazovala jejich absolutní asimilaci, která se symbolicky projevila i v tom, že neměli být nazýváni "Cikáni", nýbrž "Novosedláci" nebo "Novomadaň". V ediktu z roku 1761 se zakazuje Romům nosit tradiční oděv, mluvit romsky, mají se usadit, mají přijmout "křesťanská jména" a podobně. Protože příkaz z roku 1761 nebyl plněn, vydala císařovna v roce 1773 jeho obdobu ve ztřešně formě. Podle nového ediktu měly být z cikánských rodin odebírány děti a dávány na výchovu k sedlákům. Jakkoli drastické, absurdní a neuskutečnitelné byly záměry Marie Terezie, ve srovnání s genocidními zákony předchozích panovníků je lze považovat za "osvícené".

V obecném lidovém povědomí figuruje Marie Terezie jako žena vilná a o jejích milencích se vyprávějí nejrůznější zkazky. Jednou z nich, která je dosud zcela neznámá, je i historka o prapradědečkovi Magdy Hoffmannové.

Kamav tumenge te irinel, sar miro praprapapus geŕa andre diz te phenel le cisariske Jozefoske, hoj o sudcas mundarel le Romen.

Sas, či na sas, ko džanel, sar oda sas.

Miro praprapapus ňisostar na džanelas, peskeri chartiko buti kerlas, ňikaha pes na čalavlas. Jekhvar pal leste denašt'a rovibnaha la pheňakero čhavo, o Lacis: "Bači, bači, la mama, le dades o bare raja mundaren! La da, le dades, la baba...!"

"So phenes?" phučla o praprapapus, bo na achaloŕas leske.

O Lacis rovelas sar brišind, aňi te vakerel na džanelas andro baro roviben. Tašl'uvindos andro apsa diňa te vakerel, hoj le Romen kidle o slugadža u kamen len te mundarel bijal oda, hoj chan le gadžen - hoj hine kanibala!

O praprapapus pes chudla še-restar u o vasta ko Del hazdla: "Devla, so te kerel, mira pheňa mundaren!"

Miro praprapapus sas grofos - e Maria Terezia pes leha kamavelas, bizo kaj čoral. Mek angl'oda sar muŕa, kerda mre praprapapus grofoske. Kajča jov daralas te del pes avri, džanelas, hoj te les rakhena o slugadža, na paťana leske, hoj hino grofos. Kalo Rom - grofos? Kaj gadžo paťala Romeske! Mek les phandena andre, mundarna les. Učharlas peskero grofipen, garuvkerlas pes, garuđa peskere grofika gada. Sako bisterda, ko mro praprapapus čačes sas.

Sar leske o čhavo phend'a, so keren le Romenca, bisterda pre peskeri dar.

"Laci!" phend'a le čhaske. "Cirde avri o mochto telal o haďos!"

O čha cirdla avri o mochto telal o haďos, andro mochto sas le praprapapuste barikane hundri somnakune

Chci vám napsat, jak můj prapradědeček šel na zámek říci císaři Josefu II., že soudce zabíjí Romy.

Bylo-li to tak, či nebylo, kdo ví, jak to bylo.

Můj prapradědeček nic nevěděl, dělal si svou kovářskou práci, s nikým se nestýkal. Jednou za ním přiběhl s pláčem syn jeho sestry, Laci: "Strýčku, strýčku, mámu a tátu vznešení pánové vraždí! Mámu, tátu, babičku!"

"Co to povídáš?" zeptal se ho prapradědeček, protože mu nerozuměl.

Laci plakal jako déšť, ani mluvit nemohl pro velký pláč. Vzlykaje začal vyprávět, že Romy sebrali vojáci a chtějí je zabít. Prý kvůli tomu, že jedí gádže - že jsou kanibalové!

Prapradědeček se chytil za hlavu a ruce pozvedl k Bohu: "Bože, co dělat? Mou sestru vraždí!"

Můj prapradědeček byl hrabě - chodila s ním totiž Marie Terezie, samozřejmě, že potají. Ještě předtím než zemřela, učinila mého prapradědečka hrabětem. Jenže on se to bál dát najevo, věděl, že když ho najdou vojáci, nebudou mu věřit, že je hrabě. Černý Rom - a hrabě? Kde by gádžo věřil Romovi! Ještě ho zavřou, zabijí! Proto své hraběcí šaty ukryl, hraběcí titul tajil, skrýval se. Každý zapomněl, kým můj prapradědeček ve skutečnosti byl.

Když mu ale chlapec pověděl, co dělají s Romy, na svůj strach zapomněl.

"Laci!" řekl chlapci. "Vytáhni truhlu, co je pod postelí!"

Chlapec vytáhl truhlu zpod postele, v truhle měl prapradědeček noblesní šaty zlatými nitěmi vyšívané,

thavenca side, gombički perlendar,
šabľa žuža absiňatar, somnakune
angrusta, boganči uče dži kijo khoča.
Mek varesave pergamenti has odoj
garude a - te na bisterav - cikni klejica.

O praprapapus pes urďas,
cifrinďas pes avri. O Laci ĉa o jakha
poravlas: "Oda tu sal, baĉi?"

"Oda som me, Laci. Ma dara, tira
da me na mukava te mundarel. Ĉa
musaj te kerav oda, so sar Rom nařti
kerav, ĉa sar grofos."

O praprapapus ĉutľas pro graj -
nekfeder graja les sas pre calo luma -
u tradelas andre diz, kaj beřelas la
Maria Tereziakero ĉhavo, o Jozefos II.
Palunestar avľa kij' oda than, kaj phire-
las pal peskeri piraňi, e Maria Terezia,
kana sas mek terno ĉho. Savore vudara
ďžanelas te phundravel ola klejicaha.
The sikra daralas, aľe vař peskeri phen
kamelas e milost'a te mangel.

Sar ĉa phundraďa o vudar,
o solgi leske bara pativaha paliker-
nas. The korkoro o Jozefos II. leske
avľa anglal, diňa les o vast. Vakerelas
le praprapapuha pal peskeri daj, pal
e Maria Terezia, rovindos la so
dujďžene leperenas. Leperenas the le
Jozefoskero ĉhavoripen, sar cikno
sas, sar les o praprapapus sikhaďas
le grajenca te vakerel, le nipen miřtes
te prindžarel, so andre kaste hin, ĉi
hino laĉho, ĉi nalaĉho.

O Jozefos phuĉľa, soske ĉa
akana pal leste avel, soske na avľa
sigeder.

O praprapapus leske phendľas:
*"Synu, který jste se jako první ze
života své matky císařovny narodil.
Vy víte, co je dobré a co zlé. Děkuji
Vám, že si pamatujete na takové ma-
ličkosti, které jsem Vás naučil. Jsem
na Vás hrdý, jsem rád, že jste mě při-
jal. Přišel jsem Vám říci, že velmi zlé
věci se dějí Cikánům. Vy víte, že já
sám z rodu cikánského pocházím -*

knoflíčky z perel, šavle z lesklé oceli,
zlaté prsteny, boty vysoké až ke
kolenům. Jeřtě nějaké doklady tam měl
schované a - abych nezapomněla -
malý klíček.

Prapradědeček se oblékl, vyšňořil
se. Laci jen kulil oči: "Jsi to ty,
strýčku?"

"Jsem to já, Laci. Neboj se, tvou
matku nenechám zabít. Musím udělat
to, co nemohu dělat jako Rom, jen jako
hrabě."

Prapradědeček vyskočil na koně -
měl nejlepší koně na celém světě!
A hnál se na zámek, kde bydlel syn
Marie Terezie, Josef II. Přiřel odzadu
k tomu místu, kam chodil za svou
milou, za Marií Terezií, když byl mladý.
Vřechny dveře řly otevřít tím klíčkem.
Trořku se i bál, ale ĉtěl pro svou sestru
žádat milost.

Jen co otevřel dveře, sluhové mu
vzdávali velkou úctu. Také sám Josef II.
mu přiřel naproti, podal mu ruku.
Hovořil s prapradědečkem o své
matce, o Marii Terezii, oba na ni
s dojetím vzpomínali. Vzpomínali i na
Josefovo dětství, když byl malý, jak
ho prapradědeček učil rozmlouvat
s koňmi, poznávat lidi, co v kom je, zda
je dobrý, ĉi špatný.

Josef se zeptal, proč za ním přiřel
až nyní, proč nepřiřel dřívě.

Prapradědeček mu řekl: "Synu,
který jste se jako první ze života své
matky císařovny narodil. Vy víte, co je
dobré a co zlé. Děkuji Vám, že si
pamatujete na takové maličkosti, které
jsem Vás naučil. Jsem na Vás hrdý,
jsem rád, že jste mě přiřal. Přiřel jsem
Vám říci, že velmi zlé věci se dějí
Cikánům. Vy víte, že já sám z rodu
cikánského pocházím - a také to víte,

a také to víte, že bych nikdy nepojedl nečistého jídla. Raději bych umřel hladu, než abych jedl maso koňské, psí, a natožpak lidské! Náš sladký Bůh nám přikázal jíst čistou potravu. A tak jako já, ani žádný jiný Cikán by nepojedl jídlo nečisté."

O Jozefos ča šunelas le praprapuskeri duma porade jakhenca, o praprapapus vakerelas durededer.

"Tumara da me prindžaravas, dži adađives la likerav andre miro jilo. Sas čačali raňi, sakones delas leskero čačipen. The tumen, kas oj and'a pre kada svetos, san čačalo, avka sar tumari daj. Me džanav, hoj ňikaske na den te merel hijaba, hoj bidošale manušes tumen na den te mundarel. Me paťav, hoj man na dena te phandel andre bijal mire tromadune lava."

"Ale ča phen, paťivale Remeja - grofona, kas mundaren? Ko mundarel le Romen?"

"Pre mire Roma, pre mire familiji čhide, hoj chan manušano mas. Pojekhen imar bičačipnaha mundarde. Akana kamen te mundarel the mira čora pheňa, lakere čhaven...!" Mek miro praprapapus kijathoda: "*Kdo Cikána neprávem zabije, ten svou čest pošpiní, sám sebe zahubí a jeho rod až do desátého kolena neštěstí provázet bude.*"

Sar o Jozefos II. šund'a kala lava, diňa te vičinel peskere godīdinen u takoj mušinde savore Romen te premukel. Savore gadžen, so has pro Roma phukado, hoj len chale, arakhle džidonen. O kokala, so phukades sas manušane, sas guruvane the baľičhane.

O cisaris Jozefos II. čhid'as le sudcas avri u le gadžen, so chudle le Romen te mundarel hijaba, diňas te phandel andre. The avka imar jepaš Romen našti ratind'a, bo imar sas mundarde.

Ko kamel kala lava te achaľol, achaľola.

že bych nikdy nepojedl nečistého jídla. Raději bych umřel hladu, než abych jedl maso koňské, psí, a natožpak lidské! Náš sladký Bůh nám přikázal jíst čistou potravu. A tak jako já, ani žádný jiný Cikán by nepojedl jídlo nečisté."

Josef jen poslouchal prapradědečkova slova s vykulenýma očima a prapradědeček vyprávěl dále:

"Vaši matku jsem dobře znal, dodnes ji chovám ve svém srdci. Byla to spravedlivá dáma, každému uznala jeho právo. I Vy, koho ona přivedla na tento svět, jste spravedlivý, tak jako Vaše matka. Víím, že nedopustíte, aby kdokoli zemřel neprávem, že nevinného člověka nedáte zabít. Věřím, že mě nenecháte zavřít za má opovážlivá slova."

"Ale jen mluv, poctivý Rome - hrabě, koho zabíjejí? Kdo vraždí Romy?"

"Na mé lidi, na mou rodinu svedli, že jí lidské maso. Některé už nespravedlivě zabili. Ted' chtějí zabít také mou ubohou sestru a její děti...!" A ještě můj prapradědeček dodal: "*Kdo Cikána neprávem zabije, ten svou čest pošpiní, sám sebe zahubí a jeho rod až do desátého kolena neštěstí provázet bude.*"

Když Josef II. vyslechl tato slova, dal zavolat své rádce a ihned museli všechny Romy propustit. Všechny gádže, kvůli kterým byli Romové obviněni, že je snědli, našli živé. Kostí, které byly údajně lidské, byly hovězí a vepřové.

Císař Josef II. soudce vyhodil a gádže, kteří začali Romy zabíjet neprávem, dal zavřít. Ani tak už polovinu Romů nemohl zachránit, protože už byli zavraždění.

Kdo chce těmto slovům rozumět, porozumí.

Legenda, ktorou autorce týchto príbehů vyprávěl její dědeček, se zakládá na historických faktech. Citujeme úryvek z publikace Emílie Horváthové "Cigáni na Slovensku" (Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1964, s. 135-6):

"4. septembra 1782 peštianske noviny uverejnili senzačnú zprávu, že chytili 173-člennú cigánsku bandu, ktorá pôsobila v Honte (v dnešním Maďarsku, pozn. red.) už 25 rokov. Podľa tejto zprávy členovia bandy usmrtili 28 ľudí, ktorých uvarili alebo vyúdili a tak zjedli. Preto ich v auguste začali popravovať. 22. augusta 1782 jedného z "ľudožrútov" rozštvrtili, dvoch usmrtili lámaním na kolese, ôsmich obesili a štyri ženy popravili sťatím. 24. augusta jedného rozštvrtili a dvanástich obesili. O dva dni bolo sedem žien sťatých, dvaja muži popravení lámaním na kolese a štyria obesení.

Zprávy prevzala všetka domáca i zahraničná tlač a noviny sa pretekali v prinášaní ďalších "autentických" podrobností. Napr. Hamburgische Neue Zeitung v 151. čísle z roku 1782 uvádza, že za 21 rokov táto skupina zabila 84 osôb. Najobľúbenejším pokrmom cigánskej skupiny sa vraj stalo mäso 16 - 18-ročných osôb. Keď sa zprávy o kanibalizme dostali až k cisárovi Jozefovi II., prirodzene im neuveril. Okamžite dal zastaviť ďalšie popravy a vyslal zvláštneho komisára, aby celú vec vyšetril. Skutková podstata, ktorú úradník zistil, bola v krátkosti takáto: 4. augusta 1782 chytili v Hontianskej stolici zlodejskú skupinu Cigánov, ktorá tam pôsobila už dlhší čas. Hneď sa rozšírili zprávy, že sa mnohé osoby bez stopy stratili. Išlo o rôznych priekupníkov, pláteníkov, šafraníkov a ďalšie osoby s viacmenej potulným spôsobom života. Všetky osoby, ktoré boli v tom čase nezvestné, pripísali na vrub Cigánom. Neľudskými spôsobmi vymáhali na Cigánoch priznanie o ich zavraždení. Cigáni sa v mukách priznali k tomu, čo neurobili, a pod tortúrou uviedli aj miesta, kde "zavraždených" zahrabali. Keď sa ukázalo, že na udaných miestach nikto nie je, ďalej vymáhali na nich priznania, čo so "zavraždenými" urobili. Jeden z Cigánov v najväčších bolestiach vykrikol "Megettük" - Zjedli sme! Komisár ďalej zistil, že z osôb, o ktorých sa myslelo, že ich Cigáni zavraždili, ani jedna nechýbala. (...) Za nedbalé vyšetrovanie a štyridsať neodôvodnených popráv bol sudca pozbavený úradu."

MIRI PRABABA SAS DRABARŇI

Kamav tumenge te vakerel pal miri prababa, sar sasťarelas le nipen. Mira prababa vičinenas Rupuňi. E Rupuňi džanelas ajse veci, so le manušenge na džalas andro šero - talam aňi lake korkorake.

Jekhvar pal late avľa gadži, chu-laňi, rovibnaha u phenel la Rupuňake: "Rupuni, buc taka dobra, pomož mi."

E prababa imar džanelas, so late, ča kerlas kamukeri, hoj nič na džanel. Pal miri prababa phirenas but gadže, so imar andre dukh na džanenas, so te

MOJE PRABABIČKA BYLA LĚČITELKA

Chci vám vyprávět o své prababičce, jak léčila lidi. Moje prababička se jmenovala Rupuni. Rupuni uměla věci, které lidem nešly na rozum - a snad ani jí samotné.

Jednou za ní přišla selka s pláčem a povídá: "Rupuni, buc taka dobra, pomož mi."

Prababička už věděla oč jde, dělala jen na oko, že nic netuší. Za prababičkou chodilo se svými bolestmi hodně gádžů. Rupuni na ně jen pohléd-

kerel, ta e Rupuňi ča dikhelas pre manušeste, imar džanelas, so leste. Achalołas pes andre manušeskero jilo.

"Co še ci stalo?"

"Predstav sebe, co robi muj muž! Chodzi mi za cudzu babu, mňe bije aj dzeci, aj na pijatyku še dal."

E Rupuňi latar phučel: *"Jak še vola ta ľompa?"*

"Rozara še vola."

E prababa diňa la gadža draba, kaj le romeske te čhivel andre zumin. Mek lake phend'as aver buťa, so lake, sar džuvľake, kampil te kerel peskere romeske.

No aľe ča šunen, so kerd'as e Rupuňi! Gejľa pal adi rakľi, pal e Rozarka, kaj lake te dovakerel. Arakľľa la pre maľa, bo akor but čore rakľija kerenas pre chulaskero. Imar dural pre late vičinel: *"Rozar!"*

So ča e Rozarka šund'a, hoj la vičinel e cigánka, u mek pro nav, chudňa te rovel.

E Rupuňi avľa kija late: *"Ta Rozar, povidz, jak to je s tym gazdom!"* Miri prababa kamelas te prindžarel, či e rakľi hiňi lachi vaj avrimardĩ.

"Gazda mi neda pokoja, ňeznam, co mam robic."

E Rupuňi phenel: *"Znaš co? Odejdz hetka z valala a cholem mešac ostaň u svojej rodziny. Gazda na cebe zapomňe. Kedz by ši tu tak ostala, bula by ši každy len pre šmich. Nikto by ci dobrego slova ňedal. Mušela by ši isc do šveta, dze ce nikto ňezna a plakala by ši tam, dze ce nikto ňevidzi."*

Sar e Rozara šund'a kala lava, meg sa goreder rovelas.

"Len idz, dzivče, idz, budžeš mac kľud."

Duje kurkenca avľa pal miri prababa e gadži radišagoha. And'as la Rupuňake love, balevas, jandre the kachňa.

la a hned věděla, oč jde. Vyznala se v lidských srdcích.

"Co še ci stalo?"

"Predstav sebe, co robi muj muž! Chodzi mi za cudzu babu, mňe bije aj dzeci, aj na pijatyku še dal."

Rupuňi se ptá: *"Jak še vola ta ľompa?"*

"Rozara še vola."

Prababička dala selce byliny, aby je dala muži do polévky. Ještě jí poradila další věci, jak by se jako žena měla ke svému muži chovat.

No, ale poslyšte, co udělala Rupuni! Šla za tou holkou, za Rozárkou, aby jí domluvila. Našla ji na poli, protože tehdy hodně chudých vesnických děvčat pracovalo na poli pro sedláky. Už z dálky na ni volala: *"Rozar!"*

Jen co Rozárka zaslechla, že ji volá Cikánka, a ještě jménem, začala plakat.

Rupuni přišla až k ní: *"Ta Rozar, povidz, jak to je s tym gazdom!"* Prababička chtěla zjistit, je-li holka hodná, anebo fikaná.

"Gazda mi neda pokoja, ňeznam, co mam robic."

Rupuni na to povídá: *"Znaš co? Odejdz hetka z valala a cholem mešac ostaň u svojej rodziny. Gazda na cebe zapomňe. Kedz by ši tu tak ostala, bula by ši každy len pre šmich. Nikto by ci dobrego slova ňedal. Mušela by ši isc do šveta, dze ce nikto ňezna a plakala by ši tam, dze ce nikto ňevidzi."*

Jakmile Rozára slyšela tahle slova, dala se ještě do většího pláče.

"Len idz, dzivče, idz, budžeš mac kľud."

Za dva týdny přišla za prababičkou šťastná selka. Přinesla Rupuni peníze, slaninu, vejce a slepici.

Masovar avľa pal e Rupuni terno goro u phendä, hoj o raklo leske nasvalo, o horučki les maren u ňiko leske na džanel te pomožinel, mek aňi o doktoris na.

"Poc do nas a daco s nim zrob!" phendä.

E Rupuni geľľa ke lende khere, dikhel, o čavoro pašľol, o teštocis leste sar andre jag.

"Daj mi maly harček," phenel mri prababa la gorake. Pherďas andre paňi, thoďas pre mašina te tadľol. Andral e mašina iľas avri labarde kašta, čiďas andro paňi. Mangľa peske žužo gad u le čhavores thoďas ole paňeha. O čekat, o muj, o per, o vasta, o pindre. Paľis pre leste o gad urďa u thoďa les andro tato. Paťan ma paťan, tosarla o rakloro imar chalas zuminori.

Angľ'oda mek na sas ajse draba sar acylpirin, paralen, penicilin sojogaver.

O dad kamelas la Rupunake te poťinel, aľe oj lestar love na iľas, bo džanelas, hoj na oj le raklores sasťarda, aľe o Del.

No mek tumenge phenava, sar pal late denaľelas cikno rakloro rikoneha: *"Pani, pani,"* phenel o rakloro - talam ochto berš leske sas - *"oco ma pre vas pošila, abysce do nas prišli."*

"A na co?" phučel e Rupuni.

"Ocec nemože ani šedzic, ani stac, ani ležic."

"No dobre. A preco s tebu beži ten pes?"

"To mi mama prikazala, že abysce mi ňepočarili."

"Mame povidz, lem ňech še ňeboji, a poc, pujdzeme še pokukac na tvojho oca."

So ča avľa andro kher, imar džanelas, so hin le gadžeste. Leskera

Jednou prišľel za Rupuni mladý muž a řekl, že má nemocného syna, že s ním lomcuje horečka a že mu nikdo neumí pomoci, dokonce ani doktor ne.

"Poc do nas a daco s nim zrob!" řekl.

Rupuni šľa k nim domů a vidí, že chlapeček leží a tělíčko má jako v ohni.

"Daj mi maly harček," povídä prababička ženě. Nalila dovnitř vodu a dala ji vařit na sporák. Ze sporäku vytáhľa ohořelä dřívka a hodila je do vody. Vyžädala si čistou košilku a chlapečka tou vodou omývala: čelo, obličej, břicho, ruce, nohy. Potom mu tu košilku obľekľa a uložila ho do tepla. Věřte - nevěřte, ráno už chlapeček jedľ polěvku.

Dřívě ještě nebyly léky, jako acylpyrin, paralen, penicilin, nic takového nebylo.

Otec chtěl Rupuni zaplatit, ale ona od něho peníze nevzala, protože věděľa, že chlapečka nevlěčila ona, ale Bůh.

No, ještě vám povím, jak za nľ utíkal malý chlapec se psem: *"Pani, pani,"* volä chlapec - mohlo mu být osm let - *"oco ma pre vas pošila, abysce do nas prišli."*

"A na co?" ptä se Rupuni.

"Ocec nemože ani šedzic, ani stac, ani ležic."

"No dobre. A preco s tebu beži ten pes?"

"To mi mama prikazala, že abysce mi ňepočarili."

"Mame povidz, lem ňech še ňeboji, a poc, pujdzeme še pokukac na tvojho oca."

Jakmile vstoupila do domu, hned věděľa, co sedľäkovi je. Od jeho ženy si

romňatar mangľas tato paňi, thod'as peske o vasta, phend'a le gadžeske, kaj pes te čhivel nango tele, ča e sosten mi pre peste te mukel. Palis les thod'a te paš'ol pre phuv u chudňa leske te makhel o dumo. Čhungradas leske pro dumo u fest makhelas. E cipa pal o dumo leske hazdelas opre, až o dumo pukinlas. E gadži pre late vičinkerlas: *"Už ho ňechaj!"*

"Preci ňechceš, aby tvuj muž bul mrzak! Chceš, aby bul dobry aj v roboce aj v posceli, ňe?"

"To chcem!"

"Tak buc cicho a len kukaj, co robim. Odteraz to budzeš mužovi robic ty raz za tyždzeň."

O gadžo ušťa pal e phuv.

"Jaj, kukaj še!" vičinel leskeri romňi. *"On sam vyskočil, už stoji na nohoch!"*

"No vidziš, lem ho mušiš fest masirovac."

Jekhe čhoneha avľa o goro pal e prababa khelindos, sasto sar mačo andro paňi. Diňa la ajci love, kaj peske e Rupuňi cind'a bicigľa. Lestar o love iľa, bo sas barvalo.

But vakeren o Roma pal miri prababa - ale mě tumenge phenava choča mek jekh, so kerďa. Avľa pal late terňi rakľi u phenel lake, hoj la hin pirano, ale na kamel la te lel romňake.

"Jak še vola ten tvuj frajer?"

"Alojz."

E prababa imar džanelas. Iľa e metľa, geľľa pal o Alojz. So ča avľa ke leste, vičind'a les avri andal o kher, tris pras pal e bul! *"Tak ty, ženač, pľeceš hlavu mlademu dzivčecu? Ňehaňbiš še? Dzeci maš, ženu maš!"* Pal e bul, pal o dumo, kaj peľľa, ta peľľa.

O Alojz pes la Rupuňake mangelas, kaj les te mukel, hoj la rakľake savoro phenela, hoj imar pal late na phirela.

vyžádala teplou vodu, umyla si ruce a řekla sedlákovi, aby se svlékl donaha. Jen trenýrky ať si na sobě nechá. Pak jej položila na zem a začala mu masírovat záda. Plivla mu na záda a pořádně masírovala. Kůže na zádech se mu napínala, až záda praskala. Selka na ni křičela: *"Už ho ňechaj!"*

"Preci ňechceš, aby tvuj muž bul mrzak! Chceš, aby bul dobry aj v roboce aj v posceli, ňe?"

"To chcem!"

"Tak buc cicho a len kukaj, co robim. Odteraz to budzeš mužovi robic ty raz za tyždzeň."

Najednou sedlák vyskočil ze země.

"Jaj, kukaj še!" křičí jeho žena. *"On sam vyskočil, už stoji na nohoch!"*

"No vidziš, lem ho mušiš fest masirovac."

Za měsíc přitančil sedlák za prababičkou zdravý jako ryba ve vodě. Dal jí tolik peněz, že si za ně Rupuni koupila kolo. Od něho si peníze vzala, protože byl bohatý.

Hodně vyprávěli Romové o mé prababičce - ale já vám povím ještě alespoň jednu věc, kterou udělala. Přišlo za ní mladé děvče a říká, že má milého, ale ten si ji nechce vzít za ženu.

"Jak še vola ten tvuj frajer?"

"Alojz."

Prababička už věděla. Vzala koště a šla za Alojzem. Když k němu přišla, zavolala ho ven - a prásk - prásk přes zadnici! *"Tak ty, ženač, pľeceš hlavu mlademu dzivčecu? Ňehaňbiš še? Dzeci maš, ženu maš!"* Přes zadek, po zádech, kam plácla, tam plácla.

Alojz Rupuni prosil, ať ho nechá, že děvčeti všechno řekne a že už za ní chodit nebude.

E raklī rovelas, rovelas, afe aňi
jekh čhon, sas la smirom. Palikerďa
la Rupuňake, hoj lake thoďa o jilo pro
than.

Na džanav - pojekh džene phene-
nas, hoj e Rupuňi hiňi drabarňi,
pojekh džene phenenas, hoj hiňi
čohaňi. O Roma la rado dikhenas,
pativ la denas th'o Roma th'o gadže,
afe the latar čino daranas.

Dívka plakala, plakala, ale
neuběhl ani měsíc a byla v pořádku.
Poděkovala Rupuni, že jí vrátila srdce
na své místo.

Nevím - někteří lidé říkali, že
Rupuni byla léčitelka, jiní tvrdili, že byla
čarodějnice. Romové ji měli rádi, vážili
si jí jak Romové, tak gádžové. Ale
všichni se jí trochu báli.

Přeložila Michaela Lichnavská

Sako khote žal, ká maj feder-i leske.

Každý jde tam, kde je mu nejlíp.

Godaver manuš mindík than chužilel.

Moudrý člověk si své místo vždycky najde.

Vladislav HALUŠKA

PAL O KACHŇA, SO NA DŽANENAS TE VAKEREL O SLEPICÍCH, KTERÉ NEUMĚLY MLUVIT

Motiv následující humorky se v různých obměnách opakuje v celé oblasti Střední Asie, Turecka i Maghrebu. Hrdinou anekdoty je jednou Nasreddin, jindy šprýmař Mušíky nebo marocký Džoha. Jednou se krade osel, jindy kůzle. Romská modifikace je typicky romská.

Anglal mušinav te phenel: Som andal jekh romaňi fajta, sam deš čhave. So mek pamecinav, bešahas pre vichodno Slovensko paš e Dukla, avri pal o gav, paš o cikno jarkos. Pre aver sera sas škola. Amari daj sas Sidorka - andal le Sidorengeri fajta. Vičinenas la Friška, le dades Miškus. A me som jekh lengere čhavendar. Phenava tumenge paramisi, so šundom, sar somas cikno čhavo.

Dživelas - na dživelas, darekana čirla, romaňi familija. Sas len trin čhave: Kalo, Thulo, Mišos. Avka len vičinenas. Sas len cikno kheroro pro belavo bilindo sar ňebos. Jon dživenas mek andre koda svetos, so sas bare raja. Lengero dad phirelas te kerel buťi ko raja. Čhingerlas kašta andro veš. E daj lenge phirelas le gurmňenca pre maľa. O čhave ačhonas khere korkore a o naj-phureder phral pre lende merkinlas.

E daj phirelas khere sigeder, bo mušinelas le čhavage the le dadeske te tavel te chal. O dad avelas khere, sar o kham zhaperelas pal o plaji.

Love len vaš e buťi na denas, anenas chaben: bandurki, aro, jandre, thud, darekana the balevas. Aľe na sako dıves - darekana na anenas te chal ňič calo kurko, ta ačhonas

Nejdříve vám musím říct, že pocházím z jednoho romského rodu, je nás deset dětí. Pokud si pamatuji, bydleli jsme na východním Slovensku u Dukly, venku za vesnicí u malého potůčku. Na protější straně byla škola. Naše maminka byla Sidorka - z rodu Sidorů. Říkali jí Friška a tátovi Miško. Já jsem jeden z jejich dětí. Povím vám, příběh, který jsem slyšel, když jsem byl malý.

Žila - nežila, kdysi dávno, jedna romská rodina. Měli tři syny: Kala, Thula a Miška. Tak se jim říkalo. Měli malý domeček natřený na modro jako nebe. Žili ještě v dobách velkých pánů. Jejich tatínek k nim chodil pracovat. Štípal v lese dříví. Matka jim chodila pást krávy na louku. Děti byly samy doma a nejstarší bratr je hlídal.

Matka chodila domů dříve, protože musela dětem a otci uvařit. Otec chodíval, až když slunce zapadlo za hory.

Peníze jim pánové za práci nedávali, nosili jídlo: brambory, mouku, vajíčka, mléko, někdy i slaninu. Ale ne že každý den - někdy nepřinesli celý týden nic, a pak byli o hladu. Za

bokhate. Te sas tates, phirenas andro veš kozarengé u kidenas, so o veš delas. (Darekana arakhenas Roma the diline kozara - u palis diliñafonas, ale na but, ča salikh).

Jekhvar la da na sas so te del le čhaven te chal, ta phend'a, že džala te čorel kachña andre aver gav. O čhave the e daj daranas, ale te chal kamenas. Imar sas ke raťate, o dad mek khere na sas, bo gejfa le rajeha te cinel gres andro durikano gav. O čhave daranas te ačhol raťi khere korkore, ta gele la daha te čorel la kachña.

Sar avle andre aver gav, dikhenas, andre savo chulajipen te džal. Ča odoj, kaj o raja imar sovenas!

E daj prechutiľa cikñi fala, džal ko kurñikos. O čhave užarenas anglal e fala. E daj phundraďa le kurñikoskero vudaroro, gejfa andre. O kachña chudle te vriskinel sar diline.

O raj šunel, phenel la raňake: "Ta so avka o kachña vriskinen adaďives?"

E raňi phenel: "Ta dža, dikh, či odoj nane ruv vaj khandiňi."

Ta džal o raj te dikhel, o kurñikos phundrado! Phučel: "Ko hin andre?"

"Oda ča amen, o kachña!" del pes anglal andal o kurñikos.

Ta phučel o raj mek jekhvar, ko odoj hino. Pale šundol: "Ča amen, o kachña!"

O raj ačhiľa sar dilino. Ta denašel sig khere, phenel la raňake: "Amare kachña vakeren!"

"Diliñaľiľal, či tut len o bengal!"

"Ča av manca, šuneha korkori pre tire kana."

Než o raj la raňaha avle andal o kher, e daj chudľa la kachña u denašelas le čhavenca khere.

Avel o raj ko kurñikos, phučel: "Ko odoj?"

O kachña nič. Čiten.

Phenel e raňi: "Ta čirla džanav, hoj sal lemado!"

teplého počasí chodili do lesa na houby a sbírali, co les dal. (Kdysi Romové sebrali i "bláznivé houby", prašivky - a pak bláznili i oni, ale ne moc, jen trochu).

Jednou neměla matka co dát dětem jíst, a tak řekla, že půjde ukrást slepici do sousední vesnice. Děti i matka se bály, ale jíst se jim chtělo. Chýlilo se k večeru, otec ještě nebyl doma, protože šel s pánem koupit koně do vzdálené vesnice. Děti se bály zůstat večer samy doma, a tak šly s matkou ukrást slepici.

Když přišly do sousední vsi, rozhlížely se, do kterého hospodářství zajít. Samozřejmě tam, kde už páni spí!

Matka přeskočila zídku a jde ke kurníku. Děti čekaly před zídkou. Matka otevřela vrátka od kurníku a vlezla dovnitř. Slepice začaly kdákat jako pominuté.

Pán poslouchá, povídá své paní: "Co ty slepice dneska tak kdákají?"

Paní nato: "Tak se běž podívat, jestli tam není vlk nebo tchoř."

Pán se jde podívat: kurník otevřený! Ptá se: "Kdo je uvnitř?"

"To jsme jenom my, slepice," ozve se z kurníku.

Pán se ptá ještě jednou, kdo tam je. A znova je slyšet: "To jenom my, slepice!"

Pán je z toho celý pryč. Utíká honem domů, povídá manželce: "Naše slepice mluví!"

"Zbláznil ses, nebo tě berou čerti?"

"Pojď se mnou a uslyšíš to na vlastní uši."

Než se pán s paní vyhrabali z domu, popadla maminka slepici a utíkala s dětmi domů.

Přijde pán ke kurníku a ptá se: "Kdo je tam?"

Slepice nic. Mlčí.

Paní povídá: "Já vím dávno, že jsi praštěnej!"

O raj phenel: "Ta vaš oda na vakeren, bo tutar daran. Manca denas duma."

E raňi pekľa le ras pal o šero, geľle khere te sovel.

Aver dıves aňi na džanenas, hoj lenge vareko čord'a kachňa, bo len sas ajci kachňa, hoj na džanenas keci.

O kachňa lenge na phende, bo bizo te vakereľ na džanen.

Pán povídá: "To proto nemluví, že mají z tebe strach! Se mnou si povídaly."

Paní dala pánovi pohľavek a šli domů spát.

Příštího dne ani nevěděli, že jim někdo ukradl slepici, protože měli tolik slepic, že ani nevěděli kolik.

A slepice jim to neřekly, protože samozřejmě mluvit nedovedou.

Přeložila MH

*Márno šaj des varekas, de goudi náštik,
Chleba můžeš dát, ale rozum ne.*

*Sa le Dejvlestar-i dino.
Všechno pochází od Boha.*

*Akárkáj-i mišto, de khejre-j maj feder.
Všude dobře, doma nejlíp.*

Agnesa HORVÁTHOVÁ

SAR E GIŁORI LE ROMEN ARAKHLA JAK PÍSNIČKA NAŠLA ROMY

*Do rubriky, kterou jsme tentokrát vyhradily autorským legendám, jsme zařadili do třetice dílko Agnesy Horváthové, zpěvačky a tanečnice, která dlouhá léta účinkovala v souboru **Perumos**. Se všemi ostatními členy souboru emigrovala před několika lety do Belgie, avšak po čase se vrátila a žije v Praze.*

Gilori pal o svetos phirelas, ke bute manušende zaačholas. Ňiko la na kamelas, ča šunenias u džanas dureder. E gilori imar na džanelas, kaj te džal. Džalas korkori dromeħa phare jileħa.

Avel paš o paňi, dikhel, dikhel - manuša, mek kajsen na dikhlom! Kale, čhingerde, melale, bokħale. So kajsenca? Džava mange dureder.

Džal dureder, but čħavore, paš e jag bešen o phure.

Jekh phuro manuš vakerel: "Šunen, Romale, sar amen dživaha? Buti amen na den te kerel, bokħate meras. Avka našti dživas, kampel vare-so te rodel avri."

E gilori ča šunel, šunel: "Akana aviħa miri bachtaľi ora! Kala kale manuša man lena."

Gondoľinel, ke kaste te džal sigeder. Dikhel čħajora, paš o paňi rajbinel. E gili lake geľħa polokes andre goďi. E čħajori asandľiħa, chudňħa te gilyavel, aľe o lava latar džanas ajse, so Ňiko na ačħaľolas.

Avel ke late o phuro: "S'oda ajso vakeres? Ňiko tut na ačħaľol."

"Me na džanav, vareso mange andre goďi aviħa, phenel mange, kaj avka te vakerav."

"Namišto kerďom," phenel ke peste e gilori. "Kamplahas mange te

Písnička po světě chodila, u mnohých lidí se zastavila. Nikdo se jí neujal, poslechli si ji a šli dál každý svou cestou. Písnička nevěděla, kam se vrátit. Šla sama a sama, srdce smutné.

Přijde k vodě, kouká, kouká - lidi, ale takové lidi jsem ještě neviděla! Černí, otrhaní, špinaví, hladoví. Co s takovýma lidma? Půjdu dál.

Jde dál, spousta dětí, kolem ohně sedí staří.

Jeden starý povídá: "Poslyšte lidi, Romové, jak máme žít? Do práce nás neberou, umíráme hladu. Takhle to nejde dál, musíme něco vymyslet."

Písnička poslouchá, poslouchá: "Teď přišla má požehnaná chvíle! Tihle černí lidé se mě ujmou."

Přemýšlí, ke komu zajít nejdřív. Uvidí holčičku, jak pere u potoka. Písnička jí opatrně vklouzla do mysli. Holčička se usmála a začala zpívat, ale vycházela z ní slova, kterým nikdo nerozuměl.

Přijde k ní starý: "Co to povídáš? Nikdo ti nerozumí."

"Já nevím, něco mi vlezlo do mozku a říká mi to, abych takhle mluvila."

"Tohle jsem neprovedla nejlíp," povídá si v duchu písnička. "Měla jsem

džal perše ko phuro. O phure chale buter maro sar o terne." Pregejla e giľi andro phuro.

O phuro chudňa te giľavel. Savore poraven o jakha, phundraven o kana, khelen, asan.

"Šunen, Romale," phenel o phuro, "o Del amenge bičhaďa giľi. E giľi amen džidarela."

Sako chudňa te vakerel, jekh pre avreste vičinen, sako del peskeri godi.

"Sem aven cicho!" phenel o phuro, "savoro tumenge phenava avri. O Del kamel, kaj amen o Roma pal o svetos te phiras, giľa te giľavas the te bašavas."

"Sar, phureja, sem amen na džanas!"

"Ča šunen, sar o kašta bašaven. Anen mange lačo kašt, kerava olestar bašadi."

O terne chara ande lače kašta, o phuro ajci kerlas, ajci kerlas, kim na kerďa šukar lavutica. E giľori - hop andre lavutica! Kadaj mange ela lačhes!

O phuro chudňa pre lavuta te bašavel. O čhave, o čhaja, o murša, o džuvľija, savore chudne te rovel andre bari loš. Mek nigda šoha ajso šukariben na šunde.

O phuro sikhadďa the le terne charen te bašavel. "Čhavale," phendďa, "ča jekh kampel: te bašavel the te giľavel jileha. Kampel te thovel o jilo andre tumari giľi."

La giľake pes leskere lava igen pačisaľonas. Akorestar ačhiľa Romenca. Kole dživesestar o Roma phiren pal o svetos giľenca, bašavibnaha. Chudne le Devlestar giľori, bo la o gadže na kamenas.

Ča phiras pal o svetos, Romale, giľavas, bašavas, le Devles ašaras, amari giľori, amari šukar romaňi čhibori šoha ma bisteras!

jít napřed za starým. Staří na tom světě snědli víc chleba než mladí." A tak vešla písnička do toho starého.

Starý začal zpívat. Všichni valí oči, otevírají uši, tancují a smějí se.

"Poslyšte, Romové," povídá starý, "Pánbůh nám seslal písničku. Písnička nás bude živit."

Všichni začali mluvit jeden přes druhého, pokřikují na sebe, každý rozdává rozumy.

"Budte konečně ticho!" povídá starý, "já vám všechno vysvětlím. Pánbůh chce, abychom my Romové chodili po světě, zpívali písně a hráli."

"Ale jak, starý, tohle přece neumíme!"

"Jen si poslechněte, jak hrajou stromy. Přineste mi dobré dřevo, udělám z něho nástroj."

Mládenci přinesli dobré dřevo a starý se pokoušel tak dlouho, dokud nevyrobil krásné housličky. A písnička - hop do houslí! Tady mi bude dobře!

Starý spustil na housle. Chlapci, děvčata, mužští, ženské, všichni se dali do pláče samou radostí. Ještě nikdy v životě neslyšeli takovou krásu.

Starý naučil hrát i mládence. "Chlapci," povídá, "chce to ale jednu věc: hrát a zpívat ze srdce. Musíte do té své písničky dát srdce."

Písničky se jeho slova velice líbila. A od té doby zůstala s Romy. Od toho dne chodí Romové po světě s písničkou a hudbou. Dostali od Boha písničku, protože ji gádžové nechtěli.

Jen chodme po světě, Romové, zpívejme a hrajme, Pánaboha chvalme a naši písničku, náš krásný romský jazyk nikdy nezapomeňme!

Peter STOJKA

E LEGENDI ANDEJ VLAŠIKA ROM LEGENDY OLAŠSKÝCH ROMŮ

V příspěvku P. Stojky v zásadě ponecháváme nezměněný autorův pravopis, redakční úpravy jsou minimální. Zejména zachováváme velké iniciály u slov, která se v češtině s velkými písmeny nepíší. Autor tímto způsobem vyjadřuje úctu specifickým kulturním hodnotám olašských Romů.

Místo více méně doslovného překladu, kterým obvykle opatřujeme jiné romské texty, připojujeme za jednotlivé legendy faksimile autorovy slovenské verze, kterou pan Stojka záměrně napsal tak, aby příběh co nejvíce přiblížil neromskému čtenáři.

O BOGO TAJ O JIVO

Le Romen si legendi ando puranimo. Maškar le anglune sas le dúj phral - o Bogo taj o Jivo, save trajinas angla dúje šele beršen. Lengi legenda vorbijas pe taj vorbij pe ži ađejs.

O Bogo účo Rom sas taj naďon zurálo taj žanelas šukáres te d'ilabel. Lestar apal line le ávera Rom perdal i d'ili, savi si akánik i Románi himna. O Bogo la mindík d'ilabelas taj kadi d'ili d'ilabel pe ži ađejs. Kadi d'ili bušol "Šou čásura-j detehára". Naj kodo čaládo taj kodo nípo, ande saves naj kadala d'ila than. Sako d'ilabel la, de maj but pe verrastášes.

O Bogo žanelas inke o fejlo: Naďon žanelas te kerel i búťi le sastresa, savo ande kodi luma taj vráma naďon fontoššo sas, ke le Rom grast sas taj vurdona. Maj but le vurdona si te keravenas.

O dúto phral Jivo bušolas, naďon godaver sas taj žanelas te khelel. Šaj phenas bistoššan, hoď voun sas legangluno Rom, savo vortárelas le Romenge bajura, save nás ritkavi. Naďon báro sas kodo, hoď intregi bajura le Romenge dentijas korkouri. Leski vorba ánde lenas vejduj riga, save sas ando bajo. Voun sas o angluno, savo andas ándo o zákono pa Rešpekto taj paj Pátiv. Phendas ek godaver vorba taj kodi sas: "Fontoššo-j kodo, t'al o manuš, de inke maj fontoššo-j, t'al Rom." Kadala vorbasa šaj ášuvás vi ađejs, ke lako than terďol. Šaj vidázinas vi kodo, hoď o Jivo már atunči phenelas paj románi identita, so sas naďon fontoššo. Das angluno drom ando Romimo, ke mindík phenelas le Romenge, hoď te ikren i kultúra taj te vezetin le románe sokáša.

Pe sos naj slobodo te bistras taj náštik dikhas perdal, kodo-j, hoď kadala sas le dúj phral, savenge ánava ánde-j vezetime andej Rom ži ađejs taj ášona erekra ando Romimo, ke azíte le Rom len palaj dúj ánava taj dodola-j: le Bougeští - Bogo taj le Jivoští - Jivo.

Kadaj dúj fajtura Rom trajin mindenfelej pej thana ando Českoslováko. Me sármozij andaj Jivoští taj me bárimango sim pe kodo!

Olašský Rómovia majú hneď niekoľko legend v ich histórii. Medzi tie prvé patria bratia Bogo a Jivo, ktorý žili v 18. storočí a ich legenda sa dedila a rozprávala a tiež rozpráva dodnes. Bogo bol vraj vysoký a statný chlap, ktorý vedel krásne spievať. Od neho vtedy ostatný Rómovia a potom i ďalšie generácie „olachov“ prebrali pieseň, ktorú Bogo rád spieval a spieva sa dodnes u Olašských Rómovia ju nazvali svojou olašskou hymnou. Táto pieseň je u „olachov“ známa pod názvom „Šou časuraj detehára“ – „Je šesť hodín ráno“, žijú toho rodu a rodiny v ktorej by táto pieseň nemala miesto, každý si ju rád zaspieva najmä pri vartovaní. Vyznačoval i ďalšou vlastnosťou vraj veľmi dobre ovládal kováčske remeslo, čo v tom období bolo veľmi dôležité, pretože Rómovia mali svoje kopy a vozy, ktoré najmä na vozoch bolo čo opravovať.

Druhý z bratov Jivo oplýval veľkou múdrosťou a tiež vedel veľmi dobre tancovať. Môžeme s istotou povedať, že to bol prvý Anglupo Rom – Najvyšší predstaviteľ Olašských Rómov, pretože riešil a urovnával spory medzi ostatných Rómov, ktoré neboli zriedkavosťou. Je pozoruhodné, že všetky sváry a pezhody Rómov vedel vyriešiť a urobiť celkom sám. Jeho konečné verdikty boli smerodajné a záväzujúce pre obe zúčastnené strany v danom spore. Bol tiež prvým Rómom, ktorý zaviedol prvé písané zákony napr. Rešpekt, Úcta a hlavne vyriekol vraj jednu múdru vetu a síce: „Je dôležité byť človekom ale ešte dôležitejšie je byť Rómom“! S týmto tvrdením môžeme iba súhlasiť, pretože svoju aktuálnosť má i dnes. Môžeme si tiež všimnúť, že Jivo už v tom období presadzoval Rómsku identitu čo bolo veľmi pozoruhodné. Udalal prvé snahy Rómsťva, pretože vždy Rómov presviedčal o udržiavaní svojich zvykov a aby nezabúdali na svoju kultúru. Čo nesmieme v poslednom rade prehliadnuť je fakt že to boli práve tieto bratia, ktorých meno nesú Rómske Rody až po dnes a budú neoddeliteľnou súčasťou pre ďalšie Rómske generácie, pretože od tých čias sa Rómovia rozlišujú na dva základné rody a to: „Bougešti“ – Bogo a „Jivošti“ – Jivo.

Tieto dva rody Olašských Rómov žijú na rôznych miestach bývalého Československa, ja osobne pochádzam z rodu Jivošti a som na tento rod veľmi hrdý!

O JÁNOŠ

Áver legenda, savi erekre ášola andej Romengo gindo, sas o Jánoš, savo trajijas angla šele beršen taj savo sármozijas andaj Bougešti. Kerdas kodo, hoď tela'k dejs birkouzindas štarvardeše manušenca, saven sa ňerindas. Pa kodo, ká ňerindas, das les o Groufo grastes.

Šaj phenas, hoď voun sas amáro románo Herkulesi. Phenel pe - kodi vorba phendas mange muro papu -, hoď eka dumukhasa maladas teje le guruves. Sas pe kodo vi tordárdo, šaj sas dúj mejtera účo taj mejtera taj dopaš kili sas andej les. Pe Romes či paťasas, de šaj paťas kodo.

Sas vi po biknimo. Nás kodo grast, saves či bikindoun pe láše louven. Pi áver rig šoha či kindoun grastes pe kacave louven, pe saven le Rom či mucisajvenas, pe muro gindo-j le eftina louve. Azite de ži akánik či raklas pe kacavo zurálo taj šeftári sar voun, so sas, taj kodo si, so phenel pe.

Dalšia legenda, ktorá navždy zostane v myšliach. Oľšských Rómcov bol Jánoš, ktorý žil v polovici 19. storočia a ktorý bol ~~Bogoviňa~~ Bogoviňa potomkom. Preslávil sa tým, že vyhral akýsi turnaj v zápasení, kde postupne porazil za celý deň asi štyridsiatich súperov za čo mu miestny gróf daroval koňa zo svojej stable. Môžeme povedať, že to bol náš „Oľšský Herkules“, povára sa (toto tvrdenie má od svojho starého otca) že jednou rancu so svojou päťou zrazil voľa. Mal na to i proporcie vraj mohol mať asi dva metre výšky a vyše meter a pol váhy ~~na~~ na Róma neobvyklé ale treba tomu veriť. Mal i obchodného ducha. Nebol vraj toho koňa, ktorého by nepredal za výhodnú či najvyššiu cenu. Naopak nikdy nekúpil koňa za takú cenu, ktorá by nepútala ostatných Rómcov, má na mysli tú najnižšiu. Od tej doby sa až do týchto dní neraziel taký síkik a obchodník ako on a to je čo povedať.

O GURÁN

I legenda ande kadala berš maškar le maj báre sas o Gurán andaj Ujvára, savo ánde skirindas pe taj erekre ášla ande amáre gindura kodolesa, ká sikadilas leske i svunto Márja.

Kodo sas atunči, kana sas bištejfta beršengo and'ek milasko d'ejš, vorta kana márelas peska romňa. Kerdilas páno d'ejš, savo korrárdas sakone živindes, ko páše sas: leska romňa, leske šavouren, save rovenas. Feri leske sikadilas taj voun ášades dikhelas pe manušňa, sava o mejčo perdal phabárelas taj savi phendas leske: "Soske máres kodoles, saves maj feder kames? Maj but na már taj trajisa nađon but."

Kodo tertíleto apal vorbijas vi leski romňi taj apal vi leske šavoura, hoď azíte či maladas maj but khonikas. Taj o Gurán čáčes trajindas but berš. Múlas vorta kodo d'ejš, kana šele beršengo sas. Pe kodo prachomo sas vi muro Dad. Taj hoď šukár milasko d'ejš sas, kezindas andaj čejri te del o brišind. Kado tertíleto andej Rom inke nás, azír ášola mindík ando Románo Puranimo andej Vlašika Rom.

Legendou 20. storočia takou najvýznamnejšou bol bez ~~pochyby~~ Gurán z Nových Zámkov, ktorý sa preslávil a tiež zostane v našich myšliach a to tým, že sa mu zjavila panna Mária. Bolo to na začiatku storočia, keď mal dvadsať sedem rokov v jedno letné popoludie keď práve bil svoju ženu vraj nastalo veľké svetlo, ktoré oslepilo všetko živé čo bolo v blízkosti, jeho ženu a plačúce deti. To zjavenie uvidel iba ciz a len zmeravený hľadel na ženu, ktorú osvetľovala žiara a ktorá sa mu prihovára týmto slovami: „Prečo byješ toho koho miluješ? Nebi a dcžiješ sa dlhého veku“. Túto udalosť, potom rozprávala i jeho žena a neskoršie i deti, že od tej chvíle Gurán viac nikoho neudrel a nacžaj sa dcžil dlhého veku, zomrel presne v deň keď dosiahol vek sto rokov, na tomto pohrebe sa zúčastnil aj môj ctec a vraj z jasného belasého neba začali padať kvapky dažďa. Táto udalosť v Rómskej komunite ojedinelá vjde na vždy do histórie nás Člašských Rómcov ako nezimaziteľná.

O MUJÁLO

Andej ávera berš maj ángle le Vlašika Rom skirinde pe maj but andej Románe Krísi, ande save penge Rešpektosa taj Pátivasa, de maj but ando godaverimo si ande amáro gindo sar amáre legendi.

Kodo sas ando angluno šoro o Mujálo, savo trajijas maj but ando Čecho, saves anglaj ávera Rom sas báro rešpekto, ke kon aviloun atunči andi Praha, feri maj bute žejnenca taj bi le romňango. Le ávre Romenca azír, ke o Mujálo nađon nasul sas taj zurálo, taj sako daralas lestar. Vi azír, ke but žejne sas pala les, save paťanas lesko muj. Te aviloun varesavo Rom andi Praha, si te potíndoun leske taj kodo maj but pijimasa. Taj kodo potijas anda peske louve andaj posotí, te kamelas, te na támadin les. Te na dinoun o svunto Dejl, t'aviloun terno Rom andi Prága peska terňa šukára romňasa! Már anglal sas lini lestar, ke le čechicka Rom lenas la zourasa. Taj te gejloun kodo Rom pejšingále, már ánglal vestijas, ke te gejloun le šingálenca, te sikavel nájesa po Mujálo či tromalas. Le terne romňange kodo jejkh sas, ke le Rom andi Prága godavera sas taj vi barvále. Nás khonik prej le, vi azír sas o Mujálo Angluno Rom andi republika.

Vi kacavi forma-j amáre románe legenden: pi jejkh rig či daranas, pi áver rig godaverimo taj bužanglimo.

V druhej polovici 20. storočia sa Olašský Rómovia preslávili najmä čo sa týka Rómskych Súdov v ktorých svojimi rešpektom, úctou a najmä múdrosťou vstupujú do nášho povedomia ako naše legendy. Bol to v prvom rade Mujálo, ktorý žil predovšetkým v Českej Republike ktorý pred ostatnými Rómami vzbudzoval azujstoj rešpek, pretože kto by v tom čase navštívil Prahu, tak iba v sprievode ďalších Rómov a bez svojich žien. V sprievode ďalších Rómov preto, lebo Mujálo oplýval nesmiernou silou pred ktorou sa nejdenn „olach“ triasol od strachu už i preto, pretože mal za sebou mnoho Rómov, ktorý ho na slovo poslúchali. Ak sa nejaký Róm ocitol v tejto metropole, musel zaplatiť t.z.v. mýtno a to tak, že musel soimi prepíť určitú časťku samozrejme zo svojho vrecka ak chcel vyvaziť so zdravou kožou a aby mu neublížili. Nedaj Boh aby do Prahy prišiel mladý Róm s peknou mladou ženou už do predu sa snáči mohol rozlúčiť, pretože mu ju český Rómovia násilím odcbrali a keď sa ten Róm následne sťažoval na políciu neuspel, pretože prišť s policajťami a ukázať prstom že to urobil Mujálo sa neodvážil. Mladým ženám to bolo jedno, pretože jednak Rómovia v Prahe boli na tom finančne veľmi dobre a čo do múdrosti pokiaľ na nich nemal i preto bol Mujálo Angluno Rom v Republike. Itakúto podobu majú naše Olašské legendy, na jednej strane nebojácnosť a na strane druhej múdrosť a prešibarosť.

O ČURÁKO TAJ O CHIPÁLO

Amári bári legenda sas o Čuráko taj o Chipálo. Dúj phral, save vezetinas andi Románi Krísi dešujejkh berš (1964-1975). O Chipálo trajijas ando Čecho, pi Morava, ando Přerovo taj o Čuráko po Slováko andi Senca. Sármozinas andaj Bougešti taj peske godaverimasa sas but ánglal. O Angluno Rom sas o Čuráko, ke maj phúro sas peske phralestar.

Phralenge legendi naj ame but ande amáro puranimo, vi azír kadaj phral ande Romen mindík Pátiv avla le.

Našou veľkou legendou bol tiež Čuráko a Chipálo, bratia, ktorý od roku 1964 až do roku 1975, teda plných jedenásť rokov stáli na čele Románi Krísi. Chipálo žil v českých (na Morave) v Přerove a Čuráko na slovensku v Seneci boli z rodu Bougešti a svojou múdrosťou priam prekypovali. Angluno Romom bol Čuráko, ktorý bol v čele vďaka tomu, že bol starší od svojho brata. Bratských legend v našej histórii veľa nemáme, preto si túto bratskú dvojicu radovštko ctíme.

*Živindo manuš mindík chojjajvel.
Živý člověk se může kdykoli rozčítit.*

*Sako pesko ašárel.
Každý chválí své.*

Angla bištejfta beršen sas o Rom, savo sas maj ánde pinžárdo andej intregi Rom, sar ando puranimo taj vi akánik, taj kodo sas o Jožo andaj Ostrava, saveske tivura-j po Slováko, sar sakone Romenge, so trajin ando Čecho. Angluno Rom sas bištajpánž berš, mejg či múlas. Le Rom phenen, hod' nás prej les po intrego Čechoslováko manuš, savo zurálo sas, god'aver, inteligentno taj nađon barválo.

O puráno režimo sas kacavo, hod' si te gejlás-tar andi Amerika, ká but siťilas taj ká pinžádas i Luma. Már de terno dentijas Románi Krísi pašaj phúre Rom, taj kadejj siťolas so maj but, save apal vezetijas maj ángle. Kerdas o zákono, savo phenelas, hod' i romňi naj slobodo te phírel ando sáno svetteri, te na dičol perdal, si te phiravelas mila kacamajka. Ko kado zákono andaj romňa či ikrelas ánde, lešijas pe lenge Rom o bínťetiši.

Sas vi paša kodo vílemíňi, savo apal vi kerdas andej Rom. Phírelas paj Rom pa intrego Čechoslováko taj šuvavelas andej fórra taj pej gáva andej Krísi, save apla dentinas le Romenge bajura.

Andal thema apal andas kacavo zákono, savo ítílijas le Romen pe kacavo bínťetiši, savo sas andej Rom maj pháro. Kodo sas o Magerimo. Kodo kacavo bintetiši sas, hod' o Rom ávri sas šudino anda Romimo anda kacavo bajos, savo kerelas ando Nípo. Kada zákono kezďindas te poťij angla deše beršen. Poťijas nađon but pej Rom, save kamenas kacave malále búťa te keren. Mindík vorbijas pašaj terne Rom taj terejdijas pa kodo, hod' le šavoura te phíren andi škola taj te siťon, ke andej le díkheldas o ánglalimo le Romengo.

Le Rom kharavenas les pej mulatšágura, kana kerenas. Le Romenge bajura dentijas kadejj, feri sar voun žanelas. Leski vorba, so phenelas andej Krísi, le nípura taj le Rom, so sas ando bajo, ánde lenas la taj páčake ášonas.

Nadolmut samas pe lesko prachomo. Leske palune álava sas kodola, hod' le Rom si te ikren khetánes, ke feri atunči avna zurále. Pe lesko prachomo sas nađon but Rom andaj intrego Čechoslováko, de vi andaj ávera thema. Kadi nađon bári legenda sas, már pháres avla kacavo manuš, savo avla maj lášo.

Sedemdesiate roky až do roku 1999, patrili jednoru z najuznávanějších Rómov v dejinách Oľasckých Rómov a to Jozovi z Ostravy, ktorý má svoje korene na slovensko ako skoro väčšina Oľasckých Rómov v Českej Republike. Stál v popredí Oľasckých plých 25 rokov až do svojej smrti. Rómovia hovoria, že nemal páru na celom Československu, človek plný energie, múdrosti, inteligencie a nesmierneho bohatstva. Uplynulé režim ho donútil emigrovať do USA, kde nadobudol veľkých skúseností a spoznal veľkého sveta. Už vo svojom mladom veku usadol do Rómskych súdov, ~~pop~~ vedľa oveľa starších Rómov a tak získaval nové skúsenosti, ktoré potom neskôr nesmierne využíval. Preslávil sa tým, že zaviedol zákon, ktorý hovoril o tom, že žena nesmie v leťnom období chodiť v tričku alebo nebdaj v tielku, jej horná časť tela musela byť zahalená. Pri porušení tohoto zákona niektorou zo žien, čakal ich mužou finančný postih. Bol tiež pestrom myšlienky, ktorú potom i zrealizoval v Rómskej komunitě a to že chodil po bývalom Československu a v jednotlivých mestách a dedinách ustanovoval Rómov za najvyšších predstaviteľov – Angluize Róm, ktorý potom zriaďovali Rómske súdy a ktoré riešili vo svojich regiónoch spory Oľasckých Rómov. Z cudziny priviezol i zákon o najvyššom možnom treste pre Oľasckých Rómov a síce MAGERIMO. Bol to trest, ktorý Róma vylúčil z komunity za ťažký a hriechy skutok s ktorým sa previazal najmä vo svojej rodine. Tento zákon začal platiť v devädesiatych rokoch a ktorý mal svoj priaznivý účinok na tých Rómov, ktorý by svojimi nečistými úmyslami sa chcel k týmto sklonom uchýliť. Bol zástancom mladých Rómov a záležalo mu na tom aby sa Oľascké deti vzdelávali, pretože v nich videl budúcnosť Oľasckých Rómov. Všade ho Rómovia vítali a bol pozývaný na rôzne slávnostné akcie ktoré „olaši“ poriadali. Rómske spory riešil spôsobom akým to vedel iba on. Jeho verdikty pripáňali do rodín, ktoré boli v spore zainteresované uspokojenie a zmier. Nie je tomu až tak dávno čo sme sa s ním rozlúčili, jeho posledné slová pred smrťou boli tie, že chcel aby sa Oľascký Rómovia spojili, pretože tam videl ich silu. Na pohrebe sa zúčastnilo veľa Róm z bývalého Československa ale i zo zahraničia. Bola to legenda v pravom zmysle a táto legenda sotva kto prekoná.

O FERKINA

Maškar amen, andej Rom, sas taj inke vi akánik si kacave manuša, so naj legendi, de pe kodo, so kerenas če fejlura. Andi Nitra bešelas ek Rom, Ferkina bušolas. Sas Angluno Rom taj vezetijas i Románi Krísi, či lelas ánde kodo, kana varekas šonas Romeske vad' andej Krísi. Leski filozófiya kodi sas, hod' les na musaj khonik te šol Romeske azír, hod' t'avel Krísiňako Rom. Voun phenelas, hod' kodolesa č'avla maj Rom, ke voun már kerdilas sar Rom.

Samozrejme, že medzi nami boli a sú taký Rómcovia, keď už nastúpili do dejín ale svojimi činmi zaujali bejediacho z nás. Napr. istý starší Róm z Nitry Ferkina, ktorý usadl do čela Romapo Kris v Nitre, poznával ak niekoho ustanovovali do funkcie Rómsky súdov. Jeho filozofia vychádzala z toho, že jeho nemusí nikto iziurovať aby bol Róm iba preto aby sa stal členom Romapo Kris, on hovoril, že tým sa nestane Rómom, pretože on už sa Rómom narodil.

O POLÁK

O áver Rom, kacavo sas, hod' nađon but mol pelas. Kodo mure paposko phral sas, Polák bušolas. Voun či pelas i mol anda poháres, halem andaj kannu. Te šuttoun i kannu po mu, či linoun la teje pa muj, mejg či pilloun i mol sa ávri. Či žal kado anda paľamo, de atunči le Rom kerenas akárso.

Ďalší iay Róm bol výpimochý tým, že hodoval vínu. Bol to brat mójho starého, volal sa Polák, vraj on nepil víno z pchára ale priamo z vedra. Ak dal vedro na ústa tak ho nedal z úst pokiaľ všetko víno nevypil. Je to síce neuvieriteľné ale Oľasský Rómcovia boli v tých časoch schopný všetkého.

MURO PAPU

Muro Papu ikrelas le grasten. De khatar pesko ternimo, kana sas dešupánže beršengo, ži po phurimo, sas les nad'on but grast. Šaj phenav, hod' kadejj sar voun, so kamelas grasten, či kamelas č'ek Rom. Kana angla bištejfta beršen avilas leste le gavesko mujálo, hod' ávri gejlakacavo zákono, hod' már naj slobodo le Rom te ikren grasten, ávri našadas les andaj udvare le toveresa. Taj kana bikindas le grastes, kadejj rovelas andá les sar cigno šavouro.

Kidelas vi le drabenge patra, save apal bikinkerelas le gážekse, savo kerelas apal le draba.

Môj starý otec handloval s kořmi. Od svojho mladého veku päťpäť rokov až do roku 1974, vystriedal množstvo kopí. Môžeme o ňom povedať, že miloval kone ako žiadny iný Rom. Keď v spornom roku prišiel za ním predseda MNV, stýma, že už je taký zákon, ktorý zakazuje chov kopí tak ho vybral z dvora so sekerou v ruke a keď ho predával tak plakal ako dieťa. Bol výnimočný tým, že zbieral liečivé byliny, ktoré potom predával felčiarovi.

ŠOVŠIBENGO ROM

Amende andi Kepežda trajijas ek phúro Rom, savo sas v'andej dúj háburúvura. Ando angluno háburúvo puške sas dino taj vi phanglo sas ando Ruso. Báro sas prej les kodo, hod' či žanelas či te ginel ta či te skirij, taj sa žanelas šou šiba te vorbij: i slovákiko, i románi, i rusicko, i ňamcicko, i ungriko taj i románijaki. Šaj phenav, ži ađejs či pinžárov kacave Romes, savo žanel maj but.

Urás v Hájskom žil starý Róm, ktorý ~~mal~~ sa zúčastnil oboch svetových vojen. V tej prvej bol ťažko ranený a následne zajatý v Rusku. Zaujímavé na ňom bolo to, že čítať a písať nevedel ale i tak ovládal šesť cudzích jazykov okrem slovenského a Rómskeho ešte Ruský, Nemecký, Rumunský a Maďarský. Môžeme povedať, že do dnešného dňa takto jazykov ovláda len málo „olachov“, ktorých poznám.

O BOGO

Boldou inke andi Nitra, ke khote trajijas ek Rom, Bogo bušolas. Voun ánde skirindas pe vorbasa, pe savi but Rom mucisajle. Mange kodi vorba adejs avel ávri kadejj, hod' kamelas le Romen te chuťilel lasa. Kodi vorba sas kaki: "Romale! Míte sim pi Luma, ande muro trajo inke či tívedindem!"

Kadi vorba phendas and'ek verrastášes angla bištajšátre beršen. Po verastášu sas atunči le maj hírešša Krísiňake Rom ando Českoslováko taj sako ánglal das prej la: "Sar šaj avel kado, hod' ande t'o trajo či tívedindan? O manuš ande pesko trajo si te tívedij. Kado náštík avel, so tu phenes! Ame sa, so sam khate, ande amáro trajo sako barim jokhvar tívedindam."

O Bogo mišto žanelas, hod' naj pi Luma manuš, savo ande pesko trajo či tívedindas, ke vi voun tívedindas ande pesko trajo. Leske žalas pa kodo, hod' phenna le Rom o čačimo prá pe, vad' niči. Soske čačikáne-j. Ke le Romenge kodo sas, te na chasáren pengo rango, ke sa andej Románe Krísi sas.

Te šaj phenav o čačimo, kacavi vorba, so phendas atunči ande kacave Romen, kodo nađon báro godaverimo-j. Vi o Bogo Krísiňako Rom sas andi Nitra taj báro godaver manuš sas. Sármozijas andaj Bougešči.

Vrátiť sa ešte raz do Nitry, pretože táto žil' Róm mecmo Bogo, ktorý sa preslávil vetou, ktorá mnohých Rómov prekvapila. Mne táto veta does prichádza ako chyták, pretože tá veta či skôr otázka bola takáto: „Rómcovia, pokým som na svete, nikdy som sa v živote nepomýlil!“ Táto veta vyriešol pri jednom varťovaní v roku 1977, na varťovaní bolo vtedy zúčastnených veľa Rómov z bývalého Československa a každý na túto vetu ihneď reagoval. Ako je to možné, že si sa v živote ani raz nepomýlil? Veď človek sa v živote musí zmýliť, to je nemožné čo hovoríš! My všetci čo sme tu sme v živote aspoň raz pomýlili!“ Samozrejme, že Bogo vedel, že dieje toho človeka na svete, ktorý by sa v živote nebol raz pomýlil i on sa v živote pomýlil. Jemu išlo iba o to aby si to Rómcovia priznali verejne. Išlo vlastne o prestýž všetkých Rómcu ktorý usadali do čelých miest Rómskych sídov. O to či sú úprimný. Aby som pravdu povedal takúto vetu v takom zúčastnení Oľasských Rómov, položiť bolo majstrovským dielom. Bogo tiež usadal do čela Rómskeho súdu v Nitre a bol uznaným Rómom z rodu Bougešči.

O MAMUKO

Ande kadala dejs akánik si manuš, savo bušol Mamuko andaj Nitra. Feri les andaj Vlašika Rom si i bári škola. Ávri siťilas pi bári škola andi Nitra angla biš-
tejfta beršen. Nad'on god'aver sas, taj kodo inke maj báro-j, ká Rom sas. Vi voun
Krisiňako Rom-i andi Nitra taj lesko god'averimo sako jejkh Rom lel sáma. Šaj
phenas, hod' i phábaj či pejlas dúr khatar i šelčija. Lesko dad, o Ferkina andaj
Nitra, sas Angluno Rom ande kado fouro taj ando járáší.

Vsúčasne dobe patrí obdiv a uzivanie Rómovi menom Mamuko z Nitri, ktorý ako jediný z Oľasských Rómov vlastní vysokoškolský diplom. Vyštudoval ešte v roku 1974 na Vyskej škole poľnohospodárskej v Nitre. Bol výnimočne nadaný o to to bolo výnimočné že išlo o Oľaskeho Róma i preto mu patrí náš obdiv. Je členom Rómskeho súdu v Nitre a jeho vedomosti a múdrosť si hneď každý všimne. Možno povedať, že jablko nepadlo ďaleko od stromu. Jeho otec Ferkina tiež z Nitri bol jeden čas najvyšším predstaviteľom v tomto meste a okolí, čo je tiež pozoruhodné.

O EDENO

Náštik bistras či le Romes anda Hradec Králové, le Edenes, savo leg angluno andaj Vlašika Rom sas andi rajkáni vorba andi Vlása ando Čecho, so nad'on báro-j. Kerel vi andi bári bůti, kodolesa sikadas le gáženge, hod' le Vlašika Rom vi ande kado láše-j.

Šaj, hod' kadala dúj Rom avna maj ángle kodola legendi, pa save vorbinna amáre šavoura.

Nemožno nespomenúť ani Oľaskeho Róma z Hradca Králové menom Eder, ktorý ako prví z Oľasských Rómov bol výnimočný tým, že bol členom medzirezortnej komisie Úradu vlády v Českej Republike čo je tiež pozoruhodné. Veľkopodnikateľ, ktorý gádzom ukázal, že Oľasští Rómovia môžu a dokážu byť úspešní. Možno, že práve tieto dvaja spomínaní Rómovia sa v budúcnosti stávajú legendami o ktorých budú hovoriť generácie našich detí.

O BÁNO

Te na bistrav po paluno te pomenij le Romes, savo gejas ando puranimo kodolesa, hod' nađon nasulimo kerdas le Romenge. O ánav Báno avla inke but berš andej Romenge gindura, ke andá les but semvedinde. Ando puranimo avla vi kodo, sar le Vlašika Rom mundárde les. Te na kerdoun le Rom kado mundárimo, inke but berš o Báno le Romen kínozindoun. Le Vlašika Rom naj kodola manuša, save keren kodo, hod' varekas mundáren. Kodo naj ande lengo gindo.

Aby sona na záver nezabudol pripomenúť Róma, ktorý sa v histórii preslávil tým, že negatívne zasiahol do života Oľšských Rómov. Keď Báno bude akyste dlho v myšliach Rómov, ktorým veľmi ubližoval a svojimi činmi vstúpil do histórie, bohužiaľ negatívne ak svoju históriu má. Následne do histórie vstúpila i skutočnosť, ktorá súvisí s jeho vraždou a na ktorej sa zúčastnili Oľšský Rómovia. Ak by ju „plaši“ nevykopali ešte dlho by Báno Rómov prenasledoval a svojimi skutkami ich bičil. Oľšský Rómovia nie sú tí ľudia, ktorí by sa k takémuto skutku uchýľovali, nie je to ich doménov.

O phral anda phral poťij.

Bratr platí za bratra.

Minek-i o barvalimo, kana naj o sastimo?

K čemu je bohatství, když chybí zdraví?

Sas már bistoššan dikhlan, ande amáre legendi, andej Rom, naj le romňa. Andej Vlašika Rom naj kodo, hod' le romňa te vorbin ande kodo, so vorbin taj keren le Rom. La romňa sas taj vi avna ando románo trajo feri dúti palaj penge rom, azír náštík aven andej románe legendi. Kado šaj si diskriminácia, de o románo zákono kodo či mukel. Le Rom-i kodola, save dentin taj azír keren vi o puranimo.

Sar már skirindem anglunes, le Vlašikone Romen si dosta legendi, save skirinde pe kadejj ánde, hod' le Romen si lengo puranimo, pa savo musaj te vorbij pe.

Šaj, hod' le Vlašika Rom maj ángle avla kodo, hod' sa intregi avna ande kacava luma, ká avla lenge nađon mišto taj káj avna le Rom feri ando lašimo.

Ako ste si určite všimli v legendách Olašských Rómov befigurujú ženy. V Rómskej komunitě nie je dôležitou zvesť aby sa zúčastňovali na rôznych stretnutiach a riešiť tie otázky, ktoré riešia muži. Ženy „hrali“ a budú „hrať“ iba druhoradú úlohu v dejinách Olašských Rómov, tak že sa nemôžu ani zúčastňovať a figurovať v písaní dejín „olachov“. Je to asi diskriminácia ale nepísaný zákon Olašských Rómov to nedovoľuje. Muži sú oprávnený všetko riešiť a tak sú predurčení tvoriť dejiny.

Ako som už na začiatku napísal Olašský Rómovia majú niekoľko legiend, ktoré prispeli k tomu, že Olašský Rómovia majú svoju dávnu históriu o ktorej treba hovoriť a pripomínať.

Možno, že sa Olašský Rómovia v budúcnosti dočkajú toho, že sa všetci ocitnú vo svete kde sa budú mať dobre akde bude pre všetkých Rómov skutočným rajom.

Šuv la muca po skamin, ži pi kasňa chuťtela.

Dej kočku na židli, vyskočí ti na skříň.

ROMŠTÍ VÝTVARNÍ UMĚLCI

ROZHOVOR S ROMSKOU ŠPERKAŘKOU ROSOU TAIKONOVOU

Výtvarnice Rosa Taikonová, sestra spisovatelky Katariny Taikonové, patří nesporně mezi významné romské osobnosti, které svým uměním obohatily světovou kulturu.

Rosa se proslavila výrobou stříbrných šperků, které i sama navrhuje. Od první výstavy v roce 1966 se její umění předvádí veřejnosti téměř každoročně v prestižních galeriích po celém Švédsku, a to na kolektivních i samostatných výstavách. Kromě toho jsou její díla součástí stálých expozic a depozitářů v různých muzeích ve Švédsku, Finsku, Norsku, Anglii, Německu, Rakousku, Švýcarsku, USA, Australii a v dalších státech.

Rosa Taikonová pochází z rodu Romů-Kalderašů (kotlářů). Její prapředci patrně zažili otroctví cikánů v Moldavě nebo Valachii na území dnešního Rumunska. Když bylo otroctví cikánů zrušeno - v Moldavě v roce 1855, ve Valachii



*Rosa Taikonová ve svém ateliéru
Foto Bo Tivell*

v roce 1856, s definitivní platností pak v roce 1864 - obrovské množství osvobozených romských otroků emigrovalo, zejména do Maďarska a do Ruska.

Rodová paměť Taikonů sahá do Ruska. Rosin dědeček vyráběl stříbrné knoflíky a ozdobná stříbrná držadla holí. Kromě toho byl hudebník a se svou kapelou hrál v Petrohradě, v Baku a v dalších městech carského Ruska.

Když v roce 1905 vypukla rusko-japonská válka, celá velkorodina Taikonových emigrovala do Švédska. Zde se v roce 1926 narodila ve městě Tibro Rosa. Narodila se v "cikánském voze", protože v té době neměli Romové ve Švédsku možnost usadit se v bytech.

Tatínek Rosy zdědil profesi po svém otci - tak, jak se v romských rodech dělo odnepaměti podle tradice, kterou si Romové přinesli ze své indické pravlasti. Pracoval s kovem, živil rodinu hudbou a po určitou dobu měl i lunapark. O vlastním životě vypráví paní Rosa Taikonová sama.

Rozhovor s ní jsme zaznamenali během její návštěvy v Praze v rámci Světového romského festivalu Khamoro 2000. Beseda, již se zúčastnili studenti tehdy čtvrtého ročníku romistiky na filozofické fakultě Univerzity Karlovy, se konala na půdě Švédského velvyslanectví, které se rovněž zasloužilo o české vydání knihy její sestry Katariny Taikonové Katici, ty to zvládneš (Ivo Železný, Praha 1999).

Kamen te dav duma tumenge pa murro trajo, pa murro dad, pa murri dej. Murri dej n'as Rrom. Gáži sas. Numa sitili rromanes. Voj kerelas buři pe jekh restoranuja. A murro dad dila vlas gajga. Arakhlja les khote haj ansurisajle. Avilam štar glati. Jekh phral, trin šeja. E Pavlina, e Katarina, kaj mothasas lake Katici, haj me. Numa amari dej e čači muli, kana me semas šove beršengi. Aj e Kati sas arakhadi. Du šon, trin šon. Aj pala kodja, duj trin berš pala kodja avila amenge maštjuvo dej. No voj n'as laši, marelas le cinoren, cirdelas le andej bal, aj me anklistem dej lenge, lavas sama lendar. Lavas sama. Thavas le cale, lašaravas chabe.

No - akana našti te mothav sa mro trajo, akana žav angle andal berš šovardeš. Atunči bešenat le Rrom, le švedicka Rrom, ande ceri, ande vurdona, ando praho, beršin, iv - but nasul sas. Aj khonik andal lende džanenas te džinen. Me haj Kati, kana me samas cinone šeja, či denas amen te phiren ande škola. Me semas tran-

Chcete, abych vám vyprávěla o svém životě, o svém otci, o své matce. Moje maminka nebyla Romka. Byla gádži. Romsky se jen naučila. Pracovala v jedné restauraci. Můj otec hrál na housle. Potkala ho tam a vzali se. Přišly jsme na svět čtyři děti. Jeden bratr a tři sestry: Pavlína, Katarina, které jsme říkali Katici, a já. Jenže naše vlastní maminka zemřela, když mi bylo šest let. Kati se právě narodila. Mohly jí být tak dva nebo tři měsíce. Ale potom, tak dva tři roky potom k nám přišla macecha. Ta nebyla hodná, bila děti, tahala je za vlasy, a tak jsem jim dělala maminku já a hlídala jsem je. Dávala jsem na ně pozor. Prala jsem a připravovala jídlo.

No - teď tady nemohu povídat o celém svém životě, teď se vrátím před rok šedesát. Tehdy bydleli Romové ve Švédsku ve stanech, ve vozech, v mraze, v dešti, na sněhu - bylo to moc zlé. A nikdo z nich neuměl číst. Když jsme byly malé, já a Kati jsme chodit do školy nemohly. Bylo mi třiatřicet let a Kati šesta-



Rodina Taikonových se kdysi živila hudbou

da haj trin berš phuri haj Kati sas biš taj šov berš, atunči dam amen and'ek škola, kaj phenel pe folkek skúlan.

Sa murro trájo buti keravas. Murro dad, murro phral, murre kakuri kerenas buti. Murre njamuri geje-tar andaj Rusija, kana avilas marimos, skipisardas murro papu peske šavenca, peska familijasa ando Švedo. Numa murro dad sas arakhado ande Francija.

A kerelas tiro dad kakave?

Ú, dílabeledas, chanolas, sogodi buti kerelas, sogodi žanelas te kerel. Suvelas calja amenge. Chanolas kakave pi rakija kal resturanturija, kal militare.

Tu džanesas kadi buti te kerel?

Na, feri murša. Le murš kerenas kodja buti.

dvacet, když jsme se zapsaly do školy pro dospělé.

Po celý svůj život jsem pracovala. Můj otec, můj bratr i moji strýcové pracovali. Moje rodina odešla z Ruska, když začala válka, to utekl můj dědeček se svými dětmi, se svou rodinou do Švédska. No, ale můj tatínek se narodil ve Francii.

A tvůj tatínek vyráběl kotle?

Ano, hrál, vyráběl kotle, dělal všechny možné práce, uměl dělat všelico. Taky na nás na všechny šil. Cínoval kotle na pálenku ve vojenských restauracích.

A ty takovou práci taky umíš?

Ne, to umějí jen muži. Takovou práci dělají jen muži.

Sar somas cinoni, phendas murro dad: „Musaj te sit'on te di-laben, te trajin pe varesoste." Aj me maravas le dubi, murro dad e gajga, murro phral e harmonika. Bištajpanž berš musikanturi samas.

Aj kana dem me haj Kata - akana žav palpale - haj kana dem me haj Kata andi kada škola, geljam andi biblioteka haj las ek bufari, enciklopedija, haj ašel ande kodo bufari: "Le Rrom či kamen te žan andi škola, le Rrom melale le, le Rrom čoren..." - žanen, rasismus! Sogodi, kaj ašelah ande kada bufari, sogodi sas nasulimos pala Rrom. Aj me semas sikadi maškar murro njamuri, ke buči kerasas. Haj ak'ande koda bufari ašelach, ke či keras khanči. Atunči mothol e Kati: "Šun kathe, sostar ašel kada andre bufara, te naj vorta?!"

Když jsem byla malá, říkával tatínek: "Musíte se učit hrát, aby bylo z čeho žít." A já jsem hrála na buben, tatínek hrál na housle, bratr na harmoniku. Dvacet pět let jsme byli muzikanti.

A když jsme já a Kati - ted' už se zase vracím - když jsme začaly chodit do té školy, šly jsme do knihovny a vzaly jsme si knihu, takovou encyklopedii, ve které stálo: "Cikáni nechtějí chodit do školy, Cikáni jsou špinaví, Cikáni kradou..." - znáte to, rasismus! Všechno, co v té knize stálo o Romech, bylo jen to nejhorší. A já jsem přitom byla zvyklá na to, že v naší rodině všichni pracovali. Ale v té knize stálo, že se nám nechce dělat. A tak Kati povídá: "Poslyš, proč to tady v té knize je, když to není pravda?!"



Katici jako tanečnice

Aj astarel e Kati te ramol jekh, duj, trin, štar, panž bufarja socijalno. Aj o čorrimos, kaj sas le Rromenge, kaj phandavenas o vudara angla lende, či mekenas len te bešel andre khera, či denas le školi, či denas le khanči. Aj tradenah le avri katak than. Trin kurke sah amenge slobodo te bešas pe jekh than, pale musaj te žastar katak kuko than. N'as slobodo te bešas de sar trin kurke feri.

Te žal jekh Rrom te kerel vareso nasul, atunči bandituri sam savore. Te žav me avri te marav man varekosa, tuke thon doš atunči. Haťares? Kadja si. Savorre sam bandituri.

Ta pe kada astardam kale berš 1963 te keras socialno buťi. Haj sako des žasas po parlamento, taj mothasas lenge: "Musaj te den amen, le Rromen, khera, te bešas ande khera. Te žan amare glati ande školi. Te den ame buťi." Kathar 1963 - 1966.

Atunči ma nas ceri, nas vurdona, bešas ande khera, numa našťi mothav, ke ando Švedo naj rasismo. Sííí, sííí. Katka telalo. Či sikaven opre.

Haj sas amen vuni gaže - žanes, kon sas Thomas Hamalberi? Ek Švedano, kaj žal krugom ande sa e them taj ljuma haj del duma - for human rights. He is working for human rights. De kado gažo kerdas but buťi amenca.

Tu sar siťilan buťi rupesa?

Oj! Sar siťilem! Kana me semas andre tranda haj panž berš, mundarde murre phrales. Nas khonik maškar le švedicka Rrom, kaj žanelas kadja buťi te keren. De me kamlem te zumavav te kerav kadja buťi. Kerdem uni đelja aj gejlem ande Kunstschnule a sikadem le rajeske, kaj sas rektor. Sikadem

A tak Kati začala psát a napsala několik knih o sociální situaci Romů. O chudobě, v jaké žili, o tom, jak před nimi zavírali dveře a nenechali je usadit se v domech, jak je nepouštěli do škol, nic jim nedali. A vyháněli je z místa na místo. Tři týdny jsme měli dovoleno zůstat na jednom místě, potom jsme museli jít jinam. Nebylo dovoleno zůstat déle než tři týdny.

Když jeden Rom udělá něco špatného, tak potom jsme špatní všichni. A když já se s někým poperu, tak i ty jsi tím pak vinen. Rozumíš? Tak to je. Všichni jsme špatní.

A proto jsme začaly v roce 1963 dělat sociální práci. Každý den jsme chodily do parlamentu a říkaly jsme tam: "Musíte nám, Romům, dát byty, abychom bydleli v bytech. Aby naše děti chodily do školy. Aby nás zaměstnali." Bylo to v letech 1963 - 1966.

Ted' už nejsou stany, nejsou vozy, bydlíme v bytech, ale nemůžu říct, že by ve Švédsku nebyl rasismus. Je, je. Takhle vespod. Veřejně ho najevo nedávají.

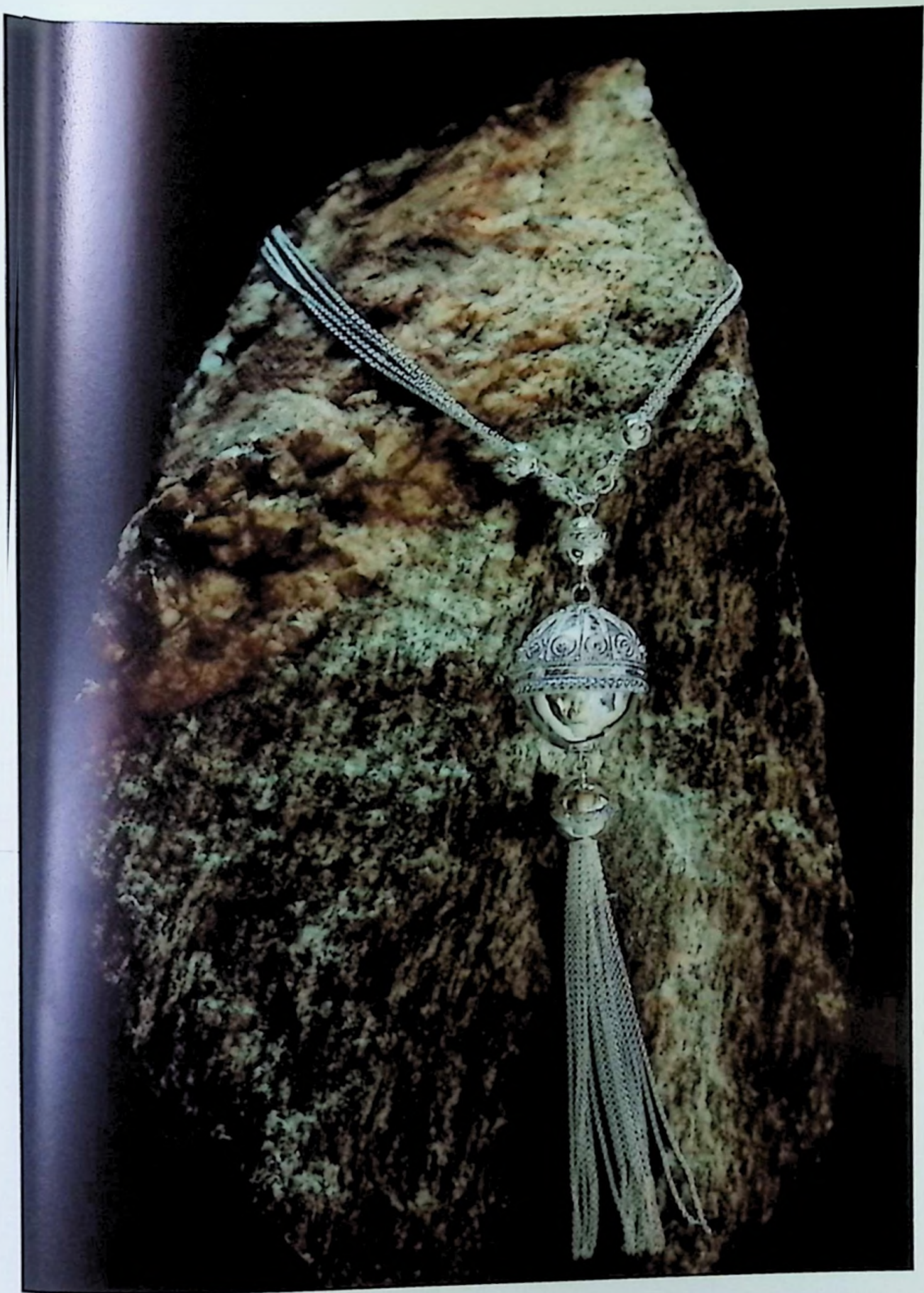
Ale měli jsme také některé gádže - víš, kdo byl Thomas Hamalberi? Jeden Švéd, který prošel celé Švédsko a celý svět a horoval pro lidská práva. Pracoval pro lidská práva. A tenhle gádžo nám moc pomohl.

A jak jsi se naučila pracovat se stříbrem?

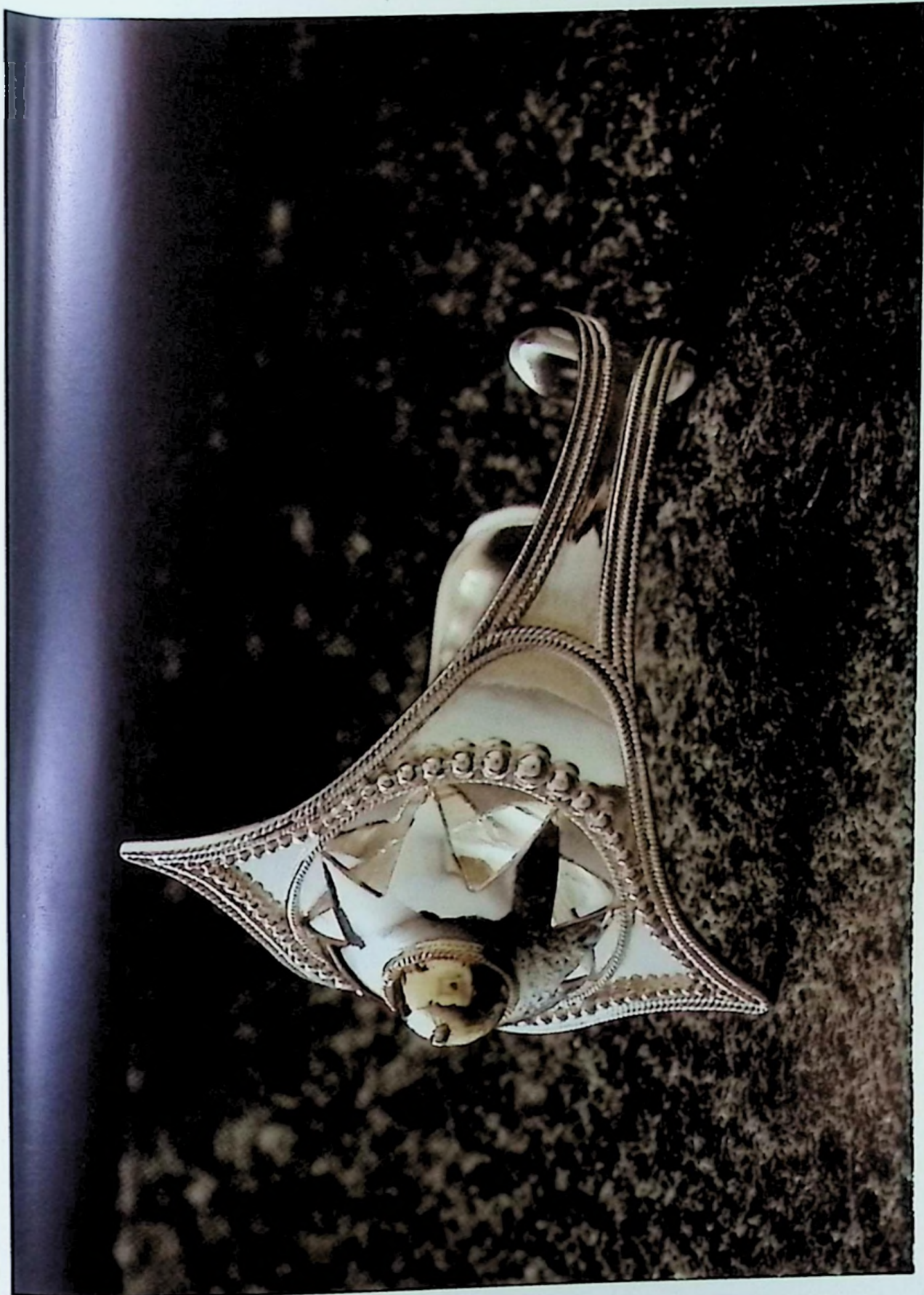
Jé! Jak jsem se to naučila! Když mi bylo 35 let, zabili mi bratra. A mezi švédskými Romy nebyl nikdo, kdo by takovou práci uměl. Ale já jsem si tuhle práci chtěla vyzkoušet. Udělala jsem pár věcí, šla s tím do umělecké školy a ukázala jsem to člověku, který tam byl rektorem. Ukázala jsem mu to a řekla



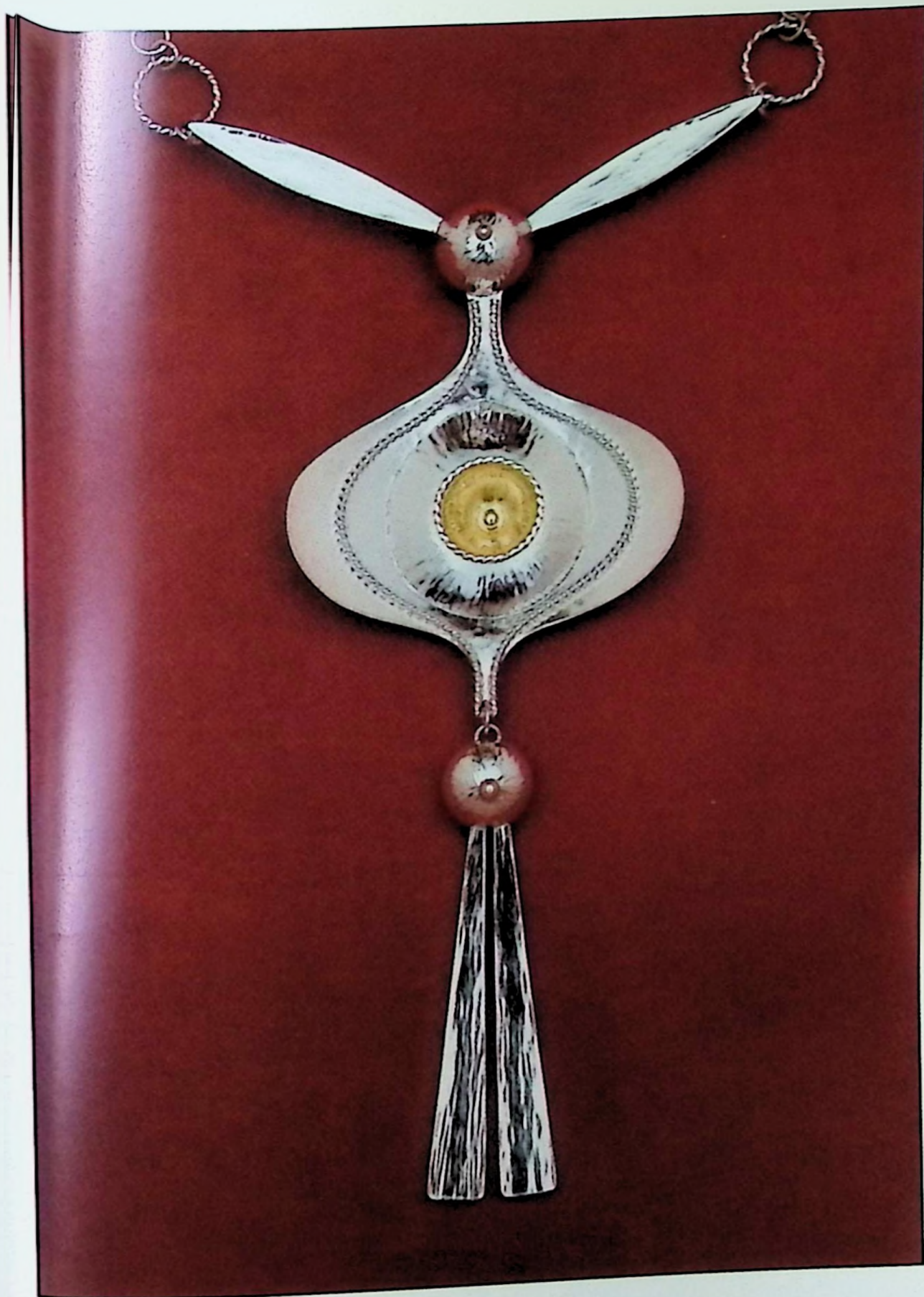














leske haj phendem: "Me sim Rrom.
Naj ma škola. Me sim tranda haj panž
berš. Duj berš phirdem andi škola,
kana simach mar phuri. Me šoha či
ramosardem khanči karandašosa.
Šoha či ramosardem vareso, naj ma
khanči probi, numa kadja d'ela ker-
dem." Haj sikadem leske, so kerdem.

„No mišto! Šaj las la andi škola."
Aj murre čanga izdranas.

jsem: "Jsem Romka. Nemám žádnou
školu. Je mi pětatřicet let. Do školy
jsem chodila jen dva roky, když už jsem
byla stará. Nikdy jsem nezacházela
s tužkou. Nikdy jsem nic nepsala,
nemám žádné zkoušky, udělala jsem
jen tyhle věci." A ukázala jsem mu, co
jsem udělala.

"No, dobře! Můžeme ji vzít do školy."
A pode mnou se roztřásla kolena.

*Z kalderašského dialektu romštiny
přeložila Jana Kramářová*



*Rosa Taikonová na švédském velvyslanectví v Praze
Foto Adéla Lábusová*

Separatutställningar

- | | | | |
|------|---|------|--|
| 1966 | Tyresö bibliotek, Stockholm | 1987 | Galleri Nyhagen, Svanesund |
| 1966 | Kungliga biblioteket, Stockholm | 1987 | Ljushallen, Sveg |
| 1968 | NK, Stockholm | 1988 | Rosengömmen, Östersund |
| 1969 | Nationalmuseum, Stockholm | 1989 | Högfjällshotellet, Vemdalen |
| 1969 | NK, Mölmo | 1989 | Galleri Strandpromenaden, Sundsvall |
| 1970 | Amos Andersson Konstmuseum, Helsinki | 1989 | Konst- och antikmässan, Sundsvall |
| 1973 | Vasastadens Konstsalong, Göteborg | 1990 | Konsthallen Nordanå, Skellefteå |
| 1974 | Stadsmuséet, Östersund | 1990 | Galleri Ernst, Sundsvall |
| 1975 | Gävle museum, Gävle | 1991 | Tjoleholms Slott, Kungsbacka |
| 1975 | Galleri bacchus, Sundsvall | 1992 | Högfjällshotellet, Vemdalen |
| 1976 | Härnösands konsthall | 1992 | Riksdagens konstklubb, Stockholm |
| 1976 | Röhsska Konstslöjdmuséet, Göteborg | 1993 | Stenegården, Järvsö |
| 1977 | Nordenfjeldske Kunstind.mus., Trondheim | 1994 | Hudiksyalls konstgille, Hudiksvall |
| 1977 | Celcius Galleriet, Uppsala | 1994 | Kulturföreningen, Åre |
| 1978 | Kunstindustrimuséet, Oslo | 1994 | Mora kulturhus, Mora |
| 1978 | Galleri 92, Östersund | 1994 | Galleri Valan, Lofsdalen |
| 1979 | Utställningshallen, Lycksele | 1994 | "Kvinnor Kan"-mässan, Östersund |
| 1980 | Gummesons Konstgalleri, Stockholm | 1994 | Träslottet, Arbrå |
| 1981 | Galleri F 15 Tendenser 81, Moss, Norge | 1994 | Galleri Blå Lampan, Persåsen |
| 1981 | Vestlanske Kunstind.museum, Bergen | 1994 | Galleri Majoren, Sollefteå |
| 1981 | Hälsinglands Museum, Hudiksvall | 1995 | Åland konstförening, Mariehamn |
| 1981 | Sandvikens Konsthall, Sandviken | 1995 | Historiska muséet, Stockholm |
| 1981 | Sundsvalls Museum, Sundsvall | 1995 | Medborgarhuset, Sveg |
| 1982 | Norbottens Museum, Luleå | 1995 | Galleri Nyhagen, Orust |
| 1982 | Västerbottens Museum Gamla, Umeå | 1996 | Gösta Werner-muséet, Stockholm |
| 1982 | Örebro Länsmuseum, Örebro | 1996 | Galleri gåvan, Brunsög |
| 1982 | Dalarna Museum, Falun | 1996 | Trygg-Hansa, Stockholm |
| 1982 | Malmö Museum, Malmö | 1997 | Lerums konstförening, Lerum |
| 1982 | Eskilstuna Konstmuseum, Eskilstuna | 1997 | Malmstens kulturhus, Solna |
| 1983 | Länsmuséet, Linköping | 1997 | Herrgårdsboden, Sunnansjö |
| 1983 | Ömsköldsviks Museum, Ömsköldsvik | 1997 | Mora kulturhus, Mora |
| 1983 | Röhsska Konstslöjdmuséet, Göteborg | 1998 | Länsmansgården, Sunne |
| 1984 | Galleri Nyhagen, Orust | 1998 | Galleri New Form, Sparreholm |
| 1985 | Karlstads Museum, Karlstad | 1998 | Utställningshallen-biblioteket, Tyresö |
| 1985 | Nordens Hus, Island | 1999 | Ebelingmuséet, Torshälla |
| 1985 | Galleri Bruce, Linköping | | |
| 1985 | Gummesons Konstgalleri, Stockholm | | |
| 1986 | Kulturhuset, Orsa | | |
| 1986 | Smålands Museum, Växjö | | |
| 1986 | Stadshuset, Sundsvall | | |
| 1986 | Rosengömmen, Östersund | | |

Adress: Flor 1340
840 90 Ytterhogdal
Tfn 0680 - 620 13

Seznam výstav Rosy Taikonové

Co ke stručnému životopisu umělkyně dodat? Snad jen to, že se na umělecké škole seznámila se svým mužem Berndem Januschem, rovněž výtvarníkem, s nímž řadu let na výrobě stříbrných šperků spolupracovali. Nezestáli však spolu - manželství se rozpadlo.

Před dvaceti lety těžce onemocněla mladší Rosina sestra, zmíněná spisovatelka Katarina, která až do své smrti zůstala v komatu. Tak, jak se o ní starší Rosa starala v dětství, pečovala o ni s láskou a obětavostí i v době její nemoci.

Kromě umělecké práce se Rosa Taikonová aktivně podílí na politických a sociálních aktivitách švédských Romů, nepřestala bojovat za jejich práva a za propagaci romské kultury.

ZUSAMMENFASSUNG

Interview mit der Rom-Silberschmiedin Rosa Taikon

Rosa Taikon stammt von der Vaterseite her aus einer Familie russischer Kalderasch, die über Generationen hinweg von Musik und von der Produktion von Schmuckgegenständen lebten, und die ihr Handwerk bis in die heutige Generation erhalten hat. Sie selbst brachte es auf diesem Gebiet zu beachtlichem Ruhm und stellt ihre Kunstwerke heute in der ganzen Welt aus.

Rosa Taikon hat in frühem Alter die Mutterrolle für die jüngeren Geschwister übernommen, die Trommel spielen gelernt, die Schule hat sie erst als Dreissigjährige mit ihrer Schwester zusam-

men nachzuholen begonnen. Beide haben sich für die soziale Situation der Roma in Schweden eingesetzt. Die Schwester hat sich durch die Benachteiligung der Roma zum Schreiben angetrieben gefühlt und Bücher veröffentlicht.

Nach dem Tod des Bruders fühlte sie sich berufen, an dessen Tätigkeit als Silberschmied und damit an die alte Familientradition anzuknüpfen, und auf Grund der Vorlage überzeugender Probearbeiten wurde sie auf der Kunstschule aufgenommen. Unermüdlich kreiert sie und fertigt weitere Kunststücke an, verwendet sich anhaltend für die Darstellung der Kultur und die Besserstellung ihres Volkes und pflegt nach wie vor ihre schon längere Zeit im Koma liegende jüngere Schwester.

Peter Wagner

*Ko cerra či senuj, či o but či kameľ.
Kdo si neváží mála, patrne nestojí o mnoho.*

*Šel Rom, šel sokáša.
Sto Romů, sto zvyklostí.*

PORTRÉTY

Anna ŽIGOVÁ

K VÝSTAVĚ DR. EVY DAVIDOVÉ: CESTY ROMŮ



Trebišov 1958

Motto:

***Hlavním posláním fotografie je vysvětlovat člověka člověku
a každému člověku sebe samého.***

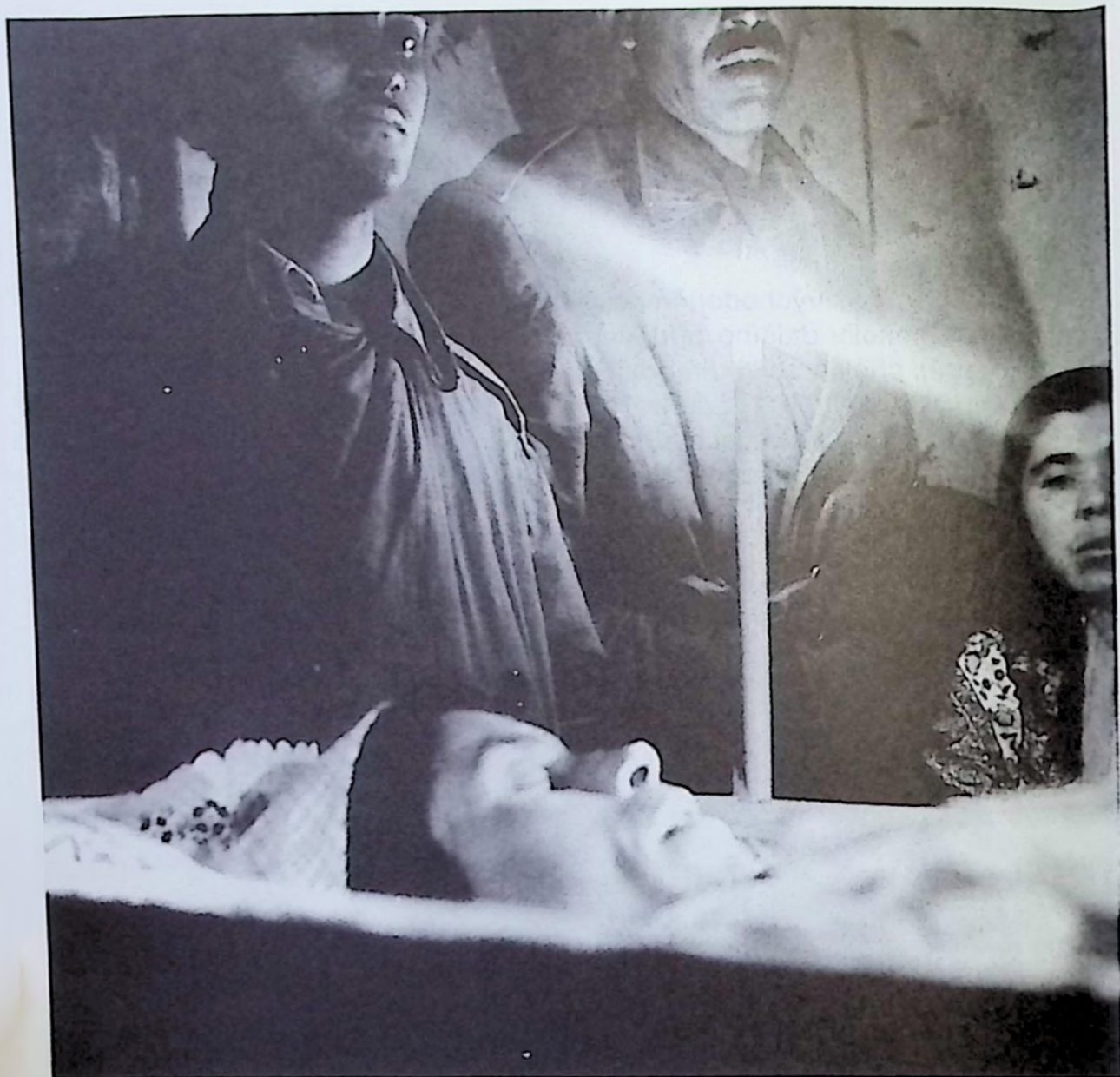
*(Edward Steichen - spoluzakladatel proudu tzv. humanistické fotografie,
tvůrce slavné fotografické výstavy Lidská rodina z r. 1959)*

Pentacón Six - východoněmecký fotoaparát na střední formát 6x6 cm bez blesku a jakéhokoliv dalšího přídatného objektivu, vážící zhruba dva a půl kilogramy. Později přibyla objemná brašna s cívkovým magnetofonem Sonet Duo.

Oba přístroje spolu s hlubokým lidským zájmem tvořily původní výbavu Evy Davidové při jejích výpravách do terénu. Průřez touto žní fotografií zahrnuje kolekce 250 černobílých snímků z let 1955 - 1985, které byly po velkou část roku



Trebišov 1957



Trebišov 1957

2001 k vidění v budově Velké synagogy v Plzni. Tato mimořádně rozsáhlá expozice, jejíž předskokanskou verzi tvořil 50-dílný soubor ukázek fotografické tvorby naší uznávané etnografky a socioložky byl prezentován na počátku roku 2001 v prostorách Novoměstské radnice v Praze. V roce 2002 bude výstava přenesena do Českokrumlovského muzea, aby pak pokračovala v Muzeu romské kultury v Brně.

Každý, kdo se rozhodne seriózně zajímat o Romy a jejich kulturu, se spíše dříve než později setká se jménem dr. Evy Davidové. Již během jejího studia etnografie se záhy vyprofiloval její studijní záměr - sběr a výzkum národopisného materiálu, který vyústil v téma diplomové práce "Romská osada v Trebišově", obhájené v r. 1957. Rozhodujícím okamžikem určujícím privátní osudy a celoživotní směřování dr. Davidové bylo první setkání s Romy z Dolinky, osady poblíž Polomky na úpatí Nízkých Tater. Zcela vytísnil prvotní plán studovat tradice místního obyvatelstva v národopisně bohaté lokalitě. Malebnost zdejších stavení spolu se zvyklostmi rázovitých venkovanů v krojích ustoupila spontánnímu světu Romů.



Sečovice 1962

Srdečné pozvání do tohoto světa, vlídné přijetí a posléze soustavný kontakt s romským etnikem vedl k takové míře poznání, že se dr. Eva Davidová stala ve svém oboru jedním z nejuznávanějších odborníků.

Na rozdíl od dnešní generace studentů nového oboru romistiky, kteří mohou získat řadu informací v posluchárnách nebo studovnách vysokých škol, musela se spolu se svými generačními druhy dobrat většiny poznatků pouze výzkumy v terénu.

Volba Plzně jako místa pro uspořádání výstavy fotografií se jeví jako dost šťastný nápad - například už vzhledem ke skutečnosti, že zde ve čtyřicátých letech 19. století působil velký popularizátor daguerrotypie a profesor zdejšího gymnázia Fr. Smetana. Rovněž atmosféra židovské synagogy se velmi tolerantně a přátelsky snoubí s prezentovaným souborem, kdy fotografie s leckdy světskou tematikou střídá sakrální předmět spojený s náboženským ritem. Příznivá je i okolnost, že samotným návštěvníkům synagogy, příjíždějícím z celého světa, obohatí duševní rozhled a seznámí je s osudy ne nepodobnými osudům židovského národa.



Bellanovce, Spiš 1976

Jedna z největších fotografických výstav s romskou tematikou v největší synagoze v republice, druhé největší v Evropě a třetí na světě.

Díky velkorysým prostorám plzeňské Velké synagogy jsou exponáty přehledně uspořádány jak z hlediska chronologického, tak žánrového a teritoriálního. Kromě olašských Romů a Romů usedlých na Slovensku i v Čechách máme možnost seznámit se s Romy balkánskými i s těmi ze západní Evropy, kteří se setkali při pouti v Saintes-Maries-de-la-Mer. Stejně tak i profesní příslušnost je zachycena v rámci jednotlivých cyklů: Romové - výrobci nepálených cihel, kováři, korytáři, košíkáři ap.

Odhlédneme-li od bohaté publikační činnosti dr. Evy Davidové, už jen samotné uspořádání tak rozsáhlé výstavy poskytující možnost nahlédnout do světa Romů je nesmírně významný počin. Kromě obrovské výpovědní hodnoty a nesporných uměleckých kvalit se mnohé z jejích snímků v průběhu času staly vzácnými doku-



Po příchodu ze Slovenska, Kladno 1960

menty historických událostí, které zásadně ovlivnily tradiční způsoby romského života (např. fotografie dokumentující násilné usazování kočovných Romů).

Autorka se natolik sžila s tímto prostředím, že se mohla stát účastnicí dějinného příběhu, a to jak v rozměrech každodennosti, tak i v přelomových okamžicích. Z probíhajícího děje pak intuitivně vyhmátla ono charakteristické,



Kladensko 1959

příznačné, takže má i nezasvěcený divák dnes, s odstupem času, a zde, v klidném příšeří výstavních prostor, živý pocit, že je jeho přímým svědkem. Při pohledu na trojici mužů hrajících na zemi karty dostane člověk chuť jim přes rameno kibicovat a před snímkem s obdobnou tematikou pak zatouží přímo přisednout za stůl, neboť to je pro našince standardnější pozice.

Autorčina znalost prostředí, jeho rituálů a společenského řádu pospolitosti umožnila zdokumentovat některé sociologicky významné situace. K takovým dokumentům patří například snímek odpočívajících obyvatel osady sedících na speciálních výstupcích u paty obvodových zdí svých domků. Dalším příkladem je působivá momentka z vartování, kdy magie okamžiku způsobila, že snímek vyšel i při osvětlení jediné svíčky bez použití blesku.

Představovaná fotografická tvorba se netýká jenom usedlých "slovenských" Romů, ale i Romů olašských. Snímky jsou doprovázeny poetickými úryvky písňových textů z knih *Čhajori romaňi* a *Dúral me avilem* (vyd. Karel Holub - Ars Bohemica, Praha 1999 a 2000).

Pro přiblížení veřejnosti málo známých okolností je zde citace zákona č. 74 z r. 1958 týkajícího se násilného usazování kočovných Romů. Doprovodné fotografie zachycují úřednické typy v blízkosti maringotek, jak v nevlídném předjarním počasí mění slova zákona v činy...

Fotografie postihují celý cyklus lidského života od dětství až po okamžik umírání a smrti. Romové se nezbavují odpovědnosti za své blízké, a i v těchto těžkých okamžicích jim umožňují kontakt s přírodou. Vidíme umírající venku na zemi, a přece obklopené atributy života i vlastní nepostradatelnou přítomností.

Na druhé straně z mnoha obrázků číší živelná radost. Na jednom ze snímků se malý, dobře živený hošík tetelí blahem uprostřed hluboké louže, přestože ji klidně mohl obejít po suché stráni. Jistě si mnozí vybaví podobnou šťastnou chvíli z vlastního dětství, kdy si bez dozoru dospělých vychutnali ráchání v blátě.

Fotografie nejsou nikterak aranžované ani dodatečně retušované. Většina fotografií se naopak vyznačuje autentickou syrovostí. Přestože autorka není profesionální fotografka, a dokonce používá některých zcela netradičních metod, výsledek je přesvědčující a estetický.

Z mnohačetného autorčina archívu pomáhali vybírat Karel Holub a fotograf Zdeněk Merta podle koncepční představy autorky a Přemysla Řepy. Výstavu pořádá Nadace Rudolfa Löwiho na záchranu plzeňských synagog. Je použito dvou formátů: 28 cm x 28 cm a 48 cm x 48 cm, šest exemplářů zvětšenin metrových a čtyři čtvercové 1,80 m x 1,80 m.

Dr. Eva Davidová vydala:

Bez kolíb a šiatrov, Košice 1965

Romane gíla, Supraphon - Artia 1974 (spolu s Jaromírem Gelnarem)

The Gypsies in Czechoslovakia, Gypsy Lore Society, Edinburgh 1976

Folk Music of the Sedentary Gypsies of Czechoslovakia, Budapest 1991
(spolu s Janem Žižkou)

Cesty Romů - Romano Drom 1945-1990, UP Olomouc 1995

Čhajori Romaňi, nadace Díla pro národ, Praha 1999

Dúral me avilem - výběr z olašské písňové poezie, nadace Díla pro národ, Praha 2000 (spolu s Petrem Stojkou a Milenou Hübschmannovou)

Černobílý život - The life in Black and White, Praha 2000 (v rámci kolektivu autorů)

Romové a česká společnost - hledání domova, porozumění a vzájemného soužití, studie národohospodářského ústavu Josefa Hlávky 3/2001

RECENZE ANOTACE

BERKY-MRENICA Ján

Veselo s husličkami po svete

Vydavateľstvo IRIS, Bratislava 2001,
101 str. + fotografická príloha

Knížka je milé vyprávění jednoho z nejslavnějších současných romských hudebníků na Slovensku, bývalého primáše hudebního tělesa SLUK. Otcovo vyprávění zaznamenala jeho dcera PhDr. Anna Botošová.

V první části knihy se primáš Berky vrací ve svých vzpomínkách do několika z mnoha zemí, které se svými housličkami projel: do Indie (1975), do SSSR (1970), do Ameriky (1964, 1970, 1974, 1978, 1983, 1986) a na Filipíny (1982).

Druhá část - **Všade dobre, doma najveselšie** - je věnovaná historkám z hraní na obyčejných vesnických oslavách v rodném kraji pana Berkyho, na Zvolensku.

V úvodní kapitole **Kto vlastne som?** se hudebník představuje, a abychom čtenářům přiblížili jeho osobnost a zároveň i styl knížky, ocitujeme alespoň několik prvních vět:

"Predovšetkým obyčajný človek. Narodil som sa v krajine, ktorá mi tak učarovala, že ani tie najpríťažlivejšie ponuky žiť v inej krajine som neprijal. Zostal som vemý mojej vlasti, môjmu mestu, kde doteraz žijem (Bratislava, pozn. red.), mojej rodnej dedine Očová, do ktorej sa veľmi rád vraciam. Tam som doma.

Svetlo sveta som uzrel 11. mája 1939 v rodnej Očovej ako v poradí tretie z piatich detí v rodine Berkyovcov. V útlom veku som sa stal polosiroťou. Tesne pred koncom vojny nám pred zrakmi zabili našu dobrú mamku. Odvtedy si u nás podávali kľučky nové mamy - macochy, ktoré však nezvládli svoje povinnosti voči piatim deťom, a tak pri najbližšej príležitosti z nášho drveného domčeka utiekli..." (s. 8)

Rodina Berkyovců - jak je zcela zřejmé i z vyprávění - byla plně integrovaná do vesnické komunity, kde "cikánští hudebníci" měli své významné postavení. A tak pan Berky ani nepoukazuje na svou etnickou identitu.



O tom, že je Rom, se dovídáme až v kapitole o Indii, kde se jinak než romsky nedomluvil. Jednou se šla skupinka hudebníků ze SLUKu najíst do restaurace. Nikdo neuměl anglicky a číšník neměl ponětí, co si vlastně přejí. A tehdy pan Berky spustil romsky: *"Trušalo, bokhalo sl'om, me kamav šudro páni, máro, mas... (Smádný som, hladný som, chcem studenú vodu, chlieb, mäso).*

Chlapec sa otočil a opýtal: "Tu sľal Pandžában? (Ty si z Pandžábu?)

(...) Rádži pochádzal z Pandžábu a jeho jazyk bol v niečom podobný nášmu slovenskému rómskemu jazyku..." (s. 21, 22).

Krásných, neobyčejných, humor-
ných i stísnujících situací zažili hudebníci v neznámých zemích dost a dost a čtenář se při jejich prostém líčení baví.

Všude, kam přišli, okouzlil posluchače jejich hudební projev. V repertoáru měli jak slovenský folklor, jehož součástí jsou ovšem i písně romské, tak atraktivní hudební díla z oblasti klasické hudby, jako například skladby Zdeňka Fibicha, Johanna Brahmsa a dalších autorů.

Pan Berky prokazoval svou houslistickou virtuozitu kouskem "Skřivánek" od skladatele Grigoriase Dinicy.

Na závěr ocitujeme ještě úryvek z předmluvy, kde se Ján Berky-Mrenica vyznává ze své lásky k hudbě:

"Hudba si nachádza miesto v najskrytejších miestach ľudskej duše. Pre mňa pieseň nie je len popevkom, ale aj oslavou ducha. To, čo človek nemôže vidieť očami, môže vycítiť z hudby, ktorá to dokáže vyjadriť emocionálne, a tým dáva duši vnímavého človeka možnosť vzhliadnuť jej krásu. Tam, kde sa to interpretovi podarí, tam niekde je potrebné ukloniť sa mu..."

Romský hudebník Ján Berky-Mrenica je nepochybně interpretem, kterému je třeba se uklonit.

MH

Co mi doma vyprávěli

(Rodinné příběhy Romů z druhé světové války vyprávěné romskými dětmi)

Občanské sdružení R-MOSTY, 2001, 92 str.

Sborník je součástí projektu "Fenomén holocaust" pod záštitou prezidenta republiky Václava Havla

Soutěž "Rodinné příběhy - Co mi doma vyprávěli" vyhlásil prezident republiky Václav Havel 25. ledna 2000, tedy v den 55. výročí osvobození koncentračního tábora v Osvětimi. (...) Vyprávění zaznamenaná dětmi přečetli a posoudili členové odborné soutěžní poroty. Autoři oceněných příspěvků byli pozváni k návštěvě Pražského hradu. Nejzajímavější příspěvky jsou publikovány v tomto sborníku, některé budou zařazeny do dokumentace uložené v Muzeu romské kultury. (Z úvodu Heleny Dluhošové, s. 10)





Sborníček obsahuje 19 příběhů, které zapsaly a ilustrovaly romské děti ve věku 9-16 let z Prahy, Neratovic, Českých Budějovic, Frýdku-Místku a Brna. Všechny pocházejí z rodin tzv. "slovenských Romů", tedy těch, kteří zažili válku v tzv. "slovenském státě", resp. v první Slovenské republice. Zde Romy genocida nepostihla. I když byli pronásledováni, diskriminováni, decimováni v pracovních táborech, násilně vystěhováváni z obcí, jako celek přežili.

Romové v protektorátu Čechy a Morava naproti tomu válečné období nepřežili. Ze šesti až osmi tisíc českých a moravských Romů a Sintů zůstalo naživu asi 600 lidí. Jak se v úvodu uvádí, ti, co ještě žijí, nechtějí o svém utrpení mluvit, podobně jako přeživší oběti židovské: *"...lidé, kteří přišli do Izraele po období holocaustu, potlačovali své vzpomínky. Nechtěli svým dětem vyprávět, jak to všechno bylo, nechtěli jim říkat pravdu, nechtěli se podílet se svými dětmi o tu*

strašnou zkušenost." (Aharon Appelfeld, s. 10)

Babičky, dědové, strýcové matek a otců, kteří prožili válku na Slovensku, byli sdílnější, protože přece jen jejich hmotné strádání, ustavičný strach před "gardisty" a později před Němci, ponižování a omezování pohybu nelze srovnat s absolutní dehumanizací a koncentrovaným utrpením v táborech smrti. Romové, kteří byli na Slovensku již tři nebo čtyři staletí usazeni, měli často "své gádže", kteří je chránili a ukrývali. Například Martina B. píše: *"Ve vsi nám většina lidí nadávala, ale předseda byl velmi hodný a spravedlivý člověk, který se nás vždycky zastal."* (s. 42).

Podle našich dlouholetých zkušeností se válečné příběhy vyprávějí často, a i třetí a čtvrtá generace má o osudech svých předků představu.

V některých příbězích se vyskytují i romští hrdinové - partyzáni, účastníci Slovenského národního povstání. O tom, že takoví Romové byli, se ovšem bohužel doposud ví velice málo.



Dvanáctiletá Renata z Brna píše podle vyprávění strýčka: *"Bylo mi devatenáct let. (...) Rozhodl jsem se stát partyzánem. Vzpomínám si, jak jsem byl hrdý, že já Rom, partyzán, budu bojovat po boku s bílými proti nepravu a utrpení nevinného národa."* (s. 34)

Obsah sborníčku podává velice vzácné informace.

Pozastavme se nyní nad stylistikou příběhů: Je zcela zřejmé, že některé z nich jsou stylisticky upravovány - a to ne vždy ku prospěchu věci. Více by prospěla větší autentičnost. Škoda, že pořadatelé soutěže nevyužili romštiny. Je pravda, že její znalost není u nejmladší generace příliš veliká, ale tři ročníky dětské literární soutěže, které v minulých letech uspořádala o. p. s. *Nová škola*, ukazují, že mezi romskými dětmi je dost takových, které svůj mateřský jazyk ovládají dokonale.

V dovětku k recenzi se chci ještě zamyslet nad vedlejším, a přitom nesmírně důležitým přínosem sborníčku spočívajícím v tom, že na příbězích

spolupracovala s dítětem jeho rodina, jeho **phure** - staří.

Nejrůznější povolání i nepovolání lidé, kteří se cítí povinni vychovávat - eventuálně převychovávat - Romy, přičarovávají své úsilí stereotypní větou: "Se starými už nic nezmůžeme, musíme se zaměřit na ty mladé." A jenom Romové nebo ti, kdo se je pokusili pozitivně poznat v jejich nejhlubší kulturní intimitě, vědí, jak je ono asimilátorské zařikání hluboce falešné. Romové - alespoň ti, jejichž rodiny a rody se čtyřicetileté asimilační politice nepodařilo rozvrátit - stále ještě realizují své individuální bytí skrze kolektiv rodiny a velkorodiny, široké příbuzenské pospolitosti. Staří lidé v ní mají své výsostné postavení, protože ve svém životě **chale buter maro** - snědli více chleba, tedy nabyli více zkušeností, **buter phirenas, buter džanen** - více toho prošli/zažili, více vědí a znají, jsou **žuže** - rituálně čistí a posláním jejich věku je předávat to, co vědí, další generaci.

Příbuzenské návštěvy v romských rodinách jsou stále méně či více formalizovanými kulturními sešlostmi, při nichž se vypráví. Hana Frištenská, autorka kapitolky *Závěrem o hodnotě rodinných příběhů*, správně připomíná, že vyprávění "...utvrzovala pospolitost těch, kteří se jej zúčastnili. (...) Třibila kulturní chování. Romové svým vyprávěním přikládali vysokou hodnotu, hodnotu něčeho blízkého, srozumitelného, vlastního, co jim dávalo pocit opodstatněnosti jejich existence." (s. 82).

Jestliže se tedy iniciátoři a sestavitelé sborníčku rozhodli vydat vyprávění romských dětí vyslechnutá z úst jejich *phure* - starých, učinili skvělou věc, která by se mohla stát pedagogickým precedentem. Navázali totiž na tradiční pozitivní výchovu v romské rodině, na nesmírně důležitou integrační funkci romské rodiny a na "učení se skrze příběhy".



Publikace je opatřena resumé v češtině a angličtině. Na titulní straně byl použit obraz Rudolfa Dzurky *Pieta - století pohrom, století zázraků*.

MH

ČERNOBÍLÝ ŽIVOT

Gallery, Praha 2000, 172 str.

Redakce: Zdeňka Jařabová a Eva Davidová

Texty: Milena Černá, Eva Davidová, Karel Holomek, Jana Horváthová, Milena Hübschmannová, Zdeňka Jařabová a Ctibor Nečas

Doplněno 105 černobílými fotografiemi Jindřicha Štreita, Evy Davidové a Jaroslava Kořána

Od začátku roku 2001 se ke svým čtenářům dostává jedinečná, velmi nákladná publikace, za jejímž vydáním stojí Výbor dobré vůle - Nadace Olgy



ZPŮSOB ŽIVOTA
A KULTURA

Lidová hudba
a písně Romů

Eva Davidová

Havlové v čele s MUDr. Milenou Černou. Obsáhlý a zároveň velmi srozumitelný text kolektivu autorů doprovázejí působivé černobílé fotografie (často velkého formátu) od Jindřicha Štreita (29), Evy Davidové (47), Jaroslava Kořána (1) a dalších 19 dokumentárních fotografií.

Statě a články jsou rozděleny do tří oddílů: **Historie, Způsob života a kultura a Současnost**. Kniha vyšla ve dvou verzích: česky a anglicky, čímž zaplnila mezeru pro zájemce neznalé češtiny (anglický titul je **Life in Black and White**).

Ojedinělost této publikace tkví v tom, že články jsou psány na první pohled pro laickou veřejnost: Autoři pečlivě rozebírají uváděné skutečnosti a nenechávají čtenáři prostor pro dezinterpretaci. Vlastní výklady autorů jsou přitom velmi citlivé a vyzařuje z nich, jaká láska je k tématu poji.

Čtenáři zde najdou podrobné pojednání o indickém původu Romů (M. Hübschmannová), o dějinách Romů na našem území (ač - jak je několikrát zdůrazněno - romské dějiny psané na základě neromských kronik je nutné přijímat velmi opatrně - C. Nečas), o válečných útrapách českých a moravských Romů končících jejich vyvražděním (působivě doloženo archivními materiály ze života rodiny Holomkových - J. Horváthová), o poválečném vývoji a osudech Romů v Československu v letech 1945 - 1989 (E. Davidová), dále pak články o kultuře Romů (bydlení, strava, hudba - E. Davidová, slovesnost a literatura - M. Hübschmannová). Závěrečné shrnutí vývoje a postavení Romů v ČR od roku 1990 do současnosti je z pera K. Holomka.

Jedinou nevýhodou knihy je, že se nemůže dostat na pulty knihkupců, neboť coby publikace vydaná nadací není tržně prodejná. Zájemci si ji však

mohou objednat přímo na adrese Výboru dobré vůle, Senovážné náměstí 2, 110 00 Praha 1, popř. telefonicky (02/24 21 68 83) a kniha jim bude zaslána za manipulační poplatek (balné a poštovné).

Redakce Romano džaniben se rozhodla požádat Dr. Černou při příležitosti vydání této knihy o rozhovor. Paní doktorku Černou jsem zastihla velmi zaneprázdněnou, ovšem byla tak hodná, že mi svou drahocennou chvíli pro rozhovor věnovala. Jakmile vstoupila do dveří, svým vřelým úsměvem dokázala okamžitě navodit velmi příjemnou a neformální atmosféru.

Vzpomínáte si, kde se zrodila myšlenka vydat takovou knihu?

No jo, v mé hlavě.

Jak se Vám podařilo získat podporu Irské vlády? Tam přece nemají problémy s uprchlíky z Čech, tak čím to, že se k tomu tak kladně postavili?

Myšlenka vydat publikaci o historii, životě a zvláštěnostech kultury Romů vznikla v roce 1998, po velikém exodu Romů z České republiky. Když zmizela z České republiky Ilona Ferková, uvědomila jsem si, že po lidech, kteří odcházejí, zůstává velká mezera, která třeba ani nebude zaplněna. A proto jsme se rozhodli deklarovat, že romská kultura patří do střední Evropy. Chtěli jsme ukázat, jak je bohatá, jak je úžasná, a těm národům, kteří dostali Romy do svého společenství, jsme chtěli poslat poselství o jejich kultuře, tradicích, o bohatství jejich myšlení. Proto jsme se také rozhodli pro dvě verze: českou a anglickou. Myslím si, že v množství knih, které o Romech vyšly v posledních letech, je tato jediná dvojjazyčná.

A z toho důvodu jsme také získali podporu na velvyslanectví Irské vlády, která byla rozhodnuta podpořit projekt na podporu lidských práv v České republice. Projekt se jim líbil mj. i z toho důvodu, že bylo možné doložit, na co finanční prostředky byly využity.

Ke komu se kniha dostala?

V České republice využíváme tuto publikaci spíše k šíření vědomostí mezi lidmi, kteří přicházejí s Romy do styku, např. mezi romskými kurátory nebo vedoucími sociálních odborů na úradech, kteří často dávají najevo, že Romové se chovají jinak než ostatní. A protože jsme v této publikaci prostřednictvím jejích autorů osvětlili zvláštnost romské povahy a romské kultury, domníváme se, že to přispěje k tomu, aby byli těmito úředníky Romové vnímáni takoví, jací jsou.

Jak jste ji uváděli do povědomí? Jak se o ní tito úředníci mohli dozvědět?

Nadace požádala Meziresortní komisi a spojili jsme se se Sdružením dětí a mládeže Romů České republiky, protože jsme s jejím předsedou, panem Janem Rácem, spolupracovali již v roce 1997 při pomoci Romům, kteří byli postiženi povodněmi. Obrátili jsme se na něho, zda by nám nechtěl pomoci s distribucí této publikace. O finanční podporu jsme požádali Meziresortní komisi pro otázky Romů.

Je knížka už rozebraná?

Není. Ještě čekáme, jestli nám přispěje Meziresortní komise, protože porto je drahé a my jsme do té knihy, kterou jsme chtěli vydat ve velmi krásné

podobě, vložili poměrně značný objem finančních prostředků. Ještě nemáme všechno splaceno, takže budeme rádi, když alespoň na druhotné výdaje sežene Výbor dobré vůle nějaký finanční příspěvek.

Jmenovala jste sociální pracovníky, dostanou se nějaké výtisky třeba také do škol - učitelům, pedagogickým asistentům?

Požádali jsme také Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, a to několikrát. Měli jsme představu, že odkoupí aspoň část nákladu a bude ji distribuovat do škol. Bohužel jsme se ale od Ministerstva školství nedočkali žádné odezvy.

Víme, že se ta knížka líbí, a to nejen faktograficky, ale i esteticky: obsahuje skvělé fotografie ze sbírky paní Evy Davidové a "fotografie srdce" pana Štreita. My jsme ale hlavní důraz kladli na texty, protože známe české romisty i některé české Romy a víme, jak dovedou svoji znalost zprostředkovat ostatním. Chtěli jsme, aby se o své zkušenosti podělili.

Máte ještě jiné ohlasy na tuto knihu? Vyšla třeba nějaká recenze v novinách?

Ano, vyšla recenze v Lidových novinách, v Xantypě a v Respektu. Prezentovali jsme ji v Praze na Světě knihy, dále v Městské knihovně, a kromě toho jsme zaslali značný počet výtisků do Spojených států a do Kanady, kde naši spolupracovníci projeví zájem o odbornou stránku publikace: A tak se dostala podle našeho soudu na správné místo.

Máte nějaké reakce od romských aktivistů?

Takových reakcí nebylo mnoho. Rozesílali jsme knihu občanským sdružením a knihovnám podle seznamu, který jsme dostali od paní Davidové. Některé z nich poděkovaly, některé si objednaly další výtisky.

Podílíte se v současné době na některých dalších romských či multi-kulturních projektech?

Zejména podporujeme projekty, na které se z jiných zdrojů nedostává a které jsou nám blízké, jako například projekt Vesničky soužití pana Kumara Vishwanathana v Ostravě.

V letošním roce jsme přidělili příspěvek z výnosu nadačního investičního fondu také Církevní základní škole Přemysla Pittera v Ostravě - Přívozu. Projekt se jmenuje Azylové ubytování jako součást sociálního a komunitního programu. Ukázalo se, že děti, které přicházejí do školy, často potřebují i ve škole přespát. Vychází to z praxe paní ředitelky a my jí věříme, protože víme, že její zkušenosti jsou v České republice jedinečné.

Lada Viková

JOVANOVIĆ Ilja

Bündel - Budžo (Gedichte - Ďila)

*EYE Literaturverlag,
Landeck/Tirol/Österreich, 2000, 64 str.*

*Překlad do němčiny: Ilja Jovanović
a Mozes F. Heinschink za spolupráce
Petera Paula Wiplingera*

*Fotografie: Josef Huber, Urs Walder,
Muzejní spolek Terrenz*

*Učitel, básník, kulturní a politický
pracovník Ilja Jovanović patří mezi*

*výrazné tvůrčí
osobnosti rom-
ského světa ve
Vídni a v Rakousku
vůbec.*

*Abychom
představili nejen
jeho, ale i velice
krásně a informa-
tivně připravenou
knížku "Bündel - Budžo" (Ranec), jejímž
hlavním obsahem jsou Jovanovičovy
veše, ocitujeme v českém překladu
základní data o autorovi z přední i zadní
obálkové záložky.*

*"Narozen 25. ledna 1950 v obci
Rumska nedaleko Bělehradu. Po
ukončení základní a střední školy pracoval
jako zemědělský dělník. 1969 povinná
vojenská služba. 1971 emigroval do
Vídne. Od roku 1971 - 1973 zaměstnán
jako dělník v kovo zpracovatelském podniku.
Poté pracoval jako lékárnický laborant
v různých vídeňských nemocnicích.
Kromě toho vyučuje děti pěstěhovalců
němčině a romštině. Je hlavním tajemníkem
a kulturním referentem svazu
rakouských Romů "Romano centro".
Od roku 1965 je ženat a je otcem tří dětí.
Má rakouské státní občanství. (...)*

*Od roku 1975 se Ilja Jovanović
intenzivně věnuje literatuře. Píše ve
třech jazycích: romsky, srbsky
a německy. Publikuje v novinách
a časopisech. Jeho verše jsou zastoupe-
ny v antologii "Österreichische Lyrik -
und kein Wort Deutsch" sestavené
G. K. Nietschem (Haymon-Verlag,
Innsbruck 1990) a v interkulturní
čítance "Brücken" (ÖBV 1996).*

*Své básně veřejně předčítal
v Rakousku, ve Švédsku a v Izraeli.
Podílel se rovněž na významné akci
"Romská literatura v Rakousku",
kterou uspořádal v Literárním domě
ve Vídni v květnu r. 1997 rakouský
PEN-klub.*



V roce 1999 získal cenu Theodora Körnera."

Hudebníky rozdělují Romové na pouhé "hudebníky" (*lavutara*) a "hudebníky od Boha" (*lavutara Devlestar*). Psaná a tištěná neanonymní romská poezie je oproti prastaré hudební tradici děťátko, které se klube z plenek. A přesto - jako v romských pohádkách - *so dīves, ta berš - co den, to rok*: Nenarůstá nenápadně, zdá se, že spíš vybuchuje silou gejíru, poplatná vnitřní potřebě básníka se vyjádřit. Přesto má občas spontánní gejzír tvar, nad jehož formální podobou žasneme. Mezi takové básníky - podle našeho názoru - patří i Ilja Jovanović.

Tématika jeho veršů je velice romská, příbuzná pocitům Romů-básníků i Romů vůbec: vyděšenost, černá barva, touha po pochopení, poezie milostná, naděje, Bůh.

Nechť raději hovoří poezie sama za sebe a čtenáři nechť si o ní udělají názor sami:

BI THANESKO

(str. 11)

Asa, strancona,
kanagod šaj asas
i kana si čo asape
čerče jasvenca xamome.

Asa, strancona,
thaj ispide maj dur čo bař
po agor e plajinako.

Asa, strancona,
i kana kate ande averendī phuv
angla tute sa e jaga mudaren.

BEZDOMOVEC

Směj se, cizinče,
i když je tvůj smích
smíchaný s hořkými slzami.
Směj se, cizinče,
a val svůj balvan dál
na samý vrch hory.
Směj se, cizinče,
i když v té cizí zemi
zhášejí před tebou všechna světla.

MAŠKAR TUMENDE

(str. 13)

Maškar tumende sem me
ande lesko ilo.
Ko man ni kamel,
vov ni kamel
les ande peste,
ande mande;
gadja sam li trin
džene bibaxtale.

MEZI VÁMI

I já jsem mezi vámi
v Jeho srdci.
Kdo mě odmítá,
odmítá i Jeho v sobě
a ve mně;
a tak jsme nešťastní
všichni tři.

SUMNAKUNO DROM

(str. 40)

I kana fulaven man tutar,
čhudav pala mande parne bařořa,
te arakhav pale
o sumnakuno drom ke tute.

ZLATÁ CESTA

I když mě od tebe oddělují,
házím za sebou bílé kamínky,
abych zase našel
tu zlatou cestičku za tebou zpátky.



MAŠKAR VODENICAČE BAŔA

Sar jek kučin điv čudino sem
maškar vodenicače baŕa.
O kamlpe thaj o džungalpe
maren pe, pe more zeja.
So te đerav e phafade mislonenca,
sae an moŕo dilo šoro
našen pe sa e riga?
So maj but čidav len,
Sa maj but našen!

ZWISCHEN MÜHLSTEINEN

Wie ein Getreidekorn
bin ich zwischen Mühlsteine geraten
Das Gute und das Böse
fuhren Krieg auf meinem Rücken!
Was soll ich mit den schillernden,
zerrissenen Gedanken,
die in meinem Kopf toben?
Je mehr ich sie sammle,
desto mehr laufen sie auseinander!

19

Strany 44 - 61 jsou věnovány prozaickým a informativním přílohám, text je pouze německý.

V kapitole **Vzpomínky z dětství** vzpomíná Ilja Jovanović na svá školní léta v rodné vesnici, na rodiče, na to, jak ho okolnosti nutily, aby se styděl za své "cikánství", i na obrodné procitnutí k "romství".

V další kapitole rozebírá známý romista Mozes F. Heinschink básníkův dialekt z lingvistického hlediska.

Autorem posledního oddílu **Naše dějiny** je opět Ilja Jovanović. Na devíti stránkách uvádí nejdůležitější mezníky v dějinách Romů: indický původ, pobyt v Byzanci, příchod do střední Evropy, romští otroci v Rumunsku, asimilační zákony Marie Terezie, pokus o genocidu za druhé světové války.

Zatímco část básnická je vyzdobena grafikami různých výtvarníků, příloha obsahuje archivní fotografie.

Knížka je nesmírně působivá jak po stránce obsahové, tak svou celkovou úpravou a vybavením.

MH

MATOCHOVÁ Alžběta

Možnost sociální práce ve zlepšování soužití dvou etnik v obci

Diplomová práce, katedra sociální práce FF UK, září 2000, 102 str.

Studie sestává ze dvou hlavních částí, teoretické (vymezení pojmů, historický exkurs a další) a výzkumné

1 Znak "ř" se ve zvoleném přepisu užívá pro zdvojené nebo zadopatrové r, které se vyskytuje v některých romských dialektech.

(kvalitativní výzkum mezi romskými poradci při okresních úřadech).

V první části se autorka podrobněji zabývá teoretickými aspekty sociální práce s příslušníky etnických menšin, porovnává rozdílná pojetí národnosti, etnicity, integrace a asimilace. Podrobné, ale i méně zasvěcenému čtenáři srozumitelné vysvětlení jednotlivých politologických a sociologických teorií pomůže zorientovat se v termínech, které leckdy bez skutečného porozumění používáme (kulturní, sociálně-ekonomická či občansko-politická integrace atp.).

Autorka teoretické poznatky ilustruje různými historickými zkušenostmi, ať již z bývalého Československa či ze zahraničí. Zvláště zajímavou je kapitola o zahraničních inspiracích pro sociální práci s menšinami, v níž autorka objektivně hodnotí jednotlivé přístupy, které se jinak v České republice bez podrobnější znalosti tematiky často stávají předmětem mytizace a předsudků.

Práce se dále podrobněji věnuje situaci romských komunit v České republice, velmi zdařilé je pojednání o romské identitě, resp. sebereflexi, a nutnosti jejího zohlednění při práci s Romy. Vzhledem k tomu, že k tématu existuje pouze omezené množství české literatury, čerpala autorka ze značného počtu méně známých, často cizojazyčných odborných zdrojů.

Druhá část práce se věnuje výzkumu mezi romskými poradci a asistenty. Stručně ji uvádí informace o souvislostech vzniku této funkce i o stavu současném, tj. počtu romských poradců, jejich zařazení na okresních úřadech atp. Vzhledem k nedostatku odborných pramenů autorka zvolila pilotní kvalitativní výzkum a informace získávala během rozhovorů s poradci.

Citace rozhovorů s romskými poradci a jejich následná analýza se zaměřují na pozitiva a problémy jejich práce ve státní správě. Např. při vyprávění o začátcích svého působení na úřadech mnozí poradci zmiňovali obavy a nejistotu (*Tak jsem zaslechla z těch zadních dveří: "Tak co, jaká je?" A šéfka říká: "No, normální." Jako kdyby přišel nějaký exot, jo...*).

Zároveň jsou to ale i sami poradci, kdo věří, že právě jejich práce napomůže tomu, aby Romové už nebyli jako "exoti" vnímáni (*...je to nová funkce, že jo, je to všechno takový nový, jak se prosadíme, ukážeme časem.*). Ořukávání si ale poradci nezakoušeli jenom od nových kolegů, ale často i od místních Romů (*To je z nejdůležitějších věcí, jo, protože když nemáte ráda Romy, nemůžete pracovat s nima, nemáte k nim vztah, tak Roma to vycejtěj. Já věřím tomu, že ty Roma to vycejtěj, když někdo hraje kariéru.*). Naopak poté, kdy důvěru Romů získávají, se často setkávají s nereálným očekáváním (*Vy můžete všechno udělat, vy jste tady od toho, abyste nám pomohl.*). V případě neúspěchu je pak *...ztráta té důvěry (...) mnohem rychlejší než u Čechů... To bylo první, kdy teda ta rodina mi přestala důvěřovat, že jsem to dopustila. Že to jejich dítě prostě bylo sebraný...*

Přestože poradci vnímali svoji funkci zprvu velmi nejasně (a nápomocny jim nebyly ani úřady, na nichž pracovali), shodovali se v tom, že se zkušenosti spíše zlepšují.

Mnozí poradci ve svých výpovědích zmiňovali problémy s dvojí loajalitou, kdy se role státního úředníka může s rolí romského poradce snadno dostat do střetu. Kromě nejasností týkajících se faktické náplně funkce poradce, které se odrážejí i v různých přístupech jednotlivých okresů, poradci vypovídají

i o pocitech bezmoci, o svých snahách hledat pomoc, o zkušenostech s nově vznikajícími romskými organizacemi.

Velmi zajímavá je sebereflexe národní identity (...že budete k němu, tak on neumí romsky. Ty děcka neuměj. No já se snažím třeba doma ještě učit holku, ale ona se mi směje: "Jak to na mě, táto, mluvíš? (...) Možná že třeba časem bude o něco starší, že to pochopí."). Důležitým tématem jsou i problémy dvojí role, tj. role "bílého" úřadu a role příslušníka romské komunity, přičemž každá z rolí vyžaduje jiné normy chování.

Základním přínosem autorky jsou v tomto směru konkrétní doporučení, která mohou z hlediska sociální práce napomoci činnost poradců nadále rozvíjet a minimalizovat přitom problémy, se kterými se nikoli vlastní vinou potýkají.

Marta Miklušáková

OLÁHOVÁ Lubomíra

Nejen romská kuchařka Na ba romani kucharka

Nakladatelství Fortuna, Praha 2000,
79 str.

Vyšlo za finanční podpory Nadace
Open Society Fund Praha,
Úřadu vlády ČR - Mezířezortní komise
pro záležitosti romské komunity
a Okresního úřadu Olomouc.

Významný počín se podařil paní Oláhové z Olomouce, která sestavila a v nakladatelství Fortuna vydala velmi pohlednou, nákladnou a obsáhlou romskou kuchařku (kniha je velkého formátu, má tvrdé desky a celá je na křídovém papíře). A jak název napovídá, nejedná se o strohý receptář romských specialit, neboť obsahuje i rozsáhlý úvodní text věnovaný romské kultuře, zvyklostem

a tradicím - pojednává především o svatbě, křtinách a pohřbu, ale také o vztahu Romů k ohni. Autorka zde velmi citlivě a s obrovským zaujetím seznamuje čtenáře s romskou pohostinností a jinými krásnými specifiky romské kultury.

V další části je celkem 47 receptů, které jsou rozděleny do sedmi oddílů (goja, placky, halušky, polévky, masitá jídla, sladká jídla a jiná). Celá kniha je dvojjazyčná, autorkou volného překladu do romštiny je Emílie Horáčková a nutno poznamenat, že zde otištěná romština bohužel neprošla potřebnými úpravami a korekturami. Její srozumitelnosti brání jednak nejednotný pravopis - např. spojka *i*, *a* je psána dvojím způsobem *the* i *te*, což může vést k záměně se spojkou *te* - *jestliže*, častými chybami jsou také záměny podobných hlásek a špatně rozdělená slova. Srdce romisty se sevre lítostí při představě, kolik úsilí musela Emílie Horáčková při překladu tak rozsáhlého textu vynaložit. Tuto jedinou



vodu lze nakonec přehlédnout s tím, že kniha je - jak vyplývá z autorčiny předmluvy - určena zejména zástupcům majority a romský text zde může sloužit spíše jako doklad o svébytnosti romské minority.

Text je bohatě provázen převážně barevnými fotografiemi (jejich autory jsou Jana Horáková a Evžen Sobek z Muzea romské kultury v Brně).

Závěrem se nechejme pozvat prostřednictvím jednoho z receptů na pomyslnou ochutnávku. Pro zajímavost jsme zvolili méně známé jídlo - šťovíkovou polévku:

Šťovíková polévka je podobná jako polévka salátová. Romové ji vařili zejména v době, kdy byli odkázáni na dary přírody. Šťovík jim pomohl obohatit stravu vitamínem C.

Alespoň 20 listů šťovíku, 2 vejce, máslo a citrónová šťáva; na jíšku: hladká mouka, máslo, mléko, sůl, špetka pepře.

Rozehřejeme máslo, zasypeme hladkou moukou a připravíme jíšku, kterou povaříme. Vložíme do ní umyté šťovíkové listy. Necháme přejít varem. Poté vlijeme mléko, rozkvedlaná vejce a ocet a necháme přejít varem. Osolíme, opepříme a podle chuti přidáme smetanu.

Příloha: tmavý chléb.

Lada Viková

I čirikli čirikli-j, taj sa ando vast perel.

Pták je pták, a přesto padne do ruky.

INFORMACE

MIRE BALA KALE HIN

režie: Katariina Lillqvist

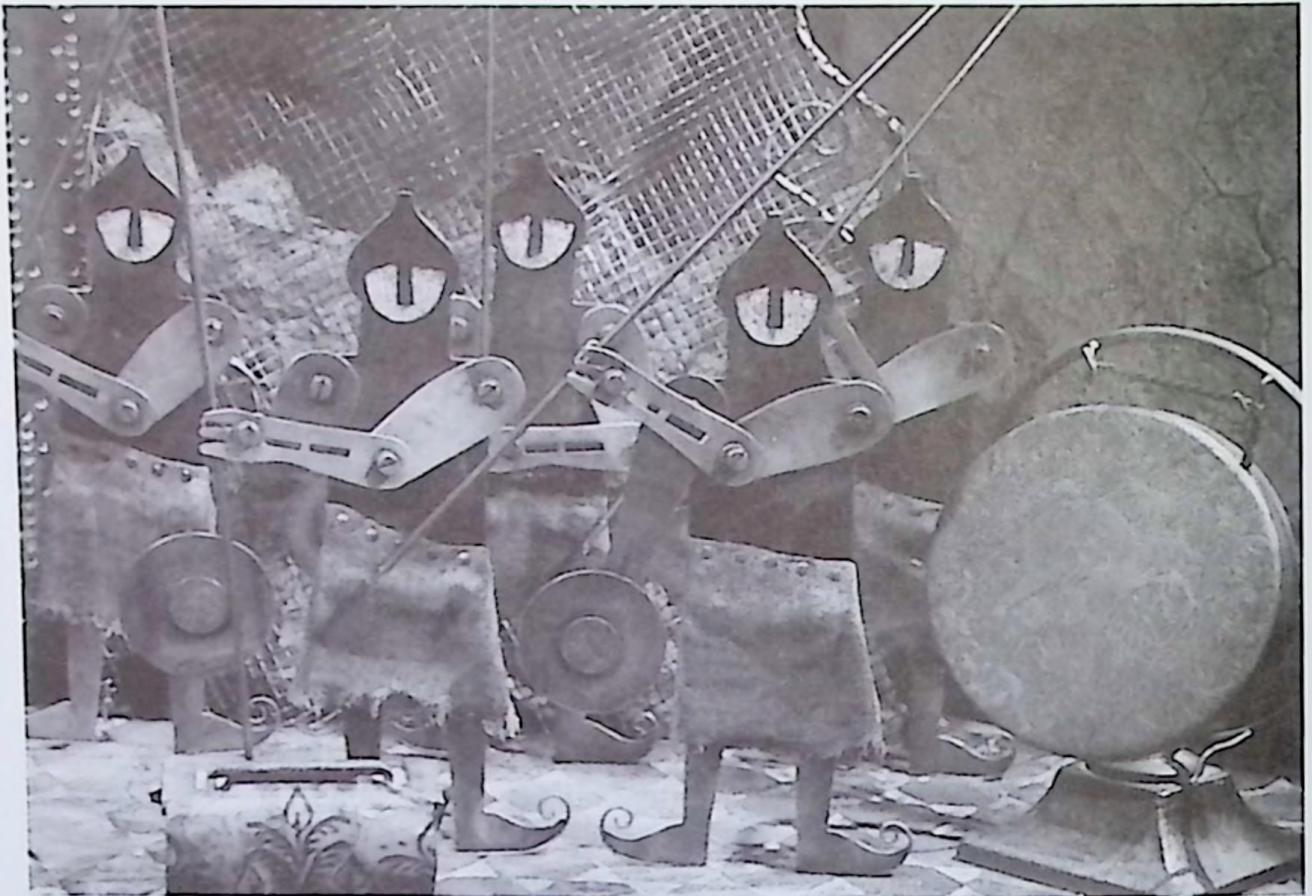
Finská filmová společnost Camera Cagliostro z Tampere začala před třemi lety připravovat projekt **Mire bala kale hin** (Moje vlasy jsou černé). Jedná se o loutkový animovaný seriál sestávající ze šesti desetiminutových příběhů vycházejících z romských pohádek a legend. Seriál je určen především dětem všech národností, ale i dospělým, kteří se zajímají o kultury etnických menšin.

Autoři projektu chtějí vyvolat diskusi o tom, co je všem kulturám společné a co naopak je pro každou specifické, a doufají, že se jim podaří alespoň zaviklat kořeny rasismu ukrytými v tolika lidech.

Protagonisty filmů budou romské děti. Autoři ovšem mají i ambice umělecké a přáli by si, aby každý díl seriálu byl skutečně krásným estetickým zážitkem.

Romové žijí téměř na celém světě, proto se bude každá epizoda odehrávat v jiné zemi. V jedné uslyší diváci staré indické melodie, v další radostné zvuky







houslí charakteristické pro "cikánskou hudbu" v Maďarsku, dále kytaru a melancholické flamenco, romantické i divoké melodie "cikánské harmoniky" z Ruska a podobně.

Na projektu se podílejí televizní společnosti z Finska, ze Švédska, z Holandska a z České republiky. Dialogy a doprovodný text budou v různojazyčných mutacích - a samozřejmě i v příslušných romských dialektech.

První příběh je založen na legendě Margity Reiznerové **Le Romengero gendalos** (Zrcadlo Romů). Film byl promítnut na letošním Mezinárodním festivalu filmů pro děti a mládež ve Zlíně, kde sklídl úspěch u dětských i dospělých diváků.

Margita Reiznerová slíbila spolupracovat i na dalších příbězích.

Margitu romským a českým čtenářům z České republiky není třeba představovat. Byla první předsedkyní Svazu romských spisovatelů, založeného v říjnu 1990. Vedla i první malé romské nakladatelství Romaňi čhib, kde vydala čtyři romské a čtyři dvojjazyčné sešitky s díly různých romských autorů. Proslavila se i jako básnířka, výbor z její poezie vyšel pod názvem **Suno** (Sen).

Poetická legenda **Le Romengero gendalos** byla poprvé otištěna ve výboru z tvorby romských autorů **Kale ruži** (Černé růže).

Filmový projekt **Mire bala kale hin** by měl být hotov do roku 2002. Režisérka všech šesti dílů Katariina Lillqvist pracovala od roku 1990 v Praze. Režírovala mj. i trilogii o Kafkovi. Získala mnoho cen - uvedme alespoň prestižní cenu Stříbrného Medvěda na Berlínském filmovém festivalu v roce 1996. Patnáct let sbírá romský folklor a pro finský rozhlas připravila několik pořadů s touto tematikou.

MH

ROMSKÝ FESTIVAL HERDELJEZ'

V sobotu 5. května 2001 se konal v kalifornském Gratonu, městečku ležícím asi dvě hodiny cesty autem na sever od San Francisca, pátý ročník romského festivalu *Herdeljez*. Pořádající nezisková organizace *Voice of Roma* (*Hlas Romů*) definuje svůj festival jako "sousedskou slavnost ohlašující konec studeného zimního období a obnovu nomádského života pod širým nebem".

Bohatý program festivalu začínal ve dvě hodiny odpoledne na volném prostranství v centru městečka a pokračoval až do pozdních nočních hodin. Prvním bodem programu byla hodinová oslava mexického národního svátku Cinco de Mayo připadajícího na stejné datum. V rámci této oslavy vystoupila afrokubánská hudební skupina Batacha a Miguel Molina, aktivista bojující za úplné zrovnoprávnění mexických přistěhovalců v USA.

Poté začal vlastní bohatý program *Herdeljezu* - namátkou jmenujme alespoň některé umělce, kteří v programu vystupovali: romské a balkánské hudební a taneční skupiny *Anoush* a *Edessa*, romská zpěvačka a tanečnice flamenca Lolo, břišní tanečnice Kalena, Laurel Gray, *Kajira & United We Dance*. Užasně a strhující bylo večerní vystoupení flamenca, v němž své umění předvedli tanečníci Jaime del Rio, Geoff Hawkins, La Vanilla, Eric Monrad, Eva Antonia a Juana Rey David. Pozoruhodné bylo i vystoupení Chrise Casswella, který hrál na harfu a představil welšskou romskou hudební tradici.

Jedním z nejlepších bylo vystoupení pěveckého dua *Daj a Čhaj*. Paní Helena Šafářová a její dcera Petra, které před lety odešly z Ústí nad Labem do Kalifornie, zpívaly písně slovenských a moravských Romů. Píseň *Aušvicate hin kher baro* v podání Petry a bez hudebního doprovodu vyvolala mrazení v zádech a strhla publikum. Petra, absolventka Univerzity v Berkeley, je také členkou správní rady *Voice of Roma* a aktivistkou za práva Romů. Často se vrací do země, kde se narodila. V loňském roce se v Praze zúčastnila konference IRU, kde pomohla s vypracováním



Početné publikum sleduje vystoupení tanečníků flamenka
Foto John Clark



Hovoří Šani Rifati

Foto John Clark

*Deklarace o situaci romských uprchlíků z Kosova v angličtině. Kromě vlastního etnomuzikologického výzkumu se také zasloužila o připravované vydání publikace D. Holého a C. Nečase *Žalující píseň* v anglickém překladu.*

Nesmíme zapomenout ani na vystoupení temperamentní tanečnice Nadi Robbins, která je původem slovenská Romka z Prahy. V programu dále vystoupil známý aktivista za práva Romů v České republice a v Kosovu, spisovatel a básník Paul Polansky s ukázkami ze své nové knihy *Not a Refugee (Nikoliv uprchlík)*.

Celý program provázeli a s projevy vystoupili prezident organizace *Voice of Roma* Šani Rifati a jeho žena Carol Bloom.

Za zmínku stojí také tradiční festivalový jídelníček - romská jídla původem

z Balkánu: *buto bakrano* - marinovaná a grilovaná jehněčí kotleta, *khani* - grilované kuře, *sarma* - závitky ze zelných nebo mangoldových listů plněné mletým krutím masem a zeleninou, *pinjur* - omáčka z rajčat, červených paprik, česneku a baklažánu, *tarator* - směs okurek, jogurtu, česneku a soli, *mariklji* - pirohy plněné špenátem a sýrem nebo kyselým zelím, *mjadra* - směs čočky a rýže, *salata* - opečené marinované červené papriky, rajčata, olivy, plněná vajíčka, zelí a okurkový salát a nakonec *maro* - chléb.

Festival byl po stránce estetické a umělecké velmi silným zážitkem, nicméně jeho hlavním cílem bylo něco víc než jen kulturní prožitky: shromáždit finanční prostředky na pomoc kosovským Romům. Pro organizaci *Voice of Roma* je pomoc kosovským Romům stěžejní oblastí činnosti; její prezident Šani Rifati se narodil v Prištině a v Kosovu strávil 27 let svého života. V roce 1988 emigroval do Itálie, kde strávil téměř rok v romském ghettu na okraji Florencie. Za svého pětiletého pobytu v Itálii se setkal s diskriminací a s tolika předsudky vůči Romům, že ho to později přimělo, aby se začal

1 Slovo *Herdeljez*, které má různé obměny: *Herdelez*, *Erdelez*, *Hydraljez*..., je názvem snad nejvýznamnějšího svátku v roce muslimských Romů na Balkáně a v západním Turecku. Podle ústního sdělení pana Osmana Zambakliho z Izmiru (v r. 1986) je zasvěcen proroku Eliášovi (odtud i etymologie: "vodní Eliáš", z řec. *ὕδωρ*, *ὕδατος* - voda, *ὕδωρ* - vodní), který ochraňuje před bouřkou a nečasem. "Vodní" je proto, že začátkem května se izmirští Romové hromadně chodí ponořit do moře, aby se duchovně očistili a posílili pro celý příští rok - až do dalšího *Herdeljezu*. Podle E. Marušiakové - V. Popova (*Gypsies in Bulgaria*, Peter Lang, sv. 18, Frankfurt am Main 1997, str. 136) je *Herdeljez* muslimskou obdobou svátku sv. Jiří (*Gergyovden*), který se slaví 6. května. Křesťanští i muslimští Romové v Bulharsku se shodují na tom, že se jedná a jeden svátek, který má různá jména. V Bulharsku se při této příležitosti obětuje beránek. K této oběti se váže pověst: V dávných dobách, když byl ještě obětován chlapec, smíloval se nad ním sv. Jiří (Eliáš) a namísto něho věnoval beránka ze svého stáda. Proto se v Bulharsku při oslavách *Herdeljezu* otiskne dětem na čelo krví obětovaného zvířete rudá tečka - bindi. Tento zvyk by nás zavedl až do Indie (srov. hindsky *bindi* - tečka) k archetypům obdobné rituální symboliky, ale to bychom se už příliš vzdálili od aktuálního tématu.

(Pozn. MH)

zajímat do hloubky o kulturu a historii svého lidu. Samostudium a životní zkušenosti ho přivedly k dráze aktivisty a později zakladatele *Voice of Roma*. Se svou ženou Carol, která spolu s ním pracuje pro *VOR*, žije v severní Kalifornii.

Za svých návštěv v poválečném Kosovu, Makedonii i v italských uprchlických táborech Šani poznal zoufalou situaci svých příbuzných, známých a kosovských Romů vůbec a měl možnost vidět, jak ji většina vládních i nevládních organizací ostentativně přehlíží. V minulých dvou letech *VOR* realizovala tři humanitární projekty ve prospěch kosovských Romů: od rozdělování přímé materiální a finanční pomoci, oficiálních protestů proti deportacím a vystěhovávání z romských čtvrtí, asistence při legalizaci uprchlických statutů a politického azylu až po hledání pomoci od mezinárodních organizací.

Co se týče plánovaného finančního zisku, byl *Herdeljez* zcela jistě velice úspěšný - postupně se festivalová plocha zaplnila stovkami návštěvníků, kteří platili po dvanácti dolarech za vstupenku. Nicméně pokud si někdo nemohl dovolit zaplatit požadovanou sumu, nebyl odmítnut. Také jídlo nebylo zrovna levné - šestnáct dolarů je cena hlavního chodu v dražší restauraci. Dále se ve prospěch kosovských Romů prodávaly v tiché aukci také rukodělné výrobky romských žen z dočasného uprchlického tábora v Makedonii, ale třeba i české sklo, věnované paní Helenou Šafářovou. Neuvěřitelné bylo množství dobrovolníků, kteří se na organizaci festivalu podíleli a organizací a firem, které *Herdeljez* podpořily. Počty obojího šly do desítek.

Jediná věc, které bychom mohli v souvislosti s festivalem litovat, je, že mezi publikem nebylo více romských tváří. Když si odmyslíme účinkující a mexické dělníky, kteří se začali trousit k večeru po práci, vypadali téměř všichni návštěvníci "gádžovsky".

Informace o neziskové organizaci *Voice of Roma* je možné najít na webové adrese www.voiceofroma.org.

Helena Clark-Jiřincová



Břišní tanečnice Kalena
Foto John Clark

ROZHOVOR SE SVĚTLANOU KROŠČENOVOU, ČLENKOU MEZINÁRODNÍ DĚTSKÉ POROTY

Dne 18. května 2001 se na zámku Gripsholm v malém idylickém ostrovním městečku Mariefred ve Švédsku sešla porota, aby vybrala nejvhodnějšího kandidáta na Nobelovu cenu ze tří navržených. Jak zásluhy, za které měla být cena



*Světlana Kroščenová
Foto Ann Erikson*

Protože se při své velké inteligenci sám naučil to, co se jiné děti učí ve škole, a uvědomil si, jak nesmírně důležité je vzdělání, chce-li se člověk domoci svých práv, začal kolem sebe shromažďovat ostatní děti ulice a pod košatým stromem na předměstí Addis Abeby je učil tomu, co sám uměl.

Porota byla unikátní v tom, že v ní zasedaly děti z různých států světa. Stejně jako navržení na Nobelovu cenu, měli i dětští členové poroty za sebou těžkou životní zkušenost. Lina Akello z Ugandy byla ve dvanácti letech unesena povstaleckou armádou a nucena bojovat za její cíle. Wanderson Dias de Olivera poznal život pronásledovaných dětí ulice v Brazílii. Šakar, kurdský chlapec, reprezentoval trpící děti uprchlíků. Kuong je těžce handicapovaný chlapec z Vietnamu. Maria Estaban z Guatemaly reprezentovala děti utlačovaných indiánských kmenů. Kromě dalších dětí byla členkou poroty i romská dívka Světlana Kroščenová z Ostravy. Porotě předsedala nejstarší dívka, patnáctiletá Kanadanka Laura Hannant.

Světlanu hned jako prvňáčka zařadili do zvláštní školy. Dnes chodí do základní školy zásluhou své inteligence - a také zásluhou

udělena, tak porota, byly unikátní. Cena se vybírala pro osobnosti, které se v dětském věku zasloužily o práva dětí anebo za nehumánních okolností přišly o život.

Mezi takové patřil například dvanáctiletý Iqbál Masíh z Pákistánu, ubitý v roce 1995. Jeho chudí rodiče neměli peníze na to, aby splatili dluh majiteli továrny na koberce, a proto majitel určil, že dluh splatí jejich syn prací v továrně. Iqbál protestoval proti úděsným podmínkám, za kterých musely děti pracovat - a zaplatil za to životem.

Další navrženou byla Anna Franková, židovské děvčátko z Holandska, zavražděné v nacistickém koncentračním táboře.

Třetím navrženým byl dnes šedesátiletý Asvař Jemiru z Etiopie. Asvař utekl z beznadějných podmínek svého bědného domova jako devítiletý, potuloval se po ulicích a žil, jak se dalo.



Ostrava po povodni v roce 1999, prostředí, ve kterém Světlana vyrůstala.

Dnes už bydlí jinde, ale v těchto domech stále žije několik romských rodin.

Foto Tony Hübschmann



Světlanu doprovodili na zámek Gripsholm dva romští kamarádi ze Stockholmu - Tina Chowdhry a James Tan - a dále pedagožka a novinářka Gunilla Lundgren, za kterou stojí Kumar Vishwanathan

poslankyně Moniky Horákové, která se zasadila o to, aby romské děti neoprávněně "odložené" ve zvláštních školách dostaly stejnou šanci na vzdělání, jakou mají ostatní. Protože se Světlana teprve začíná učit anglicky, doprovázel ji známý bojovník za sociální práva Romů v Ostravě, Kumar Vishwanathan.

Se Světlanou jsme po jejím návratu ze Švédska nahráli rozhovor, z něhož zde alespoň části citujeme.

S panem Kumarem jsme přijeli do Švédska, na letišti nás už čekali a zavezli nás do hotelu. Tam jsme se seznámili s ostatními dětmi - ale každý mluvil jinou řečí, a tak nám nejdříve pomáhali naši překladatelé. Pan Kumar mi vždycky řekl, oč jde. Ale pak jsme se už sblížili, něco jsem pochopila, něco jsem se naučila, a překladatele jsme už tolik nepotřebovali.

Jak vůbec probíhala celá ta akce? Jaká byla práce poroty?

Každý jsme dostali takovou složku, v ní byly tři životopisy navržených kandidátů. Ty nám naši překladatelé přečetli a přeložili. Pak jsme se všichni sešli - byly tam takové dlouhé stoly, kolem těch jsme se rozsadili. Dostali jsme lístečky a měli napsat, kdo si podle nás nejvíc zaslouží Nobelovu cenu. Nám všem se nejvíc líbil pan Asvaf, protože on ve čtrnácti letech založil školu pro děti. Potom se sám dostal na vysokou školu, ale děti ulice neopustil. Bylo mu jich líto, že jsou hladové, že nemají co jíst, a tak řekl svým kolegům, aby méně jedli a každý aby oddělil ze svého jídla pro nějaké hladové dítě ulice. A oni řekli, že to není špatný nápad, a začali se dělit o jídlo.

Odkud ten pan Asvať je?

On je z Ethiopie a to je v Africe.

Kolik vás bylo v porotě?

Tam nás bylo čtrnáct. Měl tam být ještě jeden kluk, ale on musel pracovat a nechtěli ho pustit.

A jak jste potom hlasovali pro nejvhodnějšího kandidáta?

Každý si napsal na lísteček, koho chce volit. Potom museli překladatelé pryč, už tam s námi nesměli být. My jsme si ukazovali lístečky a domlouvali jsme se, jak jsme uměli. Ale my všichni jsme hlasovali pro toho pana Asvať.

Proč?

Já si myslím, že on dělal moc pro ty děti. A vydržel u toho celý život, on ty děti neopustil. A ty děti pak nezašly, měly to v životě lepší. A tak ten pan Asvať dostane Nobelovu cenu.

Příští rok budeš znova zasedat v porotě?

Ano, až do sedmnácti. Strašně se na to těším.

A ještě nám řekni, jak se ti líbil Stockholm.

My nejdříve nebyli ve Stockholmu, byli jsme na zámku ve městě Mariefred. Potom nás odvezli do Stockholmu. To je hlavní město, čtrnáct ostrovů a kolem samá slaná voda. Strašně nádherné to tam bylo, strašně nádherné. Deset dní jsme tam byli.

Nakonec se tě chci zeptat, jestli se začneš učit anglicky, aby ses příště dorozuměla.

Ano, já chci jít do kurzu na angličtinu a na španělštinu.

*Romanes džanes?
(Romsky umíš?)*

Džanav vareso, aľe na but. Bo miri daj vakerel, oj karel le čhavorenca, aľe o dad na džanel. E daj kerd'a šukar besidka le čhavorenca.

(Něco umím, ale ne moc. Maminka romsky mluví, pracuje s dětmi, ale tatínek romsky neumí. Maminka připravila s dětmi krásnou besídku).

*Gunilla Lundgren,
rozhovor se Světlanou vedla MH*

OHLASY ČTENÁŘŮ

Odběratelka našeho časopisu, pětasedmdesátiletá paní Francesca Ball z Anglie, bývalá houslová virtuoska, která své vzácné housle prodala a výtěžek věnovala divadlu Romathan v Košicích, nám poslala tři vzácné fotografie Romů z Balkánu. Našla je v archivu svých rodičů, kteří po první světové válce pracovali se srbskými uprchlíky.

Romská muslimská dívka, Srbsko 1919. Oblečení připomíná oděv paňdžábských muslimských vesničanek.



Niš (mezi lety 1914 - 1918): nalevo bulharští vojáci, v davu smíšená populace Srbů, muslimských Romů (Chorachane) a Bulharů.



*Obydlí Romů nedaleko obce Bras (1919).
Paní Francesca, která žila dlouho v Indii, poznamenává,
že podobné typy stavení lze najít v Kašmíru.*

EFTA BERS AMEN PRECIRDAHAS

Kana phandav andre o jakha, dikhav buňka. Na, nane la kereki, precirdel pes pro baro motoris, savo kerinel lacho šoferis. Andre buňka savi, hiňi bari 10 m², dikhav duj haďi andal peste, telal kerde o duchňi, skamin-doro, cakluno šifoňeris the but frasi-ci. Than, kaj peske aňi na del te phirel. Kije kaja buňka peren o džene, so odoj bešen, u kale dženen hin lengere čhave. Na, nane but čhave, hine ča pandž u jekh lendar som me. Maj sako berš pes e buňka precirdel the amen pes precirdas laha. Prečhlvas o školi, buterval maškar o školno berš, ča so amenge rakhas kamaraten, phenas lenge: "Džan Devleha" - u džas dureder. Sikhľilam te dikhel o averipen. O thana, o džene, o veci. Ale oda me na kamav! Kamav te avel pre jekh than, na pro buteder, kamav te dživel, na te predživel. So buter

SEDM LET JSME SE STĚHOVALI

Když zavřu oči, vidím buňku. Ne, nemá kola, přemísťuje se na velkém tahači, který řídí zkušený řidič. V buňce o rozměru 10 m² vidím dvě palandy naproti sobě, dole načechrané duchny, prosklenou skříň a spoustu drobných věcí. Místa tak sotva na projítí. Ta buňka má své uživatele a ti uživatelé mají své děti. Ne, není jich moc, je jich jenom pět a jedním z nich jsem já. Zhruba každý rok se buňka stěhuje a my s ní. Střídáme školy, často uprostřed školního roku, jen co si najdeme kamarády, loučíme se s nimi a jedeme dál. Naučili jsme se porovnávat. Místa, lidi, věci. Ale já to nechci! Chci být, a ne přebývat, chci žít, a ne přežívat. O co jsem starší, o to více mi vadí tento způsob života. Už někdy v devíti letech si uvědomuji, že se za to stydím. První den ve škole vykládám "bláboly" o tom, kde vlastně

som phureder, bajinav hoj avka dživavas. Varekana andre mire eňa berš avav pr'oda, hoj man vaš oda ladžav. Peršo džives andre škola phenav "diliņipen" pal oda kaj bešas. O čačipen kamav so jekhbuter te garuvel. Šoha na vičinav ņikas pro ritos pal o gav, kaj bešas, kaj nane bar, kaj nane ņiko, ča amen. Paľis pes mušinel te ačhel bari bibacht, kaj sar famelija, imar na caľi, zamukhas o precirdľipen u kaj amen te thovas pre jekh than. Baripnaha džav andre eftato trieda, perdal mande nevi škola u kamav te pobisterel. Pre savoro, so has angl'oda. Kajci man vaš oda ladžav! Igen kamav te pobisterel, aľe hin adaj vareso, soske oda na džal. Som oda me u miro čirlatuņipen.

Makarkana, te mange kamel vareko le pheňendar u le phralendar abo aver pašalipen te leperel vareso olestar, so akor has, thovav tele o jakha u chudav te del duma pal vareso aver. Šoha pal oda duma na dav. Sikhľilom oleha te dživel - sar mire garudeha, savo šoha na phenel avri. The avka dživav, som bachtaľi. Som čačes igen bachtaľi. Hin man miri famelija, saste čhave, hin man rom, savo man kamel. Hin man but lačhe kamarata. Bešas andro kher, savo kamavas. Nane man egzistenčna pharipena the imar vaj keci berša kerav oda, so pes mange pačisaľol. Aľe the avka man vareso chal. Angle miri zoraľi voďi pes mange cirdel pre čhib lava: Efta berš amen precirdahas. Lava, pal save bi miro rom ačalľifahas, soske na rado dikhav savoro visariben, soske na raďisaľuvav neve košestar, savo akana cindas, soske ľinaje na kamav te phirel pre dovoľenka, soske som ajsi, savi som.

U ņisostar ņič bešav andro kinos u dikhav pro dokumentarno kinos, savo kerďas o režiseris Robert Sedláček: *Sága Romů 1950 - 2000*,

bydlíme. Skutečnost se snažím co nejdéle utajit. Nikdy nikoho nezvu na louku za vesnicí, kde máme své obydlí, kde není plot ani vrata, kde není nikdo jiný než my. Pak se musí stát veliké neštěstí, abychom jako rodina, nikoliv už celá, zanechali stěhování a usadili se na jednom místě. S hrdostí se sama hlásím do sedmé třídy, do pro mne nové základní školy, a snažím se zapomenout. Na všechno, co bylo předtím. Tolik se za to stydím! Tak moc se snažím zapomenout, ale je tu něco, proč to nejde. Jsem to já a moje minulost.

Kdykoli se mi snaží - ať už sourozenci či jiní příbuzní - připomenout něco z toho, co tenkrát bylo, klopím oči a "najíždím" na jiné téma. Nikdy o tom nemluvím. Naučila jsem se s tím žít jako se svým tajemstvím, které se nikdy neprozrazuje. A tak žiji, jsem šťastná. Jsem vážně moc šťastná. Mám rodinu, zdravé děti, muže, který mě miluje. Mám spoustu dobrých přátel. Bydlím v domě podle svých představ. Nemám existenční problémy a už několik let dělám věci, které mne baví. A přece mne cosi tíží. Proti mé vůli se mi derou na jazyk slova: Sedm let jsme kočovali. Slova, která by umožnila mému muži pochopit, proč nesnáším žádné změny, proč se neraduji z nového odpadkového koše, který právě koupil, proč nechci v létě jezdit na dovolenou, proč jsem, jaká jsem.

A najednou sedím v kině a dívám se na dokumentární film režiséra Roberta Sedláčka: *Sága Romů 1950 - 2000* a žasnu. Poslankyně Monika

u poravav o jakha. E bičhadī Monika Horáková ča avka phenel, hoj sar čhajori bešenass andre maringotka u pal e buči pes precirdenas maj sako berš. Perdal mande mange phenav: Oda našti avel lakero dživipen! Sem oda hin miro, ča hoj me les ňikaske na phenav.

Džav khere pal o kinos u džanav, so akana mušinav, kaj te avav čačes bachtalī. Mušinav savorenge te phenel, so pes mange imar kajci berša cirdel pre čhib: Efta berš amen precirdahas. U te džal dureder.

Horáková jen tak od stolu vykládá, jak jako dítě bydleli v maringotce a za prací se stěhovali takřka každý rok. V duchu si říkám: To nemůže být její příběh! Vždyť ten je přeci můj, jenomže já ho nikomu neříkám.

Odcházím z kina a vím, co nyní musím, abych byla opravdu šťastná. Musím nahlas říct větu, která se mi už léta dere na jazyk: Sedm let jsme kočovali. A pokračovat dál.

Hana Kožuriková.
V Libici nad Cidlinou 30. 3. 2001

Šoha na kivánin o nasulimo křhanikaskę.

Nikdy nepřej nikomu nic zlého.

Chal o manuš, so si.

Člověk jí, co je.

Šoha anda lašimo mištimo ma lešin!

Nikdy nečekej dobro za dobortu!

*Hamiššo luma, hamiššo nípo.
Nespravedlivý svět, nespravedlivá rodina.*

*Ađejs sako pala peski goudi kerel.
Dnes každý jedná, jak mu vlastní rozum káže.*

*Šel dada, de feri ek dej.
Sto otců, ale matka jen jedna.*

*Feder šel bijava sar ek prachomo.
Lepší je sto svateb než jeden pohřeb.*

*Šoha na zuráles, mindík maj loukoures.
Nikdy ne násilím, vždycky mírně.*

ROMANO DŽANIBEN - VIII - 3-4/2001

Časopis romistických studií.

Vydává Společnost přátel časopisu Romano džaniben.

Redakce: ROMANO DŽANIBEN, Cimburkova 23, 130 00 PRAHA 3,

tel.: 02/22 78 22 03, e-mail: dzaniben@email.cz, ISSN 1210-8545

Bankovní spojení: ČSOB, číslo účtu 161582339/0300

Internetové stránky: www.volny.cz/dzaniben

Šéfredaktorka:	Milena Hübschmannová
Výkonné redaktorky:	Hana Šebková a Lada Viková
Technický redaktor:	Peter Wagner
Distribuce:	Anna a Bertý Žigovi
Autor obálky:	Jan Andersson

Sazba, osvit, tisk: QT, s.r.o., Milevská 2A, 140 00 Praha 4, tel. 02/61 22 52 10.

Vychází v nákladu 1.000 kusů. Roční předplatné: 280,- Kč

Objednávky zasílejte na adresu: Anna Žigová, Mládeže 23, 169 00 PRAHA 6.

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.

**Toto číslo bylo podpořeno Nadací rozvoje občanské společnosti
z prostředků Evropské Unie v rámci programu PHARE**

a

Open Society Fund Praha.

